

TARTU RIIKLIKU ÕLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a.

VIHK 197

ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ В 1893 г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÕID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
VII

TARTU 1967

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ALUSTATUD 1893. a. VIHK 197 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893 Г.

ÕIGUSTEADUSLIKKE TÕID
ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
VII

TARTU 1967

Redaktsioonikolleegium:

J. Ananjeva, J. Mäll, P. Vihalem.
Vastutav toimetaja: P. Kask.

Редакционная коллегия:

Ж. Ананьева, И. Мялл, П. Вихалем.
Отв. редактор: П. Касък.

RAHVA OMAKAITSE 1940. AASTA SOTSIALISTLIKUS REVOLUTSIOONIS EESTIS

Assistent E.-J. Truuväli
Riigi ja õiguse ajaloo kateeder

Töölisklassi klassivõitluse õige juhtimine eeldab eeskätt seda, et kommunistlik partei ei eksiks oma strateegiliste reservide arvestamises ja rakendamises. V. I. Lenin rõhutas korduvalt, et «klassivõitluse suured küsimused rahvaste elus otsustatakse ainult jõuga».¹ Kõik revolutsioonid on selle teesi õigsust kinnitanud, olenemata sellest, kas revolutsioonilised sündmused arenevad rahulikus või relvastatud võitluse vormis.²

Kuigi Eestis toimus 1940. a. sotsialistlik revolutsioon rahulikul teel ja kodanliku riigiparaadi relvastatud osad (armee, politsei, Kaitseliit) olid Punaarmee üksuste asumise tõttu vabariigi territooriumil paralüeeritud, osutus ka siin vajalikuks luua töörahva relvastatud organisatsioon kodanluse võimalike kontrrevolutsiooniliste väljaastumiste ärahoidmiseks ja sotsialistliku revolutsiooni rahuliku arengu tagamiseks.

Selleks töörahva relvastatud organisatsiooniks kujunes Rahva Omakaitse (RO), kelle näol oli tegemist Punakaardi tüüpi proletaarse riigi relvastatud organiga.³

¹ V. I. Lenin. Teosed. 9. kd., lk. 108 (vt. ka lk. 15).

² Senini pole Eesti NSV ühiskonnateadlased vajalikul määral käsitlenud relvastatud töölisorganisatsioonide osa töölisklassi võitluse ajaloos. Nii näiteks on Punakaardi tegevust Eestis ulatuslikumalt uurinud üksnes I. Paul — vt. Punakaart võitluses Nõukogude võimu eest Eestis 1917—1918, Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis (artiklite kogumik), Tln., 1957, lk. 111—163, kuna teised on Punakaardi küsimust seoses Oktoobrirevolutsiooni muu temaatikaga mõnevõrra puudutanud. 1940. a. loodud Rahva Omakaitse osas on piiratud vaid kõige üldisemate märkustega.

³ Punakaardi tüüpi töölisklassi relvastatud rühmad tekkisid esmakordselt Venemaal 1905.—1907. a. revolutsiooni ajal vabrikute ja tehaste juures. Punakaart kui töölisklassi vabatahtlik relvastatud organisatsioon kujunes lõplikult välja 1917. a. kohalike nõukogude organitena Veebruarirevolutsiooni-järgsel perioodil. Kui revolutsiooni rahuliku edasiarendamise etapil ta oli selleks relvastatud jõuks proletariaadi käes, mis pidi tagama revolutsiooniliste sündmuste rahuliku ülekas-

Esimesed RO rühmad loodi 21. juunil demonstratsiooni ettevalmistamise käigus Tallinnas EK(b)P Illegaalse Büroo ülesandel kommunistide juhtimisel töölisvanemate poolt väljavalitud töölisnoortest.⁴ Moodustati mitu rühma, neist üks motoriseeritud (25 meest) Nende rühmade tegevust juhtis kommunist, Hispaania kodusõja kapten K. Hansson.⁵ Samal ajal tekkis spontaanselt RO rühmi ka mujal. Nii näiteks varustati pärast õhutõrjeväeosalt käsirelvade äravõtmist kohapeal üle saja töölise ning suunati Töölismajja edaspidiste korralduste saamiseks.⁶ Pärast vahtkonnalt relvade äravõtmist moodustati Toompeal O. Sepre juhtimisel uus vahtkond.⁷

RO rühmade formeerimine kestis intensiivselt kogu 21. juuni õhtupooliku, mil EKP ülesandel võeti üle poliitiline politsei ja relvad kriminaal- ja välipolitsei jaoskondadelt. Hulk relvi viidi Kaitseliidu ladudest Töölismajja ja Toompeale, kus toimus RO rühmade formeerimine. 21. juuni õöl olid Tallinnas kõik tähtsamad objektid RO valve alla võetud.⁸

21. juuni südaööl andis uus siseminister korralduse varustada relvadega politsei kõrgema kooli kursandid ning saata nad liuna koos RO patrulliga korda pidama. Samal ööl kella nelja paiku anti korraldus kõigile Eesti politseijaoskondadele asuda oma piirkondades korrapidamisülesannete täitmisele; kell 6.30 tehti sõjakoolile ülesandeks Kaitseliidu maja ja ruumide kinnipitseeimine ning valve korraldamine.⁹ See näitab, et revolutsiooniline valitsus suutis lühikese ajaga organiseerida kindla ühiskondliku korra kaitse, rakendades selleks nii RO üksusi kui ka riigiaparaadi teisi relvastatud organeid ja jõude. Eriti viimaste kiire üleminek uue võimu teenistusse on oluline — tõkestati kodanlust seal sabotaaži organiseerimast.

Teistes linnades ja samuti maakohtades 21. juunil RO relvastatud üksusi ei moodustatud, vaid loodi töelistest

vamise sotsialistlikuks revolutsiooniks, siis kaksikvõimu lõppemisega (1917. a. juulis) kujunes Punakaart relvastatud ülestõusu ettevalmistamise ja läbiviimise üheks põhiliseks sõjaliseks jõuks.

Eestis loodi Punakaardi üksused enne Oktoobrirevolutsiooni Tallinnas ja Narvas, kuna mujal see alles pärast revolutsiooni teoks sai. Reeglina oli Punakaart Eestis 1917/1918. a. organiseeritud tootmisalasel põhimõttel ja üleriigiliselt tsentraliseerimata, koosnedes eeskätt vabatahtlikkuse alusel ühinenud töelistest — Eesti Punakaart ja Punavägi Kodusõjas. I. Moskva—Leningrad, 1934, lk. 29 ja «Proletaarne revolutsioon Eestis», 1931, nr. 10, lk. 39.

⁴ A. Veimeri mälestused — PAI käsikirjafond.

⁵ K. Hanssoni Rahva Omakaitse. «Saabus päev», lk. 219.

⁶ B. Pšenitšnikovi mälestused — PAI käsikirjafond.

⁷ O. Sepre. Ajalooline pöördepunkt. «Saabus päev», lk. 114.

⁸ «Rahva Hää», 22. 06. 1940.

⁹ «Päevalehe» intervjuu siseministriga 22. juuni hommikul. — "Päevaleht", 22. 06. 1940. (õhtune väljaanne).

korrapidajate rühmad. Neid rühmi juhtisid kommunistid või tuntud töölistegelased.¹⁰

RO salgad etendasid 1940. a. juunisündmustes ja kogu revolutsioonis suurt osa. Nad võtsid relvad politseinikelt, kaitsesid rahvahulki vaenulike provokatsioonide eest, võtsid enda peale valitsusasutuste ja tähtsate riiklike objektide, samuti suuremate tehaste ja kaevanduste kaitse.¹¹ Võitluses kodanluse majandusliku sabotaaži mitmesuguste vormidega etendasid RO-lased eriti tõhusat osa suurtööstuse natsionaliseerimisel ja riikliku kontrolli kehtestamisel kaubandusettevõtete üle.¹² Nende ülesandeks oli ja jäi ka demonstratsioonidel, miitingutel ja tööliiksoosolekutel korda pidada, kuna vastav funktsioon siseministri korraldusel politseilt ära võeti.¹³ Hiljem hakkasid RO liikmed järk-järgult asendama politseinikke ja sõjaväelistatud valveüksusi valveteenistuses. Nii võttis 40-meheline rühm püstolkuulipildujatega varustatud RO-lasi alates 30. juunist enda peale valitsuse asukoha (Toompea) valve ja kaitse. Teiseks tähtsaks RO valveobjektiks Tallinnas oli välisministeeriumi hoone.¹⁴

Erinevalt 1917 a. Punakaardist, mis loodi enne sotsialistlikku revolutsiooni ja oli viimases relvastatud ülestõusu läbiviimisel üheks põhiliseks sõjaliseks jõuks, formeeriti 1940. a. RO rühmad alles revolutsiooni käigus. Seetõttu piirdus ka tema põhi-funktsioon kodanluse võimalike kontrrevolutsiooniliste väljaastumiste ärahoidmisega. Viimasega on ühelt poolt seletatav ka see, et 1940. a. sotsialistliku revolutsiooni algul olid üksnes Tallinna RO üksused relvastatud, kuna mujal tänapäeva rahvamaleva tüüpi RO salgad loodi.¹⁵ Teiselt poolt — tehniliselt polnud RO salku võimalik kohe relvadega varustada. Kuid nii Punakaarti kui ka RO-d juhtisid kommunistid, nad olid tööliklassi esindajaist koosnevad relvastatud organisatsioonid kodanluse mahasurumiseks.

¹⁰ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 18, l. 3.

¹¹ ORKA, f. R-1424, nim. 1, s.-ü. 40, l. 9 ja f. R-1424, nim. 2, s.-ü. 18, l. 1. 10—11. Edaspidi kasutatakse arhiivi nimetuse lühendit ja vastavat nelja numbrit.)

¹² ORKA, R-1424, 1, 40, l. 9 ja nim. 2, s.-ü. 18, l-d 1, 10, 11.

¹³ B. Kummi mälestused. — PAI käsikirjafond, vt. ka «Päevaleht», 29. 06. 1940.

¹⁴ «Rahva Hääle», 2. 07. 1940.

¹⁵ Ka 1917. a. novembris oli näiteks Tallinnas enamus punakaartlasi relvastamata — I. P a u l. Eesti Punakaart võitluses nõukogude võimu eest Eestis (1917—1918), lk. 124.

RO organisatsioon

Esimestel päevadel oli RO iseseisev üleriigiline tsentraliseeritud RO üldjuhile alluv organisatsioon, kusjuures kohalike organite tegevust juhtisid kolmeliikmelised komisjonid.¹⁶ RO peajuhiks oli algul A. Veimer, seejärel K. Hansson. 26. juunil määras peajuht EKP ettepanekul kõikidesse maakondadesse RO organisatsioonid, kelledeks olid vastutavad parteitöötajad.¹⁷

1. juulil määrati sisekaitse ülema käskkirjaga kindlaks RO ringkonnad (neid oli 8 ja nad ühtisid politseiprefektuuride omadega) ning sanuti nimetati ringkondade RO juhid.¹⁸ Sisuliselt oli RO selle aktiga tunnistatud riiklikuks organisatsiooniks ja ta tegevus allutatud sisekaitse ülemale. Seejuures on huvitav märkida, et seadust RO loomise kohta polnud veel antud. 5. juulil ilmus Rahva Omakaitse korraldamise seadus, milles öeldi, et RO on «riiklike ülesannetega vabatahtlik töörahva relvastatud organisatsioon», mille kogu tegevus on allutatud siseministrile.¹⁹ Selline seaduse tekstis olev RO klassiolemuse selge piiritus viitab temale kui proletariaadi diktatuuri organile. Seaduse vormistamine presidendi dekreedina näitab presidendi sisulist allutatust valitsusele ning kodanliku põhiseaduse mittearvestamist, kui revolutsiooni huvid seda nõuavad. Nagu meenutab H. Habermann, ei tahtnud K. Päts algul dekreedile alla kirjutada, viidates tema vastuolule kehtiva põhiseadusega, kuid lõpuks siiski nõustus.²⁰ Võib arvata, et kohe esimestel päevadel ei antud vastavat seadust taktikalistel kaalutlustel, kuid 5. juuliks oli RO nii organisatsiooniliselt kui ka oma poliitilise mõju poolest kujunenud tugevaks jõuks, kes täitis proletariseeritud riigi funktsioone. Seaduse andmine 5. juulil oli otstarbekas, kuna samal päeval kuulutati välja ka Riigivolikogu valimised. Võis ju kodanluskasutada valimiskampaaniat katseks oma võimupositsioonide tagasi võitmiseks, oma kontrrevolutsioonilise tegevuse aktiveerimiseks. RO üksuste kasutamine sel perioodil, eeskätt valve organiseerimisel valimisjaoskondades, osutus möödapääsmatuks. Sellise tähtsa riikliku ülesande täitmiseks tuli tagada RO-d organisatsiooniliselt, fikseerida tema õigused ja kohustused riigiorganisatsiooni aktiga, allutada ta siseministrile jne. Kõik see tugevdas RO mõju ja autoriteeti mitte üksnes töörahva hulgas, vaid manitses ka kodanlust kuulekusele. Teiselt poolt oli RO seaduslik tun-

¹⁶ «Rahva Hääli», 28. 06. 1940.

¹⁷ «Postimees», 27. 06. 1940. Enamuses maakondade parteiorganisatsioonid.

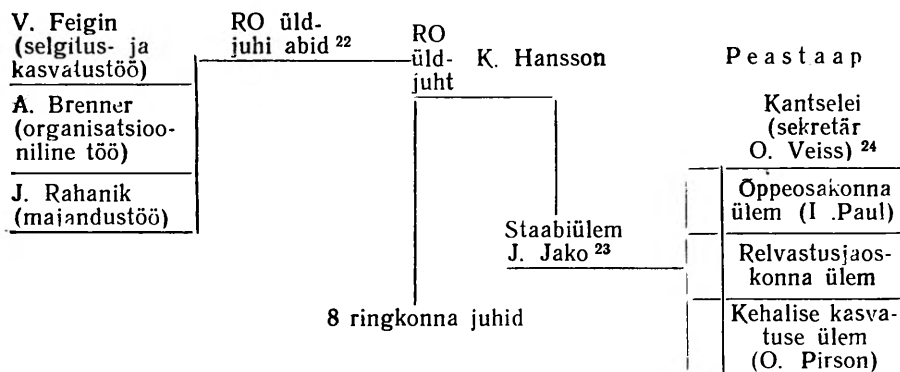
¹⁸ ORKA, R-35, 1, 2, 1. 2. Ringkondade juhtideks nimetati enamuses kommunistid — «Edasi», 29. 12. 1965.

¹⁹ RT 1940, 62, 583.

²⁰ H. Habermann. Mõtteid ja mälestusi. — «Looming», 1964, nr. 6, lk. 891.

nustamine vajalik selleks, et mitte anda kodanlusele võimalust oma propagandas viidata uue võimu relvastatud organisatsiooni ebaseaduslikkusele ja kasutada pretsedenti seaduste täitmisest kõrvalehiilimiseks.

Rahva Omakaitse struktuur kujundati alljärgnevalt.²¹

RO üldjuht, tema abid, staabiülem ning osakondade ülemad moodustasid RO Peastaabi. Ühtekokku oli RO keskaparaadis 27 ametnikku ja teenijat, neist staabi teenistuses 11 inimest.²⁵ RO staabi kaitseteenistuses oli 27-meheline RO rühm.

RO üldjuhile allusid vahetult 8 ringkonna juhid — Tallinn-Harju (L. Klaaser), Tartu-Valga (E. Millert), Viljandi-Pärnu (E. Elbrecht), Viru-Järva (V. Soo), Võru-Petseri (V. Raud, 22. augustist J. Skiller),²⁶ Lääne (O. Cher), Saare (J. Mets), Narva (K. Vist), kes kõik nimetati üldjuhi ettepanekul siseministri poolt.²⁷

Ringkonnajuhtide juures tegutsesid ringkonna staabid, kelle ülesandeks oli RO allüksuste (rühmad, jaod) töö koordineerimine ning uute liikmete vastuvõtu kinnitamine. Ringkondades, mis

²¹ ORKA, R-35, 1, 12, l. 1—2. Seisuga 17. juuli 1940.

²² Sealsamas, R-35, 1, 20, l. 24.

²³ Sealsamas, R-35, 1, 20, l. 18. J. Jako määrati staabiülemaks 17. juulil 1940. a. Varem teenis ohvitserina kodanlikus armees, olles 4. diviisi staabi 3. jaoskonna ülemaks. Langes Suures Isamaasõjas.

²⁴ Kantselei koosseisu kuulusid peale sekretäri veel laekahoidja ja 5 kirjutajat. Sekretär O. Veiss nimetati 1. septembrist RO üldjuhiks — ORKA, R-35, 1, 2, l. 7.

²⁵ Sealsamas, l.-d 7, 13.

²⁶ V Raud tagandati RO üldjuhi otsusel nõrga töö pärast. Nii olid 20. augusti aruandes piirkonna RO töö kohta järgmised andmed: RO-lasi — 137, kuid sooviavaldusi esitanud 473; RO üksused organiseerimata Põlva, Kanepi ja Rõuge alevikus, aga sooviavaldused läbi vaatamata 1. augustist alates. — ORKA, R-35, 1, 2, l. 3; R-35, 19, l. 46.

²⁷ ORKA, R-35, 1, 2, l. 2.

hõlmasid kahe maakonna territooriumi, moodustati parema juhtimise eesmärgil osakonnad (näiteks Valga ja Tartu maakond).

Kuna RO oma tegevuses oli tihedalt seotud kohalike partei- ja töölisorganisatsioonidega, siis tundub selline territoriaalne piiritus kunstlikuna, takistades organisatsiooni operatiivset juhtimist ja tegevust vastavalt kohalikele tingimustele. Seepärast oleks otstarbekam olnud igas maakonnas eraldi ringkond luua. Praktikaks kujunesidki osakonnad sisuliselt iseseisvateks ringkondadeks, kes vaid vormiliselt ringkonnajuhile allusid, kuna kogu asjaajamine ja aruandlus toimus ilma ringkonnajuhi ja staabi vahenduseta RO üldjuhi ja staabiga.²⁸

Ka osakondade juures töötasid staabid. Tähtsamates asustatud punktides moodustati RO jaoskonnad, mille tegevuspiirkonnad ühtisid politseijaoskondadega. See ei olnud juhuslik, vaid võimaldas paremat kontrolli politseijaoskondade tegevuse üle, asendada politseid üksikute funktsioonide täitmisel ning vajaduse korral täies ulatuses. RO liikmed jaotati operatiivteenistuseks rühmadesse, rühmad jagudeks. Rühmade ja jagude isikulise koosseisu suurus polnud rangelt reglementeeritud (soovitavaks peeti rühma suuruseks 44 meest, jaos 11 meest), vaid see olenes ülesandest, mida rühm või jagu pidi täitma. Nii oli Toompea rühma suuruseks 40 meest, Tartus kesklinna rühma suuruseks 50 meest, teistes rühmades 10—34 meest.²⁹ Rühmade ja jagude eesotsas olid vastavalt rühma- või jaoulemad, keda nimetas üldjuht ringkonnajuhi ettepanekul. Valdades moodustati kas rühmad või jaod, eriti tähtsate objektide kaitsmiseks aga nn. üksikrühmad, mis allutati vahetult ringkonnajuhile. Need RO liikmed, kes ei kuulunud rühmadesse või jagudesse, nimetati üksikliikmeteks ja nad allutati ringkonnajuhile.³⁰

Üldiselt linnades ja maakondade keskustes rühmi jagudeks ei jaotatud, välja arvatud Tallinn ja maa-asulad. Ringkonnajuhi alluvuses olid ka rivi ja sõjaliste teadmiste juht (instruktor), poliitiline komitee (poliitkasvatustöö organiseerimiseks RO liikmete hulgas) ja kultuuritoimkond (kultuurmassilise töö organiseerimiseks).

Nagu eespool märgitud, polnud Punakaart 1917/1918. a. Eestis üleriigiliselt tsentraliseeritud. 1940. a. kujunes RO praktiliselt algusest peale üleriigiliselt tsentraliseeritud organisatsiooniks. Ka

²⁸ Tartu—Valga ringkonnajuhi E. Millerti seletuste järgi. See nähtub ka näiteks Valga ja Järva osakondade aruandlusest ja kirjavahetusest RO üldjuhi ja staabiga — ORKA, R-35, 1, 19, l.-d 1, 35, 41.

²⁹ «Postimees», 7. 08. 1940. Rühmade juures olid kolmikud, kuhu kuulusid rühmaülem, üks rühma liige ja ametiühingu esindaja, kelle ülesandeks oli uute liikmete vastuvõtmine ja pideva kontakti pidamine ametiühingute ning teiste töölisorganisatsioonidega — ORKA, R-35, 1, 2, l. 1.

³⁰ RO organisatsioonilise korralduse kohta andis üldjuht 27. juulil käskkirja. Sealsamas.

operatiivüksuste juhid (jaod, rühmad) ei olnud valitavad, vaid nimetati kõrgemalseisva juhi poolt. RO üleriigiline tsentralisatsioon kiirendas organisatsiooni loomist ning relvastamist ja võimaldas operatiivselt RO üksuste tegevust juhtida, ühtlustada ning koordineerida. RO allutamine valitsusele siseministri kaudu osutus 1940. a. ainuvõimalikuks teeks tema ühendamisel riigiaparaadiga, kuna omavalitsustes juhtpositsioonid jäid esialgu kodanluse kätte.

Erinevusi oli ka RO organiseerimisprintsiihis. Kui 1917. a. oli Punakaart põhiliselt tootmisalasel põhimõttel organiseeritud, siis 1940. a. seevastu leidis rakendust vaid territoriaalne printsiiip.

RO organisatsioonilistes vormides erinevusi polnud, kuna 1917. a. Punakaardis need esinesid. Nii näiteks olid Narvas sisuliselt kaht tüüpi organisatsioonid — Vabrikute Punakaart ja Narva Linna Punakaart, kelledest viimane täitis miilitsa funktsioone,³¹ Tartu Punakaart aga erisõjaväeosaks reformeeriti.³² Need erinevused on tingitud sellest, et RO politseid ei asendanud (ehkki rida politsei funktsioone tema kompetentsi läks), aga ka konkreetsest ajaloolisest olukorrast.³³

Teenistuslikult oli igas ringkonnas vähemalt üks RO rühm eraldatud politseiprefekti käsutusse, nn. politseireservi.³⁴ Iga RO liige oli kohustatud nädalas 2—3 korda osa võtma valveteenistusest kas vastavale rühmale (jaole) ettenähtud objektil või patrullteenistuses linnas (alevis), samuti tööliiskoosolekutel. Ringkonna (osakonna) operatiivkäsutuses oli ööpäeval 25—30-meheline rühm.³⁵ Juulist alates korraldati RO liikmetele rivi-ja sõjalisi õppusi, samuti poliittunde.³⁶

RO üksuste relvastamist Tallinnas käsitleti eespool. Teistes kohtades (peale Narva) ei olnud esimestel revolutsioonipäevadel RO-lased relvastatud. 25. juunil olid kõikides maakondades juba üksikud rühmad, mis varustati kohalike garnisonide ja Kaitseliidu ladudest saadud relvadega.³⁷ Tartumaal saadi relvad alles juulikuu esimestel päevadel (3. juulil). Pärast ringkonnajuhtide nimetamist sisekaitse ülema poolt hakati RO ringkondi tsentraalses korras relvadega varustama. Relvadeks olid Kaitseliidult äravõetud jaapani tüüpi vintpüssid ja armees kasutusel olnud püstolid «FN». RO liikmel ei olnud isiklikult kinnistatud relva, vaid relvad sai ta valvekorradele siirdudes oma üksusest.

³¹ Viimast nimetati ka «Narva Linna Kriminaal Punakaardiks». — Eesti Punakaart ja Punavägi Kodusõjas. I, lk. 81 ja «Rahvaleht», 19. 02. 1918.

³² Eesti Punakaart ja Punavägi Kodusõjas. I, lk. 57.

³³ Vt. üksikasjalikumalt käesoleva töö lk. 12—13.

³⁴ Mõnes kohas said selle eest tasu vastavalt politsei reservteenistuse tariifidele (Võru) — ORKA, R-35, 1, 20, 1. 5.

³⁵ ORKA, R-35, 1, 5, 1.-d 6—20.

³⁶ E. Millerti seletuste järgi. K. Hansson. Rahva Omakaitse, lk. 217—222 ja «Postimees», 14. 08. 1940.

³⁷ «Kommunist», 01. 08. 1940.

Seetõttu oli kohalikus RO arsenalis relvi tunduvalt vähem kui RO liikmeid. Relvastamise erikord kehtis RO valdade üksikliikmete kohta, kellel pidi relv alati käepärast olema.

RO isikuline koosseis

Nagu märgitud, moodustati RO üksused töölistest. Esialgu oli see ainukeseks nõudeks RO-sse astumisel. RO peajuhil 28. juuni 1940. a. käskkirjas täpsustati liikmeks vastuvõtmise nõudeid: «RO liikmeks võib astuda iga ametiühingu või mõne töölisühingu (organisatsiooni) liige, kes on vähemalt 18 aastat vana.»³⁸ Esialgu osutus selline säte kindlaks garantiiks, et RO-sse pääsesid üksnes tööliklassi esindajad.³⁹ Juuli algul hakati organiseerima ametiühinguid kõikidel elualadel (ka riigi- ja omavalitsusteenistuses olijaile), mistõttu ametiühingute kaudu kodanlike elemente ka RO-sse pääses.⁴⁰ Kohalike RO organite nõrga kontrolli tõttu sattus RO-sse ka neid, kellele tööliklassi huvid võõrad olid ning kes vaid isikliku kasu saamise eesmärgil organisatsiooni astusid.⁴¹

Pärast 5. juuli seaduse andmist teostati RO liikmete ümberregistreerimine ning ridade puhastamine kodanlikest ja tööliklassi diskrediteerivatest elementidest.⁴² Täiendati ka liikmeks vastuvõtmise nõudeid sellega, et RO-sse ei võinud kuuluda isikud, «kes on kuulunud kodanlikesse organisatsioonidesse, kodanliku riigi- või omavalitsuse teenistusse või ekspluateerinud võõrast tööjõudu.»⁴³ Et mitte võimaldada ametiühingu- või töölisorganisatsiooni liikmepileti kasutamist RO-sse pääsemisel, kehtestati nõue, et liikmeks võetakse üksnes nende organisatsioonide soovitusel, kusjuures nõuti ka kahe RO liikme käendust.⁴⁴ Tundub, et kohe algusest peale oleks otstarbekas olnud liikmeks astumisel ametiühingu või töölisorganisatsiooni soovitusel nõude esitamine, nagu see oli Eestis Punakaardi puhul 1917 a.⁴⁵

Pärast 25. juulit, mil võim oli kindlalt töörahva käes, ning seoses suurtööstuse natsionaliseerimise ja maareformi läbiviimise

³⁸ «Rahva Hääle», 28. 06. 1940.

³⁹ Maal hakati töörahva ühinguid alles 1940. a. juulis looma, mistõttu talurahval RO-sse astumine võimalik ei olnud, kuna linnas ametiühingutesse üksnes töölisel kuuludid.

⁴⁰ Suure-Jaani RO jaoskonnaülemaks oli koguni endine Kaitseliidu pealik A. Nurk — «Kommunist», 8. 08. 1940.

⁴¹ ORKA, R-34, 1, 109, l-d 1—28.

⁴² ORKA, R-35, 1, 3, l. 1.

⁴³ ORKA, R-35, 1, 3, l. 1.

⁴⁴ Sealsamas, s.-ü. 113, l. 36.

⁴⁵ Täpsemalt «sotsialistlike parteide, vabriku ja tehase komiteede soovitus.», kuna töölisorganisatsioonid siis ei olnud. «Tallinna Tööliste Punase Kaardiväe Põhikirj. [Tln.], 1917. § 1.

misele asumisega osutus võimalikuks ja otstarbekaks võtta RO üksustesse intelligentsi ja talurahvast.⁴⁶ Töölisklassi ja taluraha liidu edasise arendamise ja kindlustamise seisukohalt võttes oli see igati õige samm.

Kehtestati ka uus liikmeks vastuvõtu kord. Kui kuni 5. juulini võttis RO-sse vastu ringkonna staap, siis nüüd toimetasid vastuvõtmist rühmade kolmikud, kusjuures otsuse kinnitas (või jättis kinnitamata) pärast läbivaatamist poliitilises komitees (poliitilises kolmikus) ringkonna staap. Otsusele võis edasi kaevata RO peajuhile, kelle otsus oli lõplik.⁴⁷ Avalduse läbivaatamine mitmes instantsis tagas poliitiliselt kindlate inimeste vastuvõtmise RO-sse. Igas ringkonnas omandas RO-sse astuja peale rühmakolmiku otsuse kinnitamist ringkonna staabis kõik RO liikme õigused, välja arvatud Pärnu-Viljandi ringkonna Viljandi osakond, kus kehtestati RO liikmekandidaadi staaž (3 kuud). Ringkonna staap võis seda rühmakolmiku ettepanekul lühendada või pikendada. RO liikmekandidaadile ei saadud relva välja anda, teda ei saadud jao- ega rühmaülemaks määrata jne.⁴⁸

RO juhtkond, eesotsas peajuhil ja peastaabiga, koosnes vana-dest kommunistidest või tuntud töölistegelastest, kes 1940. a. juulis EKP-sse astusid.⁴⁹ Ringkondade juhtidest kuulusid enne 21. juunit EKP-sse L. Klaaser (Tallinn-Harju), V. Soo (Viru-Järva), O. Cher (Lääne), J. Mets (Saare), kuna ülejäänud juulikuu alguses parteisse astusid.⁵⁰ Kõik ringkonnajuhtide abid olid aga maakondlike parteiorganisatsioonide esindajad. Rühmade ja jaoskondade ülemad oma enamuses olid töölised. Nii olid Läänemaal kõik jaoskondade ja üksikrühmade ülemad töölised⁵¹, Tartu-Valga ringkonna Tartu osakonna juhtiva koosseisu kohta toome andmed lk. 12.⁵²

Kõik Tartu-Valga ringkonna staabi ja Tartu osakonna juhid (kaasa arvatud rühma- ja jaoskonnajuhid) astusid 1940. a. juulis EKP ridadesse.⁵³

⁴⁶ E. Millerti seletuste põhjal. Vt. ka «Kommunist», 28. 08. 1940. RO liikmete klassikoosseisu kohta arvestust ei peetud. Kuna arhiivides RO liikmeks astujate ankeete säilinud pole, siis klassikoosseisu arvulise vahekorra kohta täpseid järeldusi teha ei saa. Et enamuse RO-st moodustasid töölised jt. proletarsed elemendid, on väljaspool kahtlust.

⁴⁷ ORKA, R-35, 1, 113, l. 36.

⁴⁸ «Sakala», 14. 08. 1910.

⁴⁹ Nende seas peastaabi ülem ja sõjalise osakonna juht, endise kodanliku armee ohvitserid J. Jako ja I. Paul. — «Saabus päev», lk. 220.

⁵⁰ «Kommunist», 1. 08. 1940. E. Millert astus EK(b)P ridadesse 4. juulil — E. Millerti seletuse järgi. Ringkonnajuhtidest E. Millert oli Tartu Töölistemaja vanem, E. Elbrecht Viljandi Linavabriku töölisvanem jne.

⁵¹ «Töörahva Lipp», 3. 06. 1965.

⁵² Andmed saadud E. Millerti seletuste järgi; «Edasi», 21. 06. 1960 ja 29. 12. 1965.

⁵³ Enne 21. juunit 1940. a. kuulusid EKP-sse K. Parts ja J. Sommer.

Ametikoht RO-s	Nimi	Tegevusala enne 1940. a. 21. juunit	Teenistuskoht 1940—1941
Osakonnajuht	A. Tõnisson	ehitustööline	Tartu Linna abilinnapea (1940. a. juulist), Tartu Linna TSN TK aseesimees (1941)
Osakonnajuhi abi	J. Peedius	nahavabriku tööline	EK(b)P Tartumaa Komitee valvemeeskonna ülem;
Staabi liige	K. Parts	juhutööline	EK(b)P Tartumaa Komitee osakonnajuhataja
Rühmajuhid:	A. Vaaks	metallitööline	EK(b)P Tartumaa Komitee valvemeeskonna liige
	A. Tuuling	"	tehase direktor
	L. Nükman	"	
	H. Lomp	"	TTM-i Tartu osakonna ülema asetäitja poliitlatal
Jaoskondade juhid:	A. Mikk	ehitustööline	Elva linnavanem (alates 1. aug. 1940)
	J. Sommer	põllutööline	Laiuse vallavanem 1940 ja TK esimees (1941)
	V Kussov	kalur	Kallaste linnavanem (1940), TK esimees (1941)

Analoogilisele olukorrale teistes maakondades viitavad tolleaegsed ajakirjanduse andmed.⁵⁴ Tõõrahva Punakaardi tüüpi relvastatud organisatsiooni üheks tunnuseks on tema liikmete poolt ülesannete täitmine ühiskondlikus korras, s. o. tasuta. Seevastu 1917/1918. a., pärast Oktoobrirevolutsiooni, sai Eesti Punakaardi enamik liikmeid tasu teenistusülesannete täitmise eest.⁵⁵ Tasu maksmine toimus mitmesugustes vormides. Tallinnas said punakaartlased-töölised teenistuses oldud päevade eest tavalist töötasu ettevõtete omanikelt, punakaartlased-töötähtlised aga Tallinna Nõukogu Täidesaatvalt Komiteelt selleks loodud Punakaardi abistamise fondist, kuhu ettevõtted maksid 1% kuusissetulekust.⁵⁶ Narvas, Tartus ja Viljandis maksid päevatasu vastavate nõukogude täidesaatvad komiteed.⁵⁷ Tasu maksmine oli ühelt poolt tingitud Punakaardi ülesannete erisustest 1917/1918. a. (näiteks Punakaardi salkade saatmine mõisaid üle võtma, mis kestis vahel nädalaid, mil materiaalne kompen-

⁵⁴ «Kommunist», 1. 08. 1940 ja 3. 08. 1940; «Postimees», 2. 08. 1940; «Meie Maa», 31. 08. 1940; «Sakala», 14. 08. 1940., aga ka J. Lage mälestused — PAI käsikirjafond.

⁵⁵ Tasu maksti Tallinna, Narva, Tartu ja Viljandi punakaartlastele, kes moodustasid $\frac{2}{3}$ Eesti Punakaardi isikulisest koosseisust — «Tööline», 6. 12. 1917.; «Edasi», 10. 01. 1918.

⁵⁶ «Eesti Teataja» nr. 10, 15. 01. 1918.

⁵⁷ «Edasi», 28. 12. 1917.

satsioon möödapääsmatuks osutus), teiselt poolt oli vaja ka rohkearvulist töötatöoliste hulka kaasa tõmmata, seda enam, et kulud tasusid sisuliselt kodanlased.

Palgalise koosseisu peale RO peastaabi ja allüksuste ametnike moodustasid RO üldjuhi 27. juuli 1940 ringkirja alusel ringkondade staapide koosseisud (6—7 inimest — ringkonnajuht, sõjalise ala juht (instruktor), sekretär, kirjutajad (1—2), autojuht ja käskjalg-koristaja).⁵⁸ Ühendatud ringkondade puhul maksti tasu osakondade sõjalise ala instruktoritele ja osakonnajuhile, sekretäriile, kirjutajale, käskjalale.⁵⁹ Jaoskondade ja üksikrühmade ülematele maksti igakuuliselt vastavalt 50 ja 25 krooni jooksvate kulude katteks.⁶⁰ Palka maksti RO-le eraldatud summadest, kusjuures sõjalise ala juhid (instruktorid) said palka armeest. Tegelikult kujunes tasu saajate kontingent väiksemaks, kuna sellise suure ametnike koosseisu järele ei olnud praktilist vajadust. Nii olid kõik ametikohad palgalistega täidetud vaid Narvas ja Viru-Järva ringkondades⁶¹, teistes ringkondades said palka peale juhi, sõjalise ala juhi (instruktori) ka sekretär ja käskjalg. Palgaline oli ka Toompea valvemeeskond. Üksikjuhtudel loodi palgalisi valveüksusi ka teistes linnades nagu Kiviõli utmistehases Kohtla-Järvel; palgalised RO valvepostid seati sisse Linnavalitsuse 10. augusti 1940. a. otsuse põhjal ka Tartus kõikide tuleohtlike ladude ja jaamade juures.⁶² Tasu maksis sellisel juhul objekti valdaja või vastav organisatsioon, kui objekt kuulus riigile või mõnele seltsile.

22. augustil esitasid ringkondade juhid RO Peastaabile järgmised andmed RO liikmete arvu ja vastuvõtu kohta 20. augusti 1940. a. seisuga:⁶³

Ringkond	Liikmete üldarv	Vastuvõtmine 1.—20. augustini		
		Esitatud avaldusi	Rahuldatud	Rahuldamata
Läänemaa	341	79	55	24
Narva	534	147	95	52
Saaremaa	203	54	16	38
Tallinn-Harju	2877	andmed puuduvad		
Tartu-Valga	676	362	256	106
Viljandi-Pärnu	678	218	157	61
Viru-Järva	903	352	262	86
Võru-Petseri	137	473	andmed puuduvad	
Kokku:	6349	1685	1218	367

⁵⁸ ORKA, R-35, 1, 18, l.-d 3—4.

⁵⁹ Sealsamas, l. 3.

⁶⁰ Sealsamas, l. 5.

⁶¹ Sealsamas, s.-ü. 19, l.-d 8—9.

⁶² Tartu Linna ja Rajooni Riiklik Arhiiv, 15, 1, 1, l. 37.

⁶³ Tabel koostatud ORKA, R-34, 1, 109, l.-d 1—28; R-35, 1, 19, l.-d 3, 35, 38, 40—41, 44—47, 49—50, 52—59 leiduvate materjalide alusel.

1940. a. augustikuu lõpul kuulus RO-sse juba ligi 8000 meest.⁶⁴ Augusti lõpus suunati suur hulk RO liikmeid tööle käitiste komisarideks, miilitsaorganesse ning teistesse ametkondadesse (SARK-i)⁶⁵, liikmeskonda aga oluliselt ei täiendatud, kuna TTM-i organite moodustamisega septembri alguses ning kodanlike politseinike vallandamisega augusti lõpus vähenesid RO tegevuspiirid tunduvalt.

Mis puutub sooviavalduste rahuldamata jätmise motiividesse, siis E. Millerti seletuste järgi olid rahuldamata avaldustest ligi pooled alla 18-aastaste noorukite omad. Paljud avaldused lükati tagasi põhjendusega, et sooviavaldaja pole end «aktiivse töölisorganisatsiooni liikmena üles näidanud», harvem olid keeldumise põhjusteks isiklikud omadused, varasem teenistus kodanlikus politseis ja omavalitsusteenistuses.⁶⁶

Et RO-d kohe septembris ei likvideeritud, see oli kahtlemata õige samm, sest talle võisid noored miilitsaorganid oma töös toetuda. RO täielik likvideerimine alates 25. septembrist tundub olevat ebaotstarbekas, sest nagu juba mõne kuu möödumisel selgus, vajasid miilitsaorganid valveteenistuses abijõude, milleks miilitsa abistamise brigaade loodi.⁶⁷ Kahtlemata oleks organisatsiooniliselt lihtsam olnud RO reorganiseerimine TTM-i abistamisbrigaadideks. Sellega oleks säilitatud kogemustega kaader ning tagatud miilitsaorganite parem töö. Seda enam, et 1940. a. novembris tuli sellega otsast peale alata. Teiselt poolt — sõjaohu õige hindamise puhul oleks RO kahtlemata likvideerimata jäetud. Sõja puhkemisel oleks see andnud proletaarse võimu kätte nii organisatsiooniliselt kui ka sõjaliselt võimsa jõu kodanluse banditismi mahasurumiseks ning võitluses okupantidega. 1941. a. tuli aga hävituspataljonid sõjaolukorras alles luua.

* * *

Eeltoodu võimaldab meil mõista Punakaardi tüüpi organisatsioonide erinevust ja omapära võrreldes riigiaparaadi teiste relvastatud osadega. Erinevalt sõjaväe organisatsioonist on Punakaardi tüüpi relvastatud organisatsioon palju tugevamini seotud kohaliku tootmis ja valitsemisüsteemiga, mis piirab küll tema kasutamist territoriaalselt, kuid osutub kohadel klassivaenlasi ohjeldava organisatsioonina oma seotuse tõttu kohaliku olukorraga tõhusamaks jõuks kui armee.

⁶⁴ ORKA, R-35, 1, 2, 1. 1.

⁶⁵ TTM-i organesse ja SARK-i suunati tööle K. Hansson, V. Feigin jt. Tartu RO-st läks miilitsateenistusse ligi 50 meest — E. Millerti seletuste põhjal.

⁶⁶ E. Millerti seletused. Analoogiline oli olukord ka teistes ringkondades — vt. «Kommunist» 7. 09. 40.; «Sakala» 14. 08. 40.; «Tööraha Lipp» 3. 06. 63.

⁶⁷ EKPA, 1, 1, 40, 1. 8—9. Ulesandeid täideti põhitööst vabal ajal ühiskondlikus korras.

Koosseisulise korravalve (miilitsa) organisatsioonist erineb Punakaart oma ülesannete suurema revolutsioonilisusega. Ta on proletariaadi relvastatud võitlusliit igasuguste sisemiste kontrrevolutsiooniliste jõudude mahasurumiseks, mistõttu ka tema rakendamise võimalused proletaarse võimu poolt on võrreldes armee ja miilitsaga laiemad ning mitmepalgelisemad.

Resümeerime: vaatamata 1917/1918. a. Eesti Punakaardi ja 1940. a. Rahva Omakaitse reale organisatsioonilistele ja funktsionaalsetele erisustele on meil mõlemate puhul tegemist tööliklassi relvastatud organisatsiooniga võitluseks kodanluse kontrrevolutsiooniliste väljaastumiste ärahoidmiseks ja mahasurumiseks.

ОРГАНИЗАЦИЯ НАРОДНОЙ САМОЗАЩИТЫ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1940 ГОДА В ЭСТОНИИ

Ассистент Э.-Ю. В. Труувяли

Кафедра истории государства и права

Резюме

В статье рассматривается создание, деятельность и структура Народной самозащиты в 1940 году, параллельно с соответствующими аспектами Эстонской Красной гвардии 1917/1918 гг. Такой подход, с одной стороны, дает возможность лучше понять сущность революционного наследия пролетариата, а с другой — выяснить значение вооруженной классовой организации трудящихся в деле осуществления и укрепления диктатуры пролетариата в различных исторических условиях.

Независимо от того, в какой форме развиваются революционные события (в мирной или в виде вооруженного восстания), пролетариату приходится создавать свою вооруженную организацию из трудящихся, прежде всего из рабочих.

В условиях мирного развития пролетарской революции эта организация есть такая вооруженная сила в руках пролетариата, которая удерживает буржуазию от возможных контрреволюционных выступлений. В другом случае эта функция становится основной только после совершения вооруженного восстания, где она является главной боевой силой пролетариата.

Созданная в 1940 году Народная самозащита представляла из себя организацию типа рабочей Красной гвардии. Несмотря на различие в организации и деятельности Красной гвардии 1917/1918 гг. и Народной самозащиты 1940 года, обе они были вооруженными организациями трудящихся для подавления свергнутых эксплуататорских классов; они были добровольными организациями, которые состояли прежде всего из рабочих, выполнявших свои обязанности в общественном порядке. Политическое руководство осуществляла в этих организациях коммунистическая партия.

ISIKLIKU OMANDIÕIGUSE TEOSTAMISE MÕISTE, ÜLDPÕHIMÕTTED JA GARANTIID

Assistent P. K a s k

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

I

Õiguse teostamise küsimuste käsitlemisel tuleb arvestada, et juriidilises kirjanduses eristatakse objektiivset ja subjektiivset õigust ning et nende mõlema mõiste puhul kõneldakse ka teostamisest. Sellepärast on alati tarvis vahet teha objektiivse ja subjektiivse õiguse ning nende teostamise iseärasuste vahel.

Objektiivseks õiguseks nimetatakse õigusnormide (seaduse eeskirjade) kogumit, mille eesmärgiks on ühiskondlike suhete reguleerimine. Tavaliselt toimub ühiskondlike suhete reguleerimine sel teel, et õigusnormi hüpoteesis ettenähtud situatsiooni saabumisel tekivad ühtedel isikutel õigusnormi dispositsioonis sisalduvad õigused ja teistel isikutel neile õigustele vastavad kohustused. Nende isikute vahel eksisteerinud ühiskondlik suhe omandab õigusliku reguleerimise tulemusena õigussuhte vormi. Subjektiivne õigus tekib õigusnormi realiseerimise käigus kui õigussuhte subjektile kuuluv juriidiliselt tagatud võimalus teatud viisil käituda ja nõuda vastavat käitumist kohustatud isikult.¹

Objektiivne ja subjektiivne õigus on omavahel lahutamatu seotud. Subjektiivne õigus ei saa tekkida ilma vastava objektiivse õiguse normita. Suurem osa õigusnorme realiseerub aga üksnes õigussuhte ja subjektiivse õiguse kaudu. Vaatamata sellele on objektiivsel ja subjektiivsel õigusel mõlemal oma kindlapiiriline tähendus ja neid mõisteid ei või samastada ega segi ajada.

¹ Subjektiivse õiguse olemuse tõlgendamisel puudub õigusleadlaste hulgas üksmeel. Osa autoreid, nende hulgas N. Aleksandrov, O. Joffe, E. Fleišits jt., käsitlevad subjektiivseid õigusi õigussuhte elemendina (õigussuhte subjekti õigustusena). Mitmed teised autorid — L. Javitš, M. Strogovitš, T. Jampolskaja jt. on aga seisukohal, et subjektiivsed õigused eksisteerivad ka väljaspool õigussuhte raame ja et neid ei saa vaadelda üksnes õigussuhte sisu elemendina. Käesoleva artikli teema ja maht ei võimalda siinkohal nende erinevate seisukohtade lähemat analüüsimist.

Eesti keeles, samuti kui vene keeleski, puuduvad erinevad terminid objektiivse ja subjektiivse õiguse tähistamiseks. See asjaolu mõjub küllaltki häirivalt teadusliku mõtte edasiandmisel kirjastõnas, sest sageli on väga raske ja isegi võimatu aru saada, kumbas tähenduses on autor kasutanud terminit «õigus».

Isikliku omanduse (ja üldse omanduse) suhete õigusliku reguleerimise käsitlemisel eesti keeles on võimalik seda lünka kõrvaldada. Selleks on tarvis hakata põhjendatult ja ühtselt kasutama termineid «isikliku omanduse õigus» ja «isiklik omandiõigus». Artikli autor on seisukohal, et see osa objektiivse õiguse normidest, mis reguleerib isikliku omanduse suhteid, on isikliku o m a n d u s e õ i g u s; isikliku omanduse õiguse normidest tulenev subjektiivne õigus, mis on kodanike juriidiliselt kindlustatud võimalus isikliku omandi valdamiseks, kasutamiseks ja käsutamiseks, moodustab aga isikliku o m a n d i õ i g u s e. Erineva tähistamise aluseks on seega objekt, millele on õigus ühel või teisel juhul suunatud: kas isikliku omanduse suhete reguleerimisele või isikliku o m a n d i v a l d a m i s e l e, k a s u t a m i s e l e ja k ä s u t a m i s e l e.

Artiklis kasutataksegi terminit «isikliku omanduse õigus» objektiivse õiguse tähenduses ja «isiklik omandiõigus» subjektiivse õiguse tähenduses.

Objektiivse õiguse (seaduse eeskirjade) teostamisest kõneldatakse erialases kirjanduses võrdlemisi harva ja selle all mõeldakse tavaliselt õigusnormide realiseerimist. P. Nedbailo² näiteks samastab õigusnormide teostamise ja realiseerimise ning tema käsitluses võib kohata neid mõisteid kasutatuna vaheldumisi ühes tähenduses. Nii võib aru saada ka N. Aleksandrovi³ käsitlusest, kui ta kirjutab õigusnormide teostamisest.

Õigusnormide realiseerimine tähendab nende kohaldamist (применение), samuti nendest õigusnormidest tulenevate subjektiivsete õiguste teostamist ning kohustuste täitmist ja järgimist.⁴ Arvestades õigusnormide realiseerimise sisulist tähendust, ei ole õige seda tegevust nimetada teostamiseks. Esiteks, tegusõna «teostamine» tähendab aktiivset tegevust ega hõlma sellepärast õigussuhete subjekti passiivse kohustuse täitmist (ehk järgimist), mis on üheks õigusnormide realiseerimise vormiks. Teiseks, kui kasutada objektiivse õiguse realiseerimise kohta «teostamine», siis ei saa seda keeleliselt eristada subjektiivse õiguse teostamisest. Niisugune keeleline ühtelangevus raskendab aga

² Vt. П. Е. Недбайло. Применение советских правовых норм. Госюриздат, М., lk. 125—126.

³ Основы теории государства и права. Госюриздат, М., 1963, lk. 427.

⁴ К итогам дискуссии о применении норм советского права. — «Советское государство и право», 1955, № 3, lk. 49—51.

veelgi objektiivse ja subjektiivse õiguse ellurakendamise eristamist, mis on niigi juba küllalt komplitseeritud.

Neil kaalutlustel peab artikli autor õigeaks ja kasutab seoses isikliku omanduse suhte õigusliku reguleerimise käsitlemisega väljendeid «isikliku omanduse õiguse realiseerimine» ja «isikliku omandiõiguse teostamine», millede all mõistab seaduse eeskirjade ellurakendamist vastavalt objektiivse ja subjektiivse õiguse tähendusele.

Subjektiivsete õiguste teostamise küsimustele on juriidilises kirjanduses seni vähe tähelepanu pühendatud. Riigi ja õiguse teooria viimastel aastatel väljaantud õpikutes minnakse sellest kas vaikides mööda⁵ või käsitletakse seda äärmiselt pealiskaudselt, andmata isegi subjektiivsete õiguste teostamise mõistet.⁶

Parem ei ole olukord ka tsiviilõigusealastes õpikutes. 1950. aastal ilmunud õpikus⁷ on küll paragrahv tsiviilõiguste teostamise kohta, kuid selles käsitletakse lühidalt ainult teostamise garantiisid. S. Vilnjanski koostatud õpikus⁸ (1958. a.) ei käsitleta tsiviilõiguste teostamist üldse. O. Joffe samal aastal ilmunud tsiviilõiguse õpikus⁹ vaadeldakse subjektiivsete tsiviilõiguste teostamist selle piiride ületamise seisukohalt. 1959. a. tsiviilõiguse õpikus¹⁰ on vähem kui ühel leheküljel juttu ainult tsiviilõiguste teostamise garantiidest. 1960. aastal ilmunud õpikust¹¹ ei selgu samuti, mida mõista tsiviilõiguste teostamisena, kuigi vastav paragrahv on raamatusse sisse võetud. Esimese õpikuna annab tsiviilõiguste teostamise mõiste autorite kollektiivi koostatud ja V Rjasentsevi toimetatud «Советское гражданское право» I. kd. (1965)¹² ning selles on antud, kuigi lühidalt, tsiviilõiguste teostamise suhteliselt terviklikum ülevaade.

Sama puuduse all kannatavad ka omandiõiguse ja isikliku omandiõiguse küsimuste käsitlemisele pühendatud monograafilised uurimused, artiklid ja kandidaadiväitekirjad. Enamik neist¹³

⁵ Теория государства и права. Изд. АН СССР, М., 1962; Основы государства и права. Госюриздат, М., 1963.

⁶ Теория государства и права. Изд. «Юридическая литература», М., 1965, lk. 476—478.

⁷ Советское гражданское право, т. I. Госюриздат, М., 1950, lk. 116—118.

⁸ С. И. Вильнянский. Лекции по советскому гражданскому праву. Изд. Харьковского университета, Харьков, 1958.

⁹ О. С. Иоффе. Советское гражданское право (курс лекций). Изд. Ленинградского университета, 1958, lk. 243—245.

¹⁰ Советское гражданское право, т. I. Госюриздат, 1959, lk. 72—73.

¹¹ Советское гражданское право, ч. I. Изд. Всесоюзного юридического заочного института, М., 1960, lk. 71—72.

¹² Советское гражданское право, т. I. Изд. «Юридическая литература», М., 1965, lk. 68—70.

¹³ Д. М. Генкин. Право собственности в СССР, Госюриздат, М., 1965; Р. О. Халфина. Право личной собственности граждан СССР. Изд. АН СССР, М., 1955; Д. Ф. Еремеев. Право личной собственности в СССР. Госюриздат, М., 1958.

ei sisalda üldse omandiõiguse ja isikliku omandiõiguse teostamise mõistet ega üldpõhimõtete ja garantiide käsitlemist. Teistes on seda tehtud väga pealiskaudselt, kõrvalküsimusena. Häirivana mõjub see eriti neil juhtudel, kui töö pealkiri eeldab isikliku omandiõiguse teostamise teoreetiliste probleemide ulatuslikumat käsitlemist, nagu see on V. Maslovi¹⁴ ja M. Samoilova¹⁵ puhul. Esimene neist annab küll isikliku omandiõiguse teostamise mõiste¹⁶, kuid asub siis, ilma et oleks sellega seotud üldküsimustel peatunud, konkreetsete probleemide lahendamisele. M. Samoilova aga ei anna üldse isikliku omandiõiguse teostamise mõistet ja püüab ilma selleta määrata isikliku omandiõiguse teostamise piire ja selgitada omaniku üksikute õigustuste teostamise iseärasusi.¹⁷

Suhteliselt täielikuma subjektiivsete tsiviilõiguste teostamise käsitlemise leiame V. Tarhovilt.¹⁸ Kuid ka temal piirdub see peamiselt teostamise mõiste ja garantiide analüüsiga. Ükski siin viidatud ja käesoleva artikli autorile teada olevatest teistest töödest ei sisalda isikliku omandiõiguse (ja üldse subjektiivsete tsiviilõiguste) teostamise kompleksset käsitlemist, mis hõlmaks teostamise mõiste, üldpõhimõtteid (koos teostamise piiride kindlaksmääramisega), teostamise garantiid ja piiritleks neid mõisteid isikliku omandiõiguse (subjektiivsete tsiviilõiguste) kaitsest. Need küsimused on jäänud seni vajalikul määral läbi töötamata ja sellepärast võib ka erialases kirjanduses kohata subjektiivsete õiguste teostamise käsitlemisel ainult selle üksikute külgede valgustamist ja vastavate mõistete ebatäpset kasutamist.¹⁹

Autorid, kes on oma seisukoha avaldanud subjektiivsete õiguste teostamise olemuse kohta, mõistavad selle all, mõningate erinevustega väljendusvormis, kas õigustatud isikule seadusega tagatud käitumise võimaluse realiseerimist, tegelikult muutmist²⁰

¹⁴ В. Ф. Маслов. Осуществление и защита права личной собственности в СССР. Госюриздат, М., 1961.

¹⁵ М. В. Самойлова. Право личной собственности граждан СССР (Понятие, осуществление, основные средства защиты). Автореферат кандидатской диссертации, Л., 1965.

¹⁶ В. Ф. Маслов. *Op. cit.*, lk. 6.

¹⁷ М. В. Самойлова. *Op. cit.* lk. 11 ja edasi.

¹⁸ В. А. Тархов. Осуществление гражданских прав. Сборник статей «Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства». Изд. Саратовского юр. ин-та им. Д. И. Курского, Саратов, 1962, lk. 112—125.

¹⁹ М. М. Агарков, С. Н. Братус, Д. М. Генкин, В. И. Сerebrovski, Z. I. Skundin. Tsiviilõigus. I, RK «Teaduslik Kirjandus». Tartu, 1947, ja Советское гражданское право. Госюриздат, М., 1961 sisaldavad küll paragrahvi subjektiivsete tsiviilõiguste teostamise ja kaitse kohta, tegelikult käsitletakse aga seal ainult tsiviilõiguste kaitse küsimusi, millest võib järeldada, et subjektiivsete õiguste teostamise ja kaitse mõiste on samastatud.

²⁰ В. Ф. Маслов. *Op. cit.*, lk. 6; В. А. Тархов. *Op. cit.*, lk. 116; Советское гражданское право, т. I. Изд. «Юридическая литература», М., 1965, lk. 68—69.

või õigustatud isiku käitumist, mis vastab temale kuuluva õiguse sisule ja eesmärgile.²¹

Esitatud seisukohtadega lähem tutvumine näitab, et nende vahel puudub printsiipaalne erinevus: õigustatud isiku käitumine, mis vastab temale kuuluva õiguse sisule ja eesmärgile, tähendab sisuliselt sama, mis tema seadusega tagatud käitumise võimaluse realiseerimine, selle ellurakendamine võimalikkuse tegelikkuseks muutmise teel. Nii ühel kui ka teisel juhul tuleb õiguse teostamisena mõista õigustatud isikule kuuluvate subjektiivsete õiguste tegelikku ellurakendamist tema vajaduste ja huvide rahuldamisel.

Põhimõtteliselt vastukäivaid seisukohti subjektiivsete õiguste teostamise mõiste kohta pole seega erialases kirjanduses avaldatud.

Isikliku omandiõiguse teostamise mõiste määratlemisel tuleb lähtuda isikliku omandiõiguse kui subjektiivse tsiviilõiguse ja tegusõna «teostama» sisulisest tähendusest. Isiklik omandiõigus on kodanikule kuuluv juriidiliselt kindlustatud võimalus oma vara valdamiseks, kasutamiseks ja käsutamiseks ning vastava käitumise nõudmiseks teistelt isikutelt. Sõnaga «teostamine» tähistatakse tavaliselt tegevust, mis on suunatud võimalikkuse muutmisele tegelikkuseks. Samas tähenduses tuleb mõista seda sõna, kui kõne all on isikliku omandiõiguse teostamine. Isiklik omandiõigus kui seaduse alusel kodanikule kuuluv käitumise võimalus eeldab iseenesest selle kasutamist, ellurakendamist ehk — teiste sõnadega — tegelikkuseks muutmist. Niisuguse tegevuse kõige sobivamaks tähistamiseks ongi sõna «teostamine».

Seega tähendab isikliku omandiõiguse teostamine kodaniku poolt oma vara valdamise, kasutamise ja käsutamise ning teistelt isikutelt vastava käitumise nõudmise juriidiliselt kindlustatud võimaluse tegelikkuseks muutmist (ellurakendamist) — ehk teisiti väljendades — kodaniku poolt oma vara valdamist, kasutamist ja käsutamist ning teistelt isikutelt sellele vastava käitumise nõudmist.

Erialases kirjanduses käsitletakse valdamisena faktilise võimu teostamist vara üle, kasutamisenä vara kasulike omaduste ammutamist ning käsutamisenä vara ümberpaigutamist ühe isiku omandusest või valdusest teise isiku omandusse või valdusse,

²¹ М. М. Агарков. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве. — «Известия Академии наук СССР». Отд. экономики и права, 1946, № 6, lk. 425; В. Рясенцев. Условия и юридические последствия отказа в защите гражданских прав. — «Советская юстиция», 1962, № 9, lk. 8; О. Н. Кудрявцев. Приобретение и осуществление права личной собственности на жилой дом. Автореферат кандидатской диссертации, Харьков, 1966, lk. 8.

samuti vara hävitamist.²² Niisugune tegevus isiklikus omanduses oleva vara suhtes, kui see vastab objektiivse õiguse eeskirjadele, on isikliku omandiõiguse teostamine. See tegevus aga ei ammenda isikliku omandiõiguse teostamise kõiki vorme. Siia kuulub veel õigustatud isiku nõudmine, mida ta võib esitada kõigile kohustatud isikutele. Nimelt lasub kõigil teistel isikutel omaniku suhtes passiivne kohustus — mitte takistada temal oma vara vallata, kasutada ja käsutada. Selle kohustuse rikkumise korral vahetult kohustatud isikutele esitatud vastava käitumise nõudmine omaniku poolt kuulubki lisaks vara valdamisele, kasutamisele ja käsutamisele isikliku omandiõiguse teostamise mõiste alla.

Mis puutub vajalikel juhtudel omaniku pöördumisse nõudega riikliku sunnijõu rakendamiseks isikliku omandiõiguse teostamise tagamiseks, siis ei tule seda vaadelda isikliku omandiõiguse teostamisena, vaid selle kaitse aktina.

II

Nagu eespool märgitud, on subjektiivne õigus õigussuhte subjekti juriidiliselt kindlustatud käitumise võimalus, ning subjektiivse õiguse teostamine selle võimaluse ellurakendamine sama isiku poolt. Seoses sellega kerkib küsimus: millistele tingimustele peab vastama õigustatud isiku käitumine subjektiivsete õiguste teostamisel ja millised on selle käitumise piirid? Teiste sõnadega — mida võib õigustatud isik teha temale kuuluva subjektiivse õiguse alusel ja mis on talle keelatud?

Kuivõrd subjektiivsete õiguste teostamise näol on tegemist seadusega lubatud käitumisega, siis tuleb ka vastust sellele küsimusele otsida seaduse eeskirjadest. Omandiõiguse teostamise suhtes rõhutavad seda põhimõtet «NSV Liidu ja liiduvabariikide tsiviilseadusandluse aluste»²³ § 19 ja «Eesti NSV tsiviilkoodeksi»²⁴ § 95, kus on öeldud, et omanikule kuuluvad vara valdamise, kasutamise ja käsutamise õigused seadusega kindlaks määratud piirides. Küsimuse komplitseeritus seisneb antud juhul aga selles, et seadustes, millest tulenevad konkreetsed subjektiivsed õigused, ei ole alati kindlaks määratud õigustatud isiku lubatud käitumise viisi ja määra. Seadustes ei ole loetletud ka kõiki tegusid, mis on õigustatud isikul keelatud. Sellepärast ei saa asuda seisukohale, et õigustatud isikul on subjektiivse õiguse alusel lubatud teha seda, mis ei ole seadusega otseselt keelatud.

²² О. С. Иоффе. *Op. cit.*, lk. 272; Советское гражданское право, ч. I. Изд. Всесоюзного юридического заочного института, М., 1960, lk. 247—249; Советское гражданское право, т. I. Изд. «Юридическая литература», М., 1965, lk. 263—265.

²³ Edaspidi «Alused».

²⁴ Edaspidi TsK.

Õigustatud isiku käitumise lubatud viis ja määr sätestatakse peamiselt kahte moodi: esiteks õigusnormidega, milledes on kehtestatud õigustatud isiku käitumise üldised tingimused, ja teiseks õigusnormidega, milles sisalduvad õigustatud isiku käitumise eeskirjad konkreetseteks juhtudeks. Kui seadusega ei ole ette nähtud õigustatud isiku käitumist konkreetseks juhtumiks, siis tulevad tema suhtes kohaldamisele seaduses fikseeritud üldpõhimõtted.

Analoogiliselt määratakse kindlaks ka isikliku omandiõiguse teostamisel õigustatud isiku (s. t. omaniku) käitumise iseloom ja piirid.

Et subjektiivsete õiguste teostamise seadusega fikseeritud üldpõhimõtted sisalduvad sageli ka seadustes, mis määravad õigustatud isiku käitumise konkreetsetel juhtumitel, siis alustamegi isikliku omandiõiguse teostamise iseloomu ja piiride väljaselgitamist nende üldpõhimõtete käsitlemise kaudu.

Kõige olulisema üldpõhimõttena ja ühtlasi ka kohustusena on seaduses fikseeritud, et subjektiivsete tsiviilõiguste teostamine peab vastama nende eesmärgile. See kohustus on väljendatud keeldumisena kaitsta seadusega tsiviilõigusi, kui neid teostatakse nende õiguste eesmärgi vastaselt sotsialistlikus ühiskonnas kommunismi ülesehitamise perioodil («Aluste» § 5 lg. 1 ja TsK § 6 lg. 1).

Seoses nende seaduse sätetega tuleb selgitada, milline tähendus on subjektiivse õiguse eesmärgil. Tavaliselt mõistetakse selle all eesmärki, mille saavutamiseks on kehtestatud vastavad tsiviilõigused.²⁵

Tsiviilõigused on suunatud väga mitmesuguste ja erinevate eesmärkide saavutamisele. Siiski on neil kõigil ka üks ühine eesmärk — kommunismi materiaalne-teenilise baasi loomine ja kodanike materiaalsete ning kultuuriliste vajaduste üha täielikum rahuldamine («Aluste» § 1 ja TsK § 1) Selles mõttes võime põhjendatult kõnelda, nagu teevad seda O. Joffe ja V. Gribanov²⁶, subjektiivsete tsiviilõiguste üldisest ja konkreetsest eesmärgist. Tsiviilõiguste konkreetne eesmärk võib olla väljendatud samas õigusnormis, millest tuleneb vastav subjektiivne õigus. Nii on määratud «Aluste» §-s 25 lg. 1 ja TsK §-s 109 lg. 1, et kodanike isiklikus omanduses võib olla vara, mis on ette nähtud nende materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks. Selle saavutamises seisnebki tsiviilõiguste üks konkreetseid eesmärke.

Õiguse teostamise eesmärgi üldisus ja konkreetsus on suhtelised mõisted. Kui kodanike materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste rahuldamine tsiviilõiguse seisukohalt tervikuna on konk-

²⁵ В. Рясенцев. *Op. cit.*, lk. 8; О. С. Иоффе, В. П. Грибанов. *Пределы субъективных гражданских прав. «Советское государство и право», 1964, № 7, lk. 78; О. Н. Кудрявцев. Op. cit., lk. 7.*

²⁶ О. С. Иоффе, В. П. Грибанов. *Op. cit.*, lk. 78.

reetne eesmärk, siis isikliku omandiõiguse seisukohalt on see üldine eesmärk. Isikliku omandiõiguse teostamisel on omakorda konkreetset eesmärgid. Nii võib seisneda isikliku omandiõiguse konkreetne eesmärk elamu-, transpordi-, toitlus- ja teiste vajaduste rahuldamises, olenevalt sellest, millise isikliku omandiõiguse objektiga on meil antud juhul tegemist.

Subjektiivse õiguse üldise ja konkreetse eesmärgi eristamine on tähtis õiguse teostamise iseloomu õigsuse üle otsustamisel. Õiguse teostamine peab vastama nii tema üldisele kui ka konkreetsele eesmärgile.

Need kriteeriumid üksi ei ole aga küllaldased, et kindlaks määrata õigustatud isiku käitumise lubatud piire subjektiivsete õiguste teostamisel.

«Aluste» §-s 5 lg. 2 ja TsK §-s 6 lg. 2 on fikseeritud, et õiguste teostamisel ja kohustuste täitmisel peavad kodanikud ja organisatsioonid järgima seadust, austama sotsialistliku ühiskonna moraaliprintsiipe. Neid põhimõtteid kohaldatakse kõikide tsiviilõiguslike normide rakendamisel, ühtlasi on nad aga ka täiendavateks kriteeriumideks subjektiivsete õiguste teostamise piiride kindlaksmääramisel.

Seadust mõistetakse antud juhul selle laiemas tähenduses, selle terminiga tähistatakse ka seadusjärgseid normatiivseid akte. Nende järgimise nõue tähendab kinnipidamist mitte üksnes seadusnormist, millest tuleneb konkreetne subjektiivne õigus, vaid ka kõigist teistest seaduse eeskirjadest, mis on seotud selle õiguse teostamisega. Kui näiteks «Aluste» § 19 ja TsK § 95 annavad kodanikule õiguse oma vara valdamiseks, kasutamiseks ja käsutamiseks, siis selle teostamisel tuleb muude eeskirjade hulgas silmas pidada ka näiteks «Aluste» §-s 25 ja TsK §-s 109 sisalduvat nõuet, et kodanike isiklikus omanduses olevat vara ei või kasutada mittetõise tulu saamiseks. Viimati nimetatud õigusnormide kohaselt võib kodanike isiklikus omanduses olla elamu (või selle osa), samuti majandushooned. Siit tuleneva subjektiivse õiguse teostamisel tuleb aga järgida TsK § 110 ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu 29. aprilli 1966. a. määruse nr. 195 «Ehitatavate elamute ja majandushoonete suuruse piirmäärade kohta, mis võivad olla kodanike isiklikus omanduses» (vt. Eesti NSV ÜVT, 1966, nr. 19, art. 120) eeskirju.

Nõukogude seadused on kooskõlas kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsiipidega ja sotsialistliku ühiskonna teiste ühiskonna reeglitega ning sisaldavad nende elemente. Seepärast tuleb «Aluste» §-s 5 lg. 2 ja TsK §-s 6 lg. 2 märgitud sotsialistliku ühiskonna reeglite ja kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsiipidena mõelda eelkõige niisuguseid nende hulgast, mis ei väljendu konkreetsetes õigusnormides. Sellega on ühtlasi muude-

tud ka nende sotsialistliku ühiselu reeglite ja kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsiipide arvestamine, mis muidu on tagatud ühiskondliku arvamusel ja moraalsete veendumustega, tsiviilõiguste teostamisel seaduslikuks kohustuseks.

Tähendab, isikliku omandiõiguse kui subjektiivsete tsiviilõiguste ühe alaliigi teostamine peab vastama oma eesmärgile, kehtivatele seadustele, sotsialistliku ühiselu reeglitele ning kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsiipidele. Kõik need tingimused koos määravadki isikliku omandiõiguse teostamise piirid, mille raamides peab toimuma õigustatud isiku, s. t. omaniku käitumine.

Võib tunda, et kodanike ja organisatsioonide kohustus järgida seadust on kõige konkreetsel ja kindlapiirilisel üldpõhimõtte subjektiivsete õiguste teostamisel. Seaduste järgimise nõue hõlmab aga peale konkreetsete seaduste ja seadusjärgsete eeskirjade ka teised õiguse teostamise üldpõhimõtted — õiguse teostamise vastavalt selle eesmärgile, sotsialistliku ühiselu reeglitest ja kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsiipidest kinnipidamise, sest ka need on leidnud seadusliku väljenduse. Peale selle sisaldub seadustes, mis reguleerivad konkreetseid tsiviilõiguslikke suhteid, vähemal või rohkemal määral ka õiguse teostamise üldpõhimõtteid. Selles mõttes on seaduse järgimise nõue õiguste teostamisel kõikehõlmav põhimõtte ja selle täitmine ka kõige komplitseeritum.

Isikliku omandiõiguse teostamisel on üheks olulisemaks seaduse nõudeks, et kodanike isiklikus omanduses olevat vara ei või kasutada mittetõise tulu saamiseks. See nõue on fikseeritud «Aluste» §-s 25 ja TsK §-s 109 kohe pärast isikliku omandiõiguse objektide ringi kindlaksmääramist. Seadus aga ei täpsusta, mida mõista «mittetõise tulu» all, ega ava selle mõiste sisu. On avaldatud arvamust, et üldises vormis kehtestatud keeld, ilma et oleks selgitatud, mis on «mittetõine tulu», vastab kõige enam praktika vajadustele.²⁷ Niisugust seisukohta ei saa pidada õigeks. Antud juhul on tegemist väga olulise keeluga, millest üleastumise korral tulevad kohaldamisele ranged sanktsioonid mittetõise tulu saamiseks kasutatava vara tasuta äravõtmise (TsK § 114) ja mittetõise tulu eest soetatud vara tasuta äravõtmise näol.²⁸

Sellepärast on vaja igal kodanikul teada, missugune on «mittetõine tulu», et hoiduda isikliku omandi kasutamisest selle saamiseks. Sama vajalik on õige ettekujutuse omamine «mittetõisest

²⁷ Р. О. Х а л ь ф и н а. Право личной собственности. Изд. «Наука», 1964, lk. 107.

²⁸ Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 17. septembri 1962. a. seadlus «Kodanike poolt mittetõise tuluga ehitatud või soetatud majade, suvilate ja muude ehituste tasuta äravõtmise kohta» (vt. Eesti NSV ÜT, 1962, nr. 38, art. 133), Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 30. mai 1964. a. seadlus «Mittetõise tuluga ehitatud või soetatud majade, suvilate ja muude ehituste omanikelt sõiduautode tasuta äravõtmise kohta» (vt. Eesti NSV ÜT, 1964, nr. 23, art. 104).

tulust» ametiisikutel ja organitel, kes peavad kontrollima selle seaduse täitmist ning kohaldama sanktsioone sellest mittekinnipidamise korral.

Kui jälgida erialast kirjandust, mis käsitleb mittetöise tulu küsimusi, siis ilmneb küllaltki omapärane pilt. Osa autoreid²⁹ analüüsib sanktsioonide rakendamist mittetöise tulu soetamise korral ja selles tööloigus tehtavaid vigu, kuid ei püüagi leida vastust kõige tähtsamale küsimusele: mis on mittetöine tulu, mille soetamisel kohaldatakse vastavaid sanktsioone. Teine osa autoreid³⁰ peab vajalikuks kindlaks määrata, mis on mittetöine tulu, kui kohaldatakse sanktsioone selle soetamise eest. Nad märgivad õigesti, et igasugust tulu, mida Nõukogude kodanik omandab mitte vahetu töise tegevuse tulemusena, ei saa kvalifitseerida veel mittetöise tuluna. Nii võivad kodanikud saada vara pärimise ja kinke teel, nad võivad võita riiklikel loteriidel, saada tulu oma vara üürimisest jne. Ükski neist viisidest ei tähenda aga seda, et kodanik oleks omandanud mittetöist tulu selles mõttes, mis on seadusega keelatud. Mittetöise tulu üldist määratlust ei püüa aga ka need autorid anda ja jätavad selle küsimuse lahendamiseks igal üksikjuhul kohtule ja teistele selle probleemiga tegelevatele organitele. Nad esitavad vaid näitliku loetelu küsimusi, mille selgitamise kaudu võib otsustada, kas konkreetsel juhul on tegemist mittetöise tuluga.

Viidatud autorite käsitlus on üheks variandiks mittetöise tulu mõiste määramisest mõõdaminekuks. Nende esitatud näitlikul küsimuste loetelul ei ole märkimisväärset praktilist väärtust, sest iga kvalifitseeritud jurist on suuteline ise esitada küsimusi, kui ta teab, mida tal tuleb välja selgitada. Sellepärast on vaja anda praktilisel alal töötajatele mitte näitlikke küsimusi, vaid võimalikult üksikasjalisem mittetöise tulu määratlus.

Sammuks edasi mittetöise tuluga seonduvate küsimuste lahendamisel, eriti selle olemuse kindlaksmääramisel, on need eriala-

²⁹ Н. Горшенева, С. Миронов. Вопросы применения Закона о безвозмездном изъятии строений, приобретенных на нетрудовые доходы. — «Советская юстиция», 1962, № 24, lk. 5—7; Из практики безвозмездного изъятия домов, дач и других строений, возведенных или приобретенных на нетрудовые доходы. — «Советская юстиция», 1963, № 17, lk. 7—9; А. Боннер. Практика изъятия строений, возведенных или приобретенных гражданами на нетрудовые доходы. — «Советская юстиция», 1964, № 7, lk. 6—8; В. Панюгин, А. Холяченко. Применение закона об изъятии имущества, используемого для извлечения нетрудовых доходов. — «Социалистическая законность», 1965, № 2, lk. 18—21.

³⁰ О. С. Иоффе, Ю. К. Толстой. Основы советского гражданского законодательства. Изд. ЛГУ, 1962, lk. 76; О. С. Иоффе, Ю. К. Толстой. Новый гражданский кодекс РСФСР. Изд. ЛГУ, 1965, lk. 119—120; Научно-практический комментарий к ГК РСФСР. Изд. «Юридическая литература», М., 1965, lk. 129.

sed tööd,³¹ milles on esitatud konkreetseid mittetõise tulu saamise viise. Nendena on esitatud eraettevõtlikku tegevust (võõra tööjõu eksploatatsiooniga ja ilma selleta) isiklikeks vajadusteks kasutada antud maa-alal, isikliku mootorsõidukiga tasu eest reisirijate vedamist, tarbeesemetega spekulatsioon, kõrgendatud tasu eest elu- ja suvitusruumide väljaüürimist, protsentide võtmist raha laenutamisel kodanike vahel jne.

Kuid ka see variant ei ole lahenduseks mittetõise tulu määratlemisel. Ükski loetelu, kui pikk see ka ei oleks, ei saa ammendavalt esitada mittetõise tulu saamise viise. Ühiskonna arengu käigus kaotab osa neist ise oma endise tähenduse, uusi viise aga võib juurde tulla. Sellepärast on ainuõige tee — püüda määratleda mittetõise tulu olemust, et luua eeldused selle soetamise vastu võitlemiseks.

Mõnedes erialastes töödes on ka niisuguseid katseid tehtud. Nendes esitatud määratlustes³² rõhutatakse mittetõise tulu peamise tunnuseks selle saamist ebaseaduslikul teel, samuti tulu saamist mitte oma töö tulemusena ja isikliku omandi tarbimiseloomu moonutamise tulemusena. Kuigi viidatud määratlused on üldsõnalised ega ava küllaldaselt mittetõise tulu olemust, väärivad tunnustust püüdes kindlaks määrata seda üht tähtsamat isikliku omandiõiguse teostamise põhimõtet.

Artikli autor on seisukohal, et «Aluste» §-s 25 ja TsK §-s 109 on põhjendatult kehtestatud seaduse säte, mis lisaks «Aluste» §-s 5 ja TsK §-s 6 väljendatud üldpõhimõtetele keelab ka konkreetsetes vormis kodaniku isiklikus omanduses olevat vara kasutada tulu saamiseks vastuolus selle eesmärgiga ja sotsialistliku ühiselu reeglitega. Õnnestunuks ei saa aga pidada selle tulu nimetamist «mittetõiseks». Väljend «mittetõine tulu» ei anna edasi seaduse tegelikku mõtet. Eespool nägime, et see väljend ei hõlma paljudel juhtudel tulu, mis on saadud ilma töötamiseta (näit. pärimisel, kinkimisel), samal ajal aga nimetatakse vahel tulu, mis on saadud vahetu tõise tegevuse tulemusena (näiteks keelatud või ettenähtud korras vormistamata kodutööndus) mittetõiseks. Niisugune vastuolu seaduse tekstis kasutatud väljendi keelise ja juriidilise tähenduse vahel raskendab oluliselt seadusest arusaamist.

Erialases kirjanduses, samuti kohtupraktikas, mõistetakse mittetõise tuluna «Aluste» § 25 ja TsK § 109 tähenduses kodaniku

³¹ Научно-практический комментарий к Основам гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик. Госюриздат, М., 1962, lk. 132—133; Гражданский кодекс РСФСР Учебно-практическое пособие, ч. I. Средне-Уральское книжное изд-во, Свердловск, 1965, lk. 242—243.

³² О. Н. Кудрявцев. О.р. cit., lk. 11; Гражданский кодекс РСФСР Учебно-практическое пособие, ч. I. Средне-Уральское книжное изд-во, Свердловск, 1965, lk. 243.

kolmel erineval viisil saadud tulu: 1) «mittetõine tulu», mis on saadud ilma tõise tegevuseta ja vastab otseselt selle keelelisele tähendusele, näiteks kõrgendatud üür elu- või suvitusruumide eest; 2) kuritegevusega, näiteks spekulatsiooniga või riisumisega soetatud tulu ja 3) eraettevõtliku tegevusega, näiteks kaubatootmiseks kohandatud aiandist või ettenähtud korras registreerimata kodutööndusest saadud tulu (välja arvatud üksiktalupidamine ja registreeritud kodukäsitöö). Nende tululiikide ühiseks tunnuseks ei ole mittetõine iseloom, vaid see, et nende soetamine on seadusvastane (ebaseaduslik). Sellepärast on õigem nimetada mittetõist tulu «Aluste» § 25 ja TsK § 109 tähenduses tema kõige iseloomulikuma tunnuse järgi ebaseaduslikuks tuluks, mille üheks alaliigiks on mittetõine tulu. See võimaldaks luua kindel süsteem isiklikus omanduses oleva vara ebaseadusliku kasutamise võimaluste kohta ja anda nii ebaseadusliku kui ka mittetõise tulu (kitsamas mõttes) konkreetne mõiste.

Kasvatustulust seisukohast on niisugune käsitlus vajalik ka seetõttu, et eristada omavahel õiguslikult ilmselt erineva iseloomuga ebaseaduslikku tulu, mida on kodanik soetanud kuriteo sooritamisega (näit. spekulatsiooniga) või isikliku tööga (näit. aiamaal saadusi kasvatades nende realiseerimise sihiga). Kuigi ka viimati nimetatud tegevus on ebaseaduslik, on siiski vahe nende kahe erineva ebaseadusliku tulu ammutamise viisi vahel niivõrd oluline, et see peaks kajastuma ka neil juhtudel kohaldamisele kuuluvates sanktsioonides.

Kui kuritegeliku käitumisega soetatud tulu suhtes on põhjendatud selle tingimusteta äravõtmine, siis teiste ebaseaduslike tululiikide puhul on otstarbekam kasutada eelnevalt teisi mõjutusvahendeid (muuhulgas ka trahve) ja alles siis, kui need mõju ei avalda, kuuluks kohaldamisele ebaseadusliku tulu saamiseks kasutatava või sel teel saadud vara tasuta äravõtmine. Sanktsioonide diferentseeritus antud juhul aitaks rõhkem kasutada seaduse kasvatustulust mõju ja võimaldaks rakendada sanktsioone ka niisugustel juhtudel, kui vara tasuta äravõtmine ei ole üleastumise vähese tähtsuse tõttu või mõnel muul põhjusel vajalik. Varalised sanktsioonid trahvidena oleksid tõhusaks relvaks näiteks kõrgendatud üüri nõudmiste või isiklike sõiduautodega reisijate tasuta vedamise vastu võitlemisel, kui konkreetsetel juhtudel ei ole põhjendatud rangemate sanktsioonide kohaldamine.

Ka mitmete teiste seaduste mõte seisneb selles, et kindlustada isikliku omandiõiguse teostamine vastavalt selle eesmärgile ja vältida isiklikus omanduses oleva vara kasutamist mittetõise (ebaseadusliku) tulu saamiseks. Sellel eesmärgil on seadustega kindlaks määratud kodaniku isiklikus omanduses oleva elamu (või selle osa) elamispiind kuni 60 m² ja kasulik piind kuni 110 m² (TsK § 110), kolhoosi liikmeks mitteolevaile kodanikele kuulu-

vate kariloomade hulk (Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 25. septembri 1965. a. seadlus, vt. Eesti NSV ÜT, 1965, nr. 39, art. 157) ja kodanikele kuuluvate majandushoonete suuruse piirmäärad (Eesti NSV Ministrite Nõukogu 29. aprilli 1966. a. määrus nr. 195, vt. Eesti NSV ÜVT, 1966, nr. 19, art. 120). Nende piirmäärade kehtestamisel on arvestatud kodanike ja nende perekondade isiklike vajaduste rahuldamist ning seda, et teatud vara suuremal hulgal omamine, kui see on vajalik isiklike vajaduste rahuldamiseks, võib viia isikliku omandi eesmärgivastasele kasutamisele ebaseadusliku tulu soetamisena. Mitmed isikliku omanduse õiguse normid reguleerivad ka isikliku omanduse suhteid juhtumitel, kui ühe kodaniku omanduses on rohkem vara, kui see on seadusega lubatud, ja tagajärgi, mis saabuvad nende eeskirjade rikkumisel (TsK §-d 111, 112, 113, 114, 115)

Peale eesmärgikohase õiguste teostamise ja seadustest tulenevate kohustuste järgimise, millel oleme juba lühidalt peatunud, etendavad isikliku omandiõiguse teostamisel üldpõhimõtetena tähtsat osa sotsialistliku ühiselu reeglite ja kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsiipide austamine, mis on tehtud kohusteks «Aluste» §-s 5 lg. 2 ja TsK §-s 6 lg. 2.

Nimetatud nõuete täitmine eeldab kõigepealt õiget arusaamist sotsialistliku ühiselu reeglitest ja kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsiipidest. Nende mõistete selgitamisele ei ole aga erialases kirjanduses vajalikku tähelepanu pööratud. Isegi «Aluste» ja liiduvabariikide tsiviilkoodeksite vastavate paragrahvide kommentaaridest ei selgu, mida mõista sotsialistliku ühiselu reeglitenä, kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsiipidena ning nende austamisena. O. Joffe ja J. Tolstoi koostatud «Aluste» kommentaarides,³³ samuti Sverdlovski Juriidilise Instituudi kollektiivi kirjutatud VNFSV TsK kommentaarides³⁴ käsitletakse näiteks sotsialistliku ühiselu reegleid ja kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsiipe, ilma et üldse oleks püütud selgitada neid mõisteid.

S. Bratuse ja E. Fleisitši toimetusel ilmunud «Aluste» ja E. Fleisitši toimetatud VNFSV TsK kommentaarides on aga antud üksnes sotsialistliku ühiselu reeglite mõiste. Esimeses nendest käsitletakse sotsialistliku ühiselu reegleid kui sotsialistlikus ühiskonnas kehtivaid tavalisi käitumisreegleid, mis ei ole fikseeritud õigusnormides.³⁵ Esitatud käsitlusega ei saa aga nõustuda, sest sellest järeldub ebaõigesti, nagu lakkaksid sotsialistliku ühiselu

³³ О. С. Иоффе, Ю. К. Толстой. Основы советского гражданского законодательства. Изд. ЛГУ, 1962, lk. 22.

³⁴ Гражданский кодекс РСФСР Учебно-практическое пособие, ч. I. Средне-Уральское книжное изд-во, Свердловск, 1965, lk. 28—29.

³⁵ Научно-практический комментарий к Основам гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик. Госюриздат, М., 1962, lk. 51—52.

reeglid olemast, kui nad fikseeritakse õigusnormides. Tegelikult võivad sotsialistliku ühiselu reeglid esineda nii õigusnormidena kui ka nendes mittefikseeritud kujul. Selles suhtes on täpsemad viimati viidatud kommentaarid, kus öeldakse, et sotsialistliku ühiselu reeglite all VNFSV TsK §-s 5 lg. 2 esitatud tähendus es tuleb mõista seadustes mittefikseeritud, kuid paljukordse kasutamise tulemusena elus väljakujunenud käitumisreegleid, mis peegeldavad sotsialistlikus ühiskonnas kehtivaid moraaliseid vaateid ja veendumusi.³⁶ Siiski ei saa ka siit selgust sotsialistliku ühiselu reeglite ja kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsipi olemusest ja nende austamise tähendusest tsiviilõiguste teostamisel.

«Aluste» § 5 lg. 2 ja TsK § 6 lg. 2 tekstist nähtub, et sotsialistliku ühiselu reeglite ja kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsipi näol on tegemist erinevate mõistetega. Nende õigusnormide ebaõnnestunud redaktsioon takistab aga mõistmast seaduste, kommunistlike moraalinormide ja teiste sotsialistliku ühiselu reeglite omavahelisi seoseid ja erinevusi.

Sotsialistliku ühiselu reeglid — need on sotsialistlikus ühiskonnas inimeste käitumist reguleerivad sotsiaalsed normid kogumis võetuna. Nende normide hulka kuuluvad: õigus-, moraal-, tavanormid ja teised sotsiaalsed normid.³⁷ Seega kõneldes sotsialistliku ühiselu reeglitest, tuleb nendeks pidada nii seadusi kui ka moraalinorme. «Aluste» § 5 lg. 2 ja TsK § 6 lg. 2 moodustavad selles suhtes erandi. Nendes esitatud loeteludes on seadused ja moraaliprintsiibid toodud eraldi, järelikult mõeldakse seal sotsialistliku ühiselu reeglitena ülejäänud sotsiaalseid käitumisnorme. Viimaseid tulebki silmas pidada kõrvuti seadus- ja moraalinormidega tsiviilõiguste teostamisel ja kohustuste täitmisel.

Et ühiskondlike organisatsioonide ja teiste asutuste organisatsioonilise tegevuse normid, mis omavad sotsiaalse normi tähenduse, ei ole paljukordse kasutamise tulemusena elus välja kujunenud, vaid kehtestatud vastava aktiga, siis ei saa E. Fleisitši toimetatud «Vene NFSV tsiviilkoodeksi» kommentaarides³⁸ antud sotsialistliku ühiselu reeglite mõistet samuti õnnestunuks pidada.

Tähtsamateks sotsialistliku ühiselu reegliteks on sotsialistliku õiguse ja kommunistliku moraal normid. Õigusnormid on suunatud kõige olulisemate ühiskondlike suhete reguleerimisele, millest on riik otseselt huvitatud. Sellepärast on õigusnormides sisalduvate käitumiseeskirjade täitmine tagatud riikliku sunnijõuga.

³⁶ Научно-практический комментарий к ГК РСФСР. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, lk. 18.

³⁷ П. Е. Не д б а й л о. О р. с и т., lk. 26; З. Д. И в а н о в а. Правила социалистического общества. М., 1963, lk. 6—7.

³⁸ Научно-практический комментарий к ГК РСФСР. Изд. «Юридическая литература», М., 1966, lk. 18.

Moraalinormid, milles sisalduvate käitumiseeskirjade täitmine on tagatud ühiskondlike sunnivahendite ja moraalsete tõekspidamistega, reguleerivad õigusnormidest märksa laiemat ühiskondlike suhete ringi. Nad laienevad ka ühiskondlikele suhetele, mida reguleerivad õigusnormid, sest viimased sisaldavad samuti kommunistliku moraali elemente.

Kommunismi ehitava ühiskonna moraali iseloomustus on antud NLKP programmis: «Kommunistlikus moraalil sisalduvad põhilised üldnimilised moraalnormid, mis rahvahulgas on aastatuhandete jooksul välja töötanud võitluses sotsiaalse ikke ja kõbeliste pahede vastu Sotsialismi ja kommunismi ehitamise käigus rikastub kommunistlik moraal uute printsiipidega, uue sisuga».³⁹ Samas on loetletud ka põhimõtted, mida partei peab kommunismi-ehitaja kõbelisteks (moraali-) printsiipideks.

Sotsialistlikel õigusnormidel ja kommunistlikel moraalnormidel on ühine reguleerimise eesmärk — ühiskondlikud suhted. Erinevus nende sotsiaalsete normide vahel seisneb neis sisalduvate käitumiseeskirjade ellurakendamise meetodites. Sotsialistliku ühiskonna arenedes vähenevad need erinevused pidevalt ja täieliku kommunismi ajaks kujunevad nad koos teiste sotsiaalsete käitumismõtetega ühtseteks kommunistliku ühiselu reegliteks.⁴⁰

Väga tähtsaks sotsialistliku ühiselu reeglits, mis on leidnud väljendamist nii seadustes, moraalnormides kui ka teistes sotsiaalsetes käitumismõtetes ning on kujunenud üheks sotsialismi juhtpõhimõtteks, on isiklike huvide kooskõlastamine ühiskondlike huvidega ja nende allutamine viimastele. See põhimõte tuleneb sotsialismi eesmärgist, milleks on rahva kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste järjest täielikum rahuldamine ühiskondliku tootmise pideva arendamise ja täiustamise teel.⁴¹ Et ühiskondlike rikkuste suurenemine sotsialistlikus ühiskonnas toob endaga kaasa ka iga üksiku kodaniku heaolu kasvu, siis on isiklike huvide allutamine ühiskondlikele huvidele konkreetsel juhul tegelikult kõigi kodanike materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste täielikum rahuldamine. Selles seisnebki isiklike huvide allutamise mõte ühiskondlikele huvidele.

Isikliku omandiõiguse teostamisel tähendab isiklike huvide allutamine ühiskondlikele huvidele seda, et kodanikul tuleb arvestada, kas ta oma käitumisega ei kahjusta ühiskonna huve. Kodanik

³⁹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961, lk. 110.

⁴⁰ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961, lk. 101; Я. З. Хайкин. Взаимодействие норм права и морали при переходе к коммунизму. Труды по философии VII. Ученые записки Тартуского государственного университета, вып. 130. Тарту, 1963, lk. 83—84; П. Е. Недбайло. *Op. cit.*, lk. 55.

⁴¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961, lk. 14—15.

ei või näiteks ebaperemehelikult suhtuda oma varasse ja panna seda hävimise ohtu, kui sellel on ühiskonna jaoks märkimisväärne ajalooline, kunstiline või muu väärtus. Niisuguse vara, mille hulka kuulub ka elamu, säilimisest on ühiskond huvitatud tervikuna, sest see võib rahuldada peale omaniku ka paljude teiste ühiskonnaliikmete vajadusi. Selles mõttes peab vara omanik allutama oma huvid ühiskonna huvidele ja ilmutama heaperemehelikku suhtumist temale kuuluvasse varasse, kuigi tal enda vajaduste rahuldamiseks ei olekski seda vaja teha. Et mõjutada kodanike käitumist vastavalt ühiskonna huvidele ning vältida isikliku omanduses oleva ja ühiskonna jaoks märkimisväärse väärtusega vara hävinemist, on TsK §-des 144 ja 145 sätestatud, et ebaperemeheliku pidamise korral võidakse elamu pärast vastavat hoiatamist kohtu korras tasuta (muu vara aga tasu eest) ära võtta ja riigile üle anda

Isiklike huvide allutamine ühiskonna huvidele väljendub ka TsK §-des 152 ja 153, mille kohaselt võib omanikult vara ära võtta riiklikes või ühiskondlikes huvides temale vara maksumuse väljamaksmisega (rekvireerimine), samuti lammutada kodanikele kuuluva elamu ning teised hooned ja ehitused seoses maa eraldamisega riiklikeks või ühiskondlikeks vajadusteks koos sellega tekitatud kahjude hüvitamisega.

Mitte kõik sotsialistliku ühiselu reeglid isikliku omandiõiguse teostamisel ei ole leidnud konkreetset väljendust õigusnormides, kuid vaatamata sellele on nad muutunud üldiselt arvestatavaks. Nii on kujunenud loomulikuks nõudeks, et isiklikku omandiõigust ei või teostada viisil, millega häiritakse kaaskodanike rahu. Niisuguse sotsialistliku ühiselu reeglite rikkumisenähted võivad näiteks kodaniku käitumist, kes k a t s e t a b öösel linna tänavail oma mootorratast või tekitab ehitustegevusega müra, mis segab teistel inimestel puhkamist. Analoogilisi nõudeid, mis on kujunenud Nõukogude kodanikel täiesti loomulikeks kohustusteks, on teisigi.

«Aluste» §-s 5 lg. 2 ja TsK §-s 6 lg. 2 on öeldud, et kodanikud ja organisatsioonid peavad tsiviilõiguste teostamisel ja kohustuste täitmisel järgima seadust, a u s t a m a sotsialistliku ühiselu reegleid ning kommunismi ehitava ühiskonna moraalinormidele. See tähendab, et järgimise (ehk täpse täitmise) nõue kehtib ainult seaduste suhtes, kõiki teisi sotsiaalseid käitumisnorme (sealhulgas ka moraalinorme) tuleb «austada». Kuivõrd nende normide «austamise» nõue on fikseeritud aga õigusnormis, siis on ka see põhimõte muutunud kodanikele ja organisatsioonidele seadusjärgseks kohustuseks. Artikli autori arvates tuleb sotsialistliku ühiselu reeglite (ka moraalinormide) austamisena isikliku omandiõiguse teostamisel mõista nendest eeskirjadest täiendavat juhindumist kõrvuti seaduse nõuetega.

Isikliku omandiõiguse teostamise seadustes väljendatud üldpõhimõtete ja üksikreeglite järgimine on tagatud tavaliselt seadusnormides ettenähtud sanktsioonidega. Ka isikliku omandiõiguse eesmärgivastase teostamise korraks on ette nähtud «Aluste» §-s 5 lg. 1 ja TsK §-s 6 lg. 1 negatiivne tagajärg — isiklikku omandiõigust ei kaitsta niisugusel juhul seadusega. «Aluste §-s 5 lg. 2 ja TsK §-s 6 lg. 2, kus nõutakse õiguse teostamisel sotsialistliku ühiselu reeglite ja kommunismi ehitava ühiskonna moraali-printsipi austamist, puudub aga sanktsioon, mis tuleks rakendamisele selle kohustuse mittetäitmise korral. See ei tähenda aga, et sotsialistliku ühiselu reeglite ja kommunismi ehitava ühiskonna moraalnormide rikkujate käitumisele isikliku omandiõiguse teostamisel ei järgneks mingisuguseid negatiivseid tagajärgi. Kõrvuti ühiskondliku hukkamõistuga, mis saab osaks kodanikele niisuguse käitumise korral, võetakse arvesse sotsialistliku ühiselu reeglitest ja kommunismi ehitava ühiskonna moraalnormidest mittekinnipidamist isikliku omandiõiguse teostamist reguleerivate konkreetsete seaduste ja nendest tulenevate sanktsioonide kohaldamisel. Samuti on sotsialistliku ühiselu reeglitest ja kommunismi ehitava ühiskonna moraalnormidest kinnipidamisel oluline osa selle hindamisel, kas isiklikku omandiõigust teostatakse vastavalt tema eesmärgile.

Mõlematel viimati märgitud juhtudel on sotsialistliku ühiselu reeglite ja kommunismi ehitava ühiskonna moraalnormide mittejärgimisel reaalsed negatiivsed tagajärjed, mis koos ühiskondliku arvamusega tagavad «Aluste» §-s 5 lg. 2 ja TsK §-s 6 lg. 2 sisalduvate nõuete täitmise, vaatamata sellele, et nendes seaduse eeskirjades ei ole kehtestatud otseselt sanktsiooni.

Erialases kirjanduses on leidnud erinevat hindamist õigustatud isiku käitumine juhtumitel, kui see ei vasta temale kuuluva õiguse teostamise põhimõtetele. Nii on M. Agarkov seisukohal, et õiguse teostamine ei või olla õigusvastane, järelikult ka mitte kuritarvitamine. Tema järgi on need teod, mida nimetatakse õiguse kuritarvitamiseks, sooritatud tegelikult väljaspool õiguse piire.⁴² M. Agarkoviga ei ole nõus M. Baru, kes on seisukohal, et kui õiguse teostamisena mõista tegusid, mis vastavad õigustatud isiku subjektiivsele õigusele, siis võib käitumine ka sellele mitte vastata ja niisugusel juhul on tegemist õiguse kuritarvitamisega.⁴³ M. Samoilova aga, viidates M. Agarkovile, kinnitab, et mitteõigusepärast õiguse teostamist ei saa olla ning «õiguse

⁴² М. М. Агарков. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве. Известия Академии наук СССР Отд. экономики и права. 1946, lk. 427.

⁴³ М. И. Бару. О ст. I Гражданского кодекса. — «Советское государство и право», 1958, № 12, lk. 117—120.

kuritarvitamise» teooria sisaldab loogilise vea.⁴⁴ Vaatamata nii-
sugustele arvamustele kasutatakse erialases kirjanduses⁴⁵ väl-
jendit «õiguse kuritarvitamine» õigustatud isiku käitumise väl-
jendamiseks, mis on vastuolus temale kuuluva õigusega.

M. Agarkovil, M. Samoiloval ja teistel, kes asuvad seisukohal,
et õiguse teostamine ei saa olla mitteõiguspärane, on põhimõtte-
liselt õigus -- tegevus, mis ei ole subjektiivse õigusega kooskõlas,
ei saa olla õiguse teostamine. Ka «Aluste» §-s 5 lg. 1 ja TsK §-s
6 lg. f sisalduv põhimõte — tsiviilõigusi ei kaitsta seadusega,
kui neid teostatakse nende õiguste eesmärgi vastaselt — kinnitab
seda seisukohta, sest õigus, mille teostamine ei ole juriidiliselt
garanteeritud, lakkab olemast õigus. Järelikult ei saa õigusvas-
tast tegevust vaadelda õiguse teostamisena.

Siiski ei saa nõustuda M. Agarkovi ja M. Samoilovaga, et
väljend «õiguse kuritarvitamine» on vastuoluline ja selle kasuta-
mine üldse ebaõige. Sellega võib nõustuda vaid neil juhtudel, kui
õiguse teostamine satub täielikult vastuollu seadusega. Sageda-
mini osutub, et õiguse teostamine on ainult teatud osas vastu-
olus õiguse sisu ja eesmärgiga, põhiliselt on aga sellega koos-
kõlas. Näiteks majaomanik on oma perekonna vajadustest üle-
jäägi moodustava osa elamust välja üürinud. Ta nõuab selle eest
üürnikult seadusega ettenähtud määrast tunduvalt kõrgemat üüri
ja kasutab seda osa majast ebaseadusliku tulu saamise eesmärgil.
Tekib küsimus: kuidas hinnata majaomaniku käitumist seoses
temale kuuluva majaga, kas see on isikliku omandiõiguse teosta-
mine või ei saa me seda selleks nimetada.

Elamu kasutamist oma perekonna vajadusteks tuleb vaadelda
vaieldamatult isikliku omandiõiguse teostamisena, sest see on
kooskõlas viimase eesmärgiga, milleks on isiklike vajaduste rahul-
damine, samuti teiste seadustega, sotsialistliku ühiselu reeglite
ja kommunismi ehitava ühiskonna moraaliprintsiipidega. Ka ela-
must osa väljaüürimine on põhimõtteliselt kooskõlas seadusega
ja on õigustatud isiku lubatud käitumine. Kõrgendatud üüri nõud-
mine, mis on seadusega vastuolus, muudab aga õiguse teostamise
selles osas eesmärgivastaseks ning on vastuolus seadustega, sot-
sialistliku ühiskonna ühiselu reeglitega ning kommunismi ehitava
ühiskonna moraaliprintsiipidega. Seega on meil antud juhul tege-
mist esiteks õigustatud isiku (majaomaniku) lubatud käitumisega,
mis on kooskõlas tema subjektiivse õigusega, ning teiseks mitte-
lubatud käitumisega, mis on sellega vastuolus. Õigustatud isiku
mittelubatud käitumine esineb siin väliselt õigustatud käitumise
vormis (üürilepingu sõlmimisena) ja selle mittelubatud iseloom
selgub tema eesmärgi (kõrgendatud üüri saamise) väljaselgitami-

⁴⁴ М. В. Самойлова. *Op cit.*, lk. 11.

⁴⁵ Гражданский кодекс РСФСР. Учебно-практическое пособие, ч. I.
Средне-Уральское книжное изд-во, Свердловск, 1965, lk. 243.

sel. Niisugust õigustatud isiku mittelubatud käitumist, mis toimub tema lubatud käitumise vormis, nimetatakse õiguse teostamise piiride ületamiseks.⁴⁶ Kirjeldataud käitumise tähistamiseks sobib väljend «õiguse kuritarvitamine», sest see annab hästi edasi õigustatud isiku tegevuse iseloomu antud juhul. Seda väljendit ei saa aga kasutada, kui õiguse subjekti tegevus on täielikult vastuolus tema subjektiivse õiguse eesmärgiga. Siis ei saa kõnelda üldse õiguse teostamisest, sest niisugust tegevust ei saa vaadelda juriidiliselt kindlustatud käitumise võimaluse ellurakendamisenä.

Esitatud arutlusest järeldub, et õiguse teostamise põhimõtete käsitlemisel tuleb silmas pidada selle õiguspärase teostamise kõrval ka õiguse teostamise võimalust piiride ületamisega (õiguse kuritarvitamist) ja õigustatud isiku õigusvastast käitumist, mida ei saa vaadelda üldse õiguse teostamisena.

III

Kodanikele kuuluvate subjektiivsete õiguste teostamiseks on vaja teatud kindlaid tingimusi, mis garanteerivad nende õiguste ellurakendamise. Ka kõige paremad seadused ja nendest tulenevad subjektiivsed õigused võivad osutada tarbetuiks, kui neid ei saa ühel või teisel põhjusel ellu rakendada. See kehtib täiel määral ka isikliku omandiõiguse kohta.

Nõukogude ühiskonnas pühendatakse suurt tähelepanu kodanike subjektiivsete õiguste teostamisele. Nende reaalne teostamine on muutunud nõukogude õiguse üheks iseloomustavamaks tunnuseks. Ka NLKP programmis rõhutatakse, et «erinevalt kodanlikust demokraatiast sotsialistlik demokraatia mitte ainult deklareerib rahva õigusi, vaid tagab ka nende kasutamise reaalse võimalikkuse.»⁴⁷

Subjektiivsete õiguste teostamise tagamine (garanteerimine) tähendab selleks vastavate tingimuste loomist. Viimaseid on mitmesuguseid ja sageli erinevad nad oluliselt üksteisest sõltuvalt sellest, milline sisu ja eesmärk on konkreetset subjektiivset õigusel.

Arvestades subjektiivsete õiguste teostamise garantiide suurt tähtsust, et nendest sõltub lõppastmes seadustes fikseeritud õiguste realiseerimine ja selle efekt, on õiguse teostamise garantiide uurimine aktuaalne probleem.

Parema ülevaate saamiseks ja uurimise hõlbustamiseks on erialases kirjanduses püütud subjektiivsete õiguste teostamise garantiisid klassifitseerida. V Tarhov näiteks jaotab need garantiid kahte ossa: välisteks ja sisemisteks tingimusteks. Väliste tingimuste hulka kuuluvad tema järgi esiteks õiguste teostamise materiaalsed ja juriidilised garantiid ning teiseks see, kuidas

⁴⁶ О. С. Иоффе, В. П. Грибанов. *Op. cit.*, lk. 77.

⁴⁷ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961, lk. 15.

õiguse subjekti ümbritsevad isikud järgivad seaduse eeskirju. Sisemisteks tingimusteks loeb ta aga subjektiivsete õiguste hindamise ja realiseerimise õigsust õigustatud isiku poolt.⁴⁸ V. Verdnikov oma käsitluses eristab majanduslikke ja poliitilisi subjektiivse õiguse garantiisid.⁴⁹ Ta ütleb ka samas, et igasugune subjektiivne õigus lagatakse juriidiliselt, kuid ei esita seda iseseisva garantiina. I. Gringolts aga kõneleb subjektiivsete tsiviilõiguste teostamise juriidilistest ja moraalsetest garantiidest, mõistes nende all vastavalt õigustatud isiku võimalust pöörduda abisaamiseks riikliku sunnijõu poole, ja ühiskondlike organisatsioonide mõju — ühiskondlikku hukkamõistu õiguserikkujate suhtes.⁵⁰

V. Tarhovi jaotust välimisteks ja sisemisteks garantiideks ei saa lugeda õnnestunuks, eriti mis puutub õiguse subjekti ümbritsevate isikute seadusega ettenähtud käitumise ja õigustatud isiku poolt subjektiivsete õiguste hindamise ning realiseerimise õigsuse käsitlemise subjektiivsete õiguste teostamise iseseisvate garantiidena. Õigustatud isiku käitumine subjektiivsete õiguste realiseerimisel, olenemata selle hindamise õigsuse määrast, on ise subjektiivsete õiguste teostamine, mitte aga selle garantii. Ka subjektiivsete õiguste hindamise ja nende realiseerimise õigsust ei saa pidada õiguse teostamise garantiiks. See on küsimus, mis seondub subjektiivsete õiguste teostamise lubatud piiridega ja nende ületamisega. Et V Tarhov on õigustatud isiku kirjeldatud käitumise võtnud aluseks subjektiivsete õiguste teostamise garantiide jaotamisel sisemisteks ja välimisteks, siis kaotab ka viimane oma mõtte.

Õigustatud subjekti ümbritsevate isikute seadusega ettenähtud käitumine, mida V Tarhov on iseseisva garantiina arvanud sisemiste tingimuste hulka, tähendab tegelikult sotsialistliku seaduslikkuse ja õiguskorra järgimist. Viimast vaatleb V. Tarhov omakorda õiguse teostamise juriidilise garantiina. Subjektiivsete õiguste teostamise poliitilised ja moraalsed garantiid V. Tarhovi käsitluses aga hoopis puuduvad.

Ka teiste viidatud autorite käsitluses on osa subjektiivsete õiguste teostamise garantiisid märkimata jäetud, mistõttu ei ole võimalik saada terviklikku ülevaadet nende seisukohast selles küsimuses.

Õigustatud isiku käitumise garanteerimise seisukohalt, seda eriti isikliku emandiõiguse teostamise korral, on materiaalsed tingimused esmajärgulise tähtsusega. V. Tarhov ja V. Verdnikov nimetavad materiaalseid (e. majanduslikke) garantiisid põhjendatult esimesena. Toepoolest, ei ole võimalik teos-

⁴⁸ В. А. Тархов. *Op. cit.*, lk. 116—117.

⁴⁹ Советское гражданское право, т. I. Изд. «Юридическая литература», М., 1965, lk. 70.

⁵⁰ Советское гражданское право, т. I. Госюриздат, М., 1959, lk. 72—73.

tada isiklikku omandiõigust ilma materiaalse objektita, sest isikliku omandiõiguse teostamine seisneb kodaniku poolt temale kuuluva vara valdamises, kasutamises ja käsutamises. Seepärast, mida rohkem vara on kodaniku isiklikus omanduses (silmas peetakse mitte vara piiramatus ulatuses, vaid kogustes, mis ei ületa inimeste vajaduste maksimaalse rahuldamise piire), seda mitmekülgsemad on temal isikliku omandiõiguse teostamise võimalused ja täielikum isiklike vajaduste rahuldamine. Vara puudumise korral aga ei ole kodanikul võimalust isikliku omandiõiguse teostamiseks ja oma vajaduste rahuldamiseks.

Isikliku omandiõiguse teostamise materiaalseteks garantiideks on ühiskondliku korralduse iseärasused, mis võimaldavad luua kodanikel ainelise heaolu. Nõukogude ühiskonnas on nendeks «sotsialistlik majandussüsteem ja tootmisriistade ning -vahendite sotsialistlik omandus, mis on kindlustunud kapitalistliku majandussüsteemi likvideerimise, tootmisriistade ning -vahendite eraomanduse kaotamise ja inimese teise inimese poolt ekspluateerimise hävitamise tulemusena».⁵¹ Sotsialistlik majandussüsteem on likvideerinud alatiseks tööpuuduse ning kindlustanud kodanikud materiaalselt ka töövõimetuse korral, vanaduspäevil ning õppeperioodil.

Sotsialistlik majandussüsteem ja nõukogude rahva kangelaslik töö on võimaldanud luua võimsa ja igakülgset arenenud majanduse. On olemas kõik võimalused selleks, et veelgi kiiremini tõsta kogu elanikkonna heaolu. Neid majanduslikke eeldusi arvestades ongi partei seadnud eesmärgiks luua juba lähematel aastakümnetel kommunismi materiaal-tehniline baas ning tagada Nõukogude Liidus kõrgem elatustase kui mistahes kapitalismaal.⁵²

Lähemate aastate ülesanded rahva ainelise heaolu ja kultuuritaseme tõusu alal on kavandatud NLKP XXIII kongressi direktiivides NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1966—1970) plaani kohta. Direktiivid näevad ette tõsta sellel ajavahemikul tööliste ja teenistujate palka keskmiselt vähemalt 20 protsenti, kolhooside rahalist ja naturaalsissetulekut ühismajapidamisest aga keskmiselt 35—40 protsenti, tagades sellega kolhoosnike töötasu taseme lähenemise tööliste ja teenistujate töötasule. Tööliste ja teenistujate palga ettenähtud tõusuga, kolhoosnike rahalise ja naturaaltasu suurenemisega, hindade alanemisega riiklikus ja kooperatiivkaubanduses, samuti kolhoositurgudel, ning tarbimise laienemisega ühiskondlike fondide arvel saavutatakse reaaltulu tõus ühe elaniku kohta arvestatult ligikaudu 1,3 korda.⁵³

⁵¹ Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsioon, § 4.

⁵² Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961, lk. 62 ja 84.

⁵³ NLKP XXIII kongressi direktiivid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1966—1970) plaani kohta. — «Rahva Hääle», 10. IV 1966.

Nende abinõude ellurakendamine ongi isikliku omandiõiguse teostamise materiaalsete garantiide reaalne väljendus.

Isikliku omandiõiguse teostamise tähtsaimaks poliitiliseks garantiiks on asjaolu, et kogu võim meie maal kuulub linna ja maa töörahvale töörahva saadikute nõukogude näol.⁵⁴ Poliitilisteks garantiideks on veel rida teisi nõukogude ühiskonna riikliku ja ühiskondliku korralduse iseärasusi nagu riigiaparaadi üha täiuslikum funktsioneerimine selle tegevuses teaduslike juhtimismeetodite rakendamise, kaadri hoolika ettevalmistamise ja valiku tulemusena; ühiskondlik-poliitiliste organisatsioonide aktiivne osavõtt kodanike seaduslike õiguste ja huvide kaitsmisest; rahvahulkade enda aktiivsus kõigi neid huvitavate küsimuste lahendamisest osavõtus, ajakirjanduse, raadio ja televisiooni kasutamine sellel eesmärgil; kodanike võimalus pöörduda kaebuste-avaldustega esinevate väärnähtuste või seaduserikkumiste kohta ükskõik millise riikliku või ühiskondliku organisatsiooni või ametiisiku poole ning viimaste kohustus see ettenähtud korras lahendada.

Subjektiivsete õiguste teostamise juriidilise e. õigusliku garantii all mõeldakse tavaliselt õigustatud isiku võimalust pöörduda riikliku sunnijõu poole, kui temal takistatakse teostamast oma õigust või kui kohustatud isik ei soorita neid tegusid, mida ta peab tegema.⁵⁵ Õigustatud isiku niisugune võimalus on küll subjektiivsete õiguste teostamise õiguslik garantii, kuid ei ammenda selle sisu, mis on märksa laiem.

Subjektiivne õigus seisneb eelkõige õigustatud isiku enda käitumise võimaluses ja alles seejärel võimaluses nõuda kohustatud isikult vastavat käitumist. Eriti kujukalt ilmneb see isikliku omandiõiguse (samuti teiste subjektiivsete omandiõiguste) puhul, sest õigustatud isiku käitumise võimalusele vastab siin kohustatud isikute passiivne käitumine — hoidumine takistamast omanikul oma vara valdamist, kasutamist ja käsutamist. Seega saab isikliku omandiõiguse subjekt teostada maksimaalselt oma õigustusi, ilma et kohustatud isikud peaksid üldse aktiivselt tegutsema. Siit tulenebki omandiõiguse kui absoluutse õiguse teostamise omapära, võrreldes teiste subjektiivsete õigustega (näit. subjektiivsete kohustusõigustega), mille puhul õigustatud isiku käitumise võimalusele vastab tavaliselt teise isiku (isikute) aktiivse käitumise kohustus.

Ühe isiku subjektiivsele õigusele vastab alati teise isiku (isikute) aktiivse või passiivse käitumise kohustus. Kohustatud isikute käitumine võimaldab õigustatud isikul oma õigustuste

⁵⁴ Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Konstitutsioon, § 3.

⁵⁵ Советское гражданское право, т. I. Госюриздат, М., 1959, lk. 72—73; Советское гражданское право, т. I. Изд. «Юридическая литература», М., 1965, lk. 70.

teostamist. Sellepärast seisnevad subjektiivsete õiguste teostamise juriidilised garantiid nendes õiguslikes tingimustes, mis tagavad nii õigustatud isiku enda kui ka kohustatud isikute vastava käitumise.

Sellest seisukohast lähtudes on isikliku omandiõiguse teostamise juriidiliseks garantiiks kõigepealt isikliku omanduse õiguse normid, mille eesmärgiks on isikliku omanduse suhete õiguslik reguleerimine. Mida konkreetsemad on isikliku omanduse õiguse normid ja mida rohkem nad vastavad isikliku omanduse suhete iseloomule ning ühiskonna majanduslikele tingimustele, seda täielikumalt on garanteeritud õigustatud isiku käitumise võimalus. Selletõttu on isikliku omanduse õiguse normide väljatöötamine ja täiustamine eriti tähtis. Pärast «Aluste» ja TsK kehtestamist ning nendes kõigi peamiste isikliku omandiõiguse põhimõtete fikseerimist on käesoleval ajal kandunud raskuspunkt selles osas isikliku omanduse suhete üksikküsimuste õiguslikule reguleerimisele. Isikliku omanduse õiguse eeskirjade väljatöötamist konkreetsetes küsimustes tuleb samuti vaadelda kui juriidilist garantiid isikliku omandiõiguse põhimõtete teostamisel.

Isikliku omandiõiguse teostamist ei taga aga üksnes vastavate õigusnormide olemasolu. Selleks on ka vaja, et kehtiks sotsialistlik seaduslikkus, s. o. nõukogude seaduste ja neile põhinevate õiguslike aktide kõrvalekaldumatu täitmine kõigi kodanike, ametiisikute ja organisatsioonide poolt.⁵⁶ NLKP ja Nõukogude valitsus pühendavad suurt tähelepanu sotsialistliku seaduslikkuse tugevdamisele, nõukogude seadustes fikseeritud kohustuste täpsele ja järjekindlale täitmisele. NLKP programmis rõhutatakse otseselt, et «partei seab ülesandeks tagada range kinnipidamine sotsialistlikust seaduslikkusest, igasuguste õiguskorra rikkumiste väljajuurimise...»⁵⁷ Selle eesmärgi saavutamiseks tegutseb spetsiaalne organisatsioon — NSV Liidu Prokuratuur, kellele lasub kõrgeim seaduslikkuse järelevalve funktsioon ja kes peab tarvitusele võtma abinõud igasuguste seaduserikkumiste kõrvaldamiseks. Samal eesmärgil on loodud oma tegevuses kõige laiematele hulkadele tuginev rahvakontrolli süsteem ning ametkondlikud kontrolli- ja järelevalveorganid.

Niisugune poliitika, mille eesmärgiks on seadustes fikseeritud kohustuste kõrvalekaldumatu täitmine, on oluliseks garantiiks isikliku omandiõiguse teostamisel. Seda täiendab Nõukogude kodanike võrdõiguslikkus seaduse ees: kõigil on võrdne võime omada subjektiivseid õigusi ja neid teostada, kõigil on aga samal ajal ka võrdne seisund seadusest tulenevate kohustuste täitmisel.

⁵⁶ И. С. Самошенко. Охрана режима законности Советским государством. Госюриздат, М., 1960, lk. 23.

⁵⁷ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn, 1961, lk. 97.

Nõukogude demokraatia ei tunne privileegeritud seisusi seaduse ees, seaduslikkuse järgimises.

Isikliku omandiõiguse teostamiseks piisab üldreeglina materiaalistest ja poliitilistest garantiidest ning juriidilistest garantiidest õigusnormide ja sotsialistliku seaduslikkuse näol. Õigustatud isik, tuginedes neile garantiidele ja asjaolule, et kohustatud isikud ei tee temale oma käitumisega takistusi, teostab isiklikku omandiõigust, ilma et vajaks selleks täiendavaid garantiisid. Aeg-ajalt tekib aga olukordi, et kohustatud isikud oma käitumisega siiski takistavad õigustatud isikut tema subjektiivseid õigusi teostamast. Niisugustel juhtudel on juriidilise garantiina tähtis riiklik sunnijõud, mille rakendamisega tagatakse isikliku omandiõiguse teostamine, vaatamata ükskõik kelle võimalikule vastuseisule.

Olgugi et riikliku sunnijõu kasutamine isikliku omandiõiguse teostamise garantiina on käesoleval ajal küllalt olulise tähtsusega, hakkab selle osa tulevikus vähenema. Tema kõrvale on juba praegu tekkinud subjektiivsete õiguste teostamise moraalne garantiid, mis seisneb ühiskondlikus hukkamõistus seadusnõuetest ja teistest sotsialistliku ühiselu reeglitest mittekindipidajate suhtes. Ühiskondliku arvamuse ja moraalsete tõekspidamiste osatähtsus subjektiivsete õiguste teostamise garantiina omandab edaspidi, sedamööda, kuidas meie ühiskonnas riiklikud funktsioonid lähevad üle ühiskonna omavalitsusorganile, järjest suurema osatähtsuse ning nad kujunevad tulevikus nendeks faktoriteks, mis tagavad kinnipidamise ka kommunistliku ühiselu reeglitest.

ПОНЯТИЕ, ОБЩИЕ ПРИНЦИПЫ И ГАРАНТИИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ПРАВА ЛИЧНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Ассистент П. П. Касък

Кафедра гражданского права и процесса

Резюме

В статье подчеркивается необходимость различать претворение в жизнь объективного и субъективного права личной собственности. На эстонском языке это различие можно проводить посредством использования разных терминов объективного и субъективного права личной собственности. Разными терминами следовало бы обозначить и действие претворения в жизнь объективного и субъективного права. Делается предложение обозначить претворение в жизнь объективного права личной собственности термином «реализация» и претворение в жизнь субъективного права личной собственности термином «осуществление».

Такое предложение обосновывается тем, что термин «реализация» охватывает все формы претворения в жизнь объективного права, в том числе и пассивное воздержание обязанного лица правоотношения личной собственности, чего не допускает термин «осуществление». Последний термин в свою очередь подходит хорошо по значению для обозначения претворения в жизнь субъективного права личной собственности, которое представляет собой только активное поведение людей. Без использования такой разной терминологии трудно и часто даже невозможно понять, о каком претворении в жизнь права личной собственности (в объективном или субъективном смысле) идет речь в конкретном случае.

В статье дается краткий обзор специальной литературы по вопросу осуществления права личной собственности и констатируется отсутствие комплексной разработки этой проблемы. Автором исследуется понятие осуществления субъективного права личной собственности исходя из понятия субъективного права как предоставленной гражданину юридически обеспеченной возможности владеть, пользоваться и распоряжаться своим имуществом и требовать должного поведения от других лиц. В соответствии с этим под осуществлением права личной собственности понимается претворение в жизнь юридически обеспеченной возможности управомоченного лица владеть, пользоваться и распоряжаться своим имуществом и требовать должного поведения от обязанных лиц.

Общие принципы осуществления права личной собственности вытекают из закона. В ст. 19 Основ и ст. 95 ГК Эст. ССР прямо сказано, что собственнику принадлежат права владения, пользования и распоряжения имуществом в пределах, установленных законом. Важнейшей нормой закона в этой части является ст. 5 Основ и ст. 6 ГК Эст. ССР, где установлено, что осуществление субъективных прав должно соответствовать назначению этих прав. Эта обязанность выражена в отказе охранять законом гражданские права в случае осуществления их в противоречии с назначением этих прав в социалистическом обществе в период строительства коммунизма. Там же установлено, что при осуществлении прав и исполнении обязанностей граждане и организации должны соблюдать законы, уважать правила социалистического общежития и моральные принципы общества, строящего коммунизм.

Анализу названных принципов, которые и определяют вид и меру осуществления права личной собственности, посвящена большая часть статьи. Между прочим, поддерживается точка зрения, согласно которой под выражением «правила социалистического общежития» понимаются все социальные нормы (в самом широком смысле), существующие в социалистическом

обществе, которые охватывают, как нормы права и нравственности, так и другие социальные нормы.

В связи с принципом, согласно которому имущество, находящееся в личной собственности граждан, не может использоваться для извлечения нетрудовых доходов (ст. 25 Основ и ст. 109 ГК Эст. ССР), указывается, что до сих пор не выработано общепризнанного понятия термина «нетрудовой доход».

По мнению автора статьи, термин «нетрудовой доход» неудачен и не выражает точно смысла закона, поскольку юридическое и семантическое значения этого термина не совпадают. Не во всех случаях доход признается нетрудовым в смысле ст. 25 Основ и ст. 109 ГК Эст. ССР хотя он и получен не в трудовой деятельности получателя (например, доход, полученный по наследству, по договору дарения и т. д.). В то же время в некоторых случаях доход признается нетрудовым, хотя он и получен в результате трудовой деятельности (например, доход, полученный из запрещенного промысла). Только при обозначении одного подвида незаконного дохода можно говорить о «нетрудовом доходе» как по существу так и терминологически — при обозначении, например, повышенной квартплаты и доходов, полученных преступным путем.

Имея в виду, что с точки зрения применения и воспитательной роли закона требуется ясность содержания и формы его норм, представляется более правильным называть нетрудовой доход в смысле ст. 25 Основ и ст. 109 ГК Эст. ССР незаконным доходом, одним подвидами которого был бы нетрудовой доход.

Под гарантиями осуществления права личной собственности в статье понимаются условия, которые обеспечивают (гарантируют) претворение в жизнь субъективного права личной собственности. Рассматривается четыре вида гарантий: материальные, политические, юридические и моральные.

Материальными гарантиями осуществления права личной собственности являются особенности общественного устройства, создающие людям материальное благосостояние. В советском обществе этими особенностями являются «социалистическая система хозяйства и социалистическая собственность на орудия и средства производства, утвердившиеся в результате ликвидации капиталистической системы хозяйства, отмены частной собственности на орудия и средства производства и уничтожения эксплуатации человека человеком» (ст. 4 Конституции Эст. ССР).

Важнейшей политической гарантией осуществления права личной собственности является то обстоятельство, что вся власть в нашей стране «принадлежит трудящимся города и деревни в лице Советов депутатов трудящихся» (ст. 3 Конститу-

ции Эст. ССР). К политическим гарантиям относятся также: активное соучастие общественно-политических организаций в деле охраны прав и интересов граждан; все более полное функционирование государственного аппарата вследствие внедрения научных методов управления, подготовки и подбора кадров; активность и участие граждан в разрешении всех интересующих их вопросов и т. д.

Юридическими гарантиями осуществления права личной собственности являются, во-первых, нормы права личной собственности, во-вторых, соблюдение социалистической законности всеми гражданами и организациями и, в-третьих, возможность граждан обратиться к принудительной силе государства, если это нужно для принуждения к должному поведению обязанных лиц.

Моральные гарантии осуществления права личной собственности состоят в общественном осуждении лиц, которые не соблюдают требований законов и других правил социалистического общежития.

Значение общественного мнения и морального убеждения постоянно возрастает в нашем обществе. По мере того, как государственные функции будут переходить к органам самоуправления, они станут теми факторами, которые обеспечат соблюдение правил коммунистического общежития при полном коммунизме.

ALLÜRNIKE JA AJUTISTE ELANIKE ÕIGUSLIK SEISUND

Van-õpet. L. Lill

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

Eluruumi üürniku üheks põhiliseks õiguseks üüritud eluruumi kasutamise kõrval isiklikuks elamiseks on õigus majutada sellesse ruumi ka teisi kodanikke. Teiste kodanike all peetakse eelkõige silmas «Eesti NSV tsiviilkoodeksi»¹ §-s 307 lg. 3 loetletud üürniku perekonnaliikmeid. Nii öeldaksegi TsK §-s 308 lg. 1, et üürnikul on õigus kindlaksmääratud korras majutada tema poolt üüritud eluruumi oma abikaasat, lapsi, vanemaid, teisi sugulasi ning töövõimetuid ülalpeetavaid. Seoses eluruumi majutamisega omandavad need kodanikud võrdselt eluruumi üürnikuga üürilepingust tulenevad õigused ja kohustused. Kuna aga TsK §-s 307 lg. 3 tehakse vahet perekonnaliikmete vahel, keda loetakse vaieldamatult perekonnaliikmeteks (üürniku abikaasa, tema lapsed ja tema vanemad) ja keda võidakse tunnistada perekonnaliikmeteks, kui nad elavad koos ja neil on ühine majapidamine (teised sugulased ja töövõimetud ülalpeetavad), kehtestatakse TsK §-s 308 lg. 3 viimaste suhtes järgmine kord: teised sugulased, samuti ka töövõimetud ülalpeetavad omandavad võrdselt üürniku teiste perekonnaliikmetega õiguse elamispinnale, kui nad tunnistatakse perekonnaliikmeteks (TsK § 307) ja kui majutamise korral nende kodanike, üürniku ja temaga koos elavate perekonnaliikmete vahel ei olnud teistsugust kokkulepet. Kuid perekonnaliikmeteks tunnistamise ja ka teistsuguse kokkuleppe olemasolu korral omandavad need perekonnaliikmed üürilepingust tulenevad õigused ja kohustused, kannavad solidaarset vastutust sellest lepingust tulenevate kohustuste järgi (kui nad on täisealised), olgugi et nad kasutavad elamispinda ebavõrdses suuruses.

Teiste kodanikena peetakse silmas ka allüürnikke ja ajutisi elanikke, keda üürnik võib TsK §-des 325 ja 328 sätestatud korras majutada tema poolt üüritud eluruumi, teatud juhtudel anda aga kogu eluruumi allüürniku kasutusse.

¹ Edaspidi TsK.

Käesolevas artiklis püütakse analüüsida allüürnike ja ajutiste elanike õiguslikku seisundit ja seoses sellega kohtupraktikas tõusetunud vaieldavaid küsimusi.

* * *

*

1. Kehtiva seaduse järgi on eluruumide allüürile andmine võimalik nii kohalike nõukogude kui ka riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike organisatsioonide majades, samuti ka kodanikule isikliku omandiõiguse alusel kuuluvates majades. Teenistuslikke eluruumi ei ole lubatud anda allüürile (TsK § 301 lg. 3). Seaduses ei ole aga lahendatud eluruumide allüürile andmise küsimus elamuehituskooperatiivide majades. Teatavasti võib kooperatiivi liige juhataste nõusolekul anda kooperatiivi majas talle antud eluruumi üürile. Sellele üürilepingule kohaldatakse TsK §-de 325 ja 327 sätteid (TsK § 304). Seega ei ole üürnikul elamuehituskooperatiivi majas iseseisvat eluruumi kasutuse õigust ja ta on allüürniku õiguslikus seisundis. Seepärast tuleb asuda seisukohale, et elamuehituskooperatiivi majades ei ole eluruumide allüürile andmine lubatud.

2. Eluruumi allüürile andmiseks on vaja kõigi üürnikuga koos elavate täisealiste perekonnaliikmete kirjalik nõusolek. Samuti peab olema nõusolek nendelt perekonnaliikmetelt, kes on ajutiselt lahkunud, kuid kellele on säilitatud eluruumi kasutamise õigus TsK §-de 312 ja 313 alusel. Selline nõue tuleneb üürniku ja tema perekonnaliikmete võrdsest õigusest nende kasutada olevale eluruumile (TsK § 307 lg. 1).

Kui mõni täisealine perekonnaliige aga keeldub nõusoleku andmisest, ei ole allüürilepingu sõlmimine võimalik. TsK § 325 erinevalt TsK §-dest 318, 332 jt. ei sisalda võimalust vaidlustada sellist perekonnaliikme keeldumist kohtulikus korras.

Allüürilepingu sõlmimiseks peab olema kirjalik nõusolek ka üürile andjalt. Seaduses ei ole fikseeritud, kas ja millistel alustel võib üürile andja keelduda nõusoleku andmisest. Küsimus tuleks lahendada olenevalt sellest, kellele elamu kuulub.

Kohalike nõukogude, samuti ka riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike organisatsioonide majades on sellise nõusoleku peamiseks mõtteks jälgida kehtestatud elamispinna majutamise normidest kinnipidamist (6 m², välja arvatud üksikud erandid) ²

² Eesti NSV RKN 20. oktoobri 1944. a. määrus nr. 204 «Ajutise elamispinna normide kohta», ENSV T., 1944, nr. 6, art. 58; Eesti NSV Ministrite Nõukogu 24. mai 1962. a. määrus nr. 254 «Elamispinna jaotamise korra parandamise kohta Tallinnas», p. 8, ENSV MKK, 1962, nr. 26, art. 103, Eesti NSV Ministrite Nõukogu 29. aprilli 1963. a. määrus nr. 231 «Elamispinna normi määramise kohta sissekirjutamiseks mõnedes Eesti NSV linnades», ENSV MKK, 1963, nr. 16, art. 69.

Elamispinna normiks nendes majades on kehtestatud iga elaniku kohta 9 m². Kui üürnikul on elamispinda normist rohkem, on ta kohustatud tasuma elamispinna ülejäägi eest kõrgendatud üüri. Allüürniku majutamise oma eluruumi on nendel juhtudel võimalik vältida kõrgendatud üüri tasumist. Kui üürile andjal oleks õigus keelduda allüürilepingu sõlmimiseks nõusoleku andmisest, siis asetaks see üürniku väga ebasoodsasse ja temale majanduslikult kahjulikku olukorda. See ei ole kooskõlas ka ühiskondlike huvidega, sest sel juhtumil jääksid teatud hulga kodanike korterivajadused põhjendamatult rahuldamata. Seetõttu tuleb asuda seisukohale, et kui allüürniku majutamise tagajärjel ei osutu iga elaniku kohta tuleva elamispinna suurus kehtestatud majutamishormist väiksemaks, ei või üürile andja üldreeglina keelduda vastava nõusoleku andmisest. Keeldumise puhul võib üürnik seda vaidlustada kohtulikus korras.

Teisiti tuleks lahendada nõusoleku andmise küsimus kodanikele kuuluvates majades. Nendes majades ei pea eluruumi kasutav üürnik tasuma kolmekordset üüri ja järelikult ei ole üürnikul sel motiivil mingit vajadust osa eluruumi allüürile andmiseks. Seadus on ise teinud nende majade omanike suhtes terve rea erandeid, mis suurendavad majaomaniku kui üürile andja õigusi võrreldes üürile andjate õigustega kohalike nõukogude, riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike organisatsioonide elumufondi majades. Seepärast tuleb asuda seisukohale, et kodanikele kuuluvates majades võib majaomanik otsustada omal äranägemisel vastava nõusoleku andmise küsimuse. Keeldumise korral ei ole võimalik seda vaidlustada kohtulikus korras. Selline seisukoht tuleneb ka TsK §-de 95 ja 303 sisust.

Kuigi kohalike nõukogude, riiklike, kooperatiivsete ja ühiskondlike organisatsioonide majades ei või üürile andja üldreeglina keelduda nõusoleku andmisest allüürilepingu sõlmimiseks, tuleks lubada ka siin mõningaid erandeid. Nii võiks üürile andjal lubada keelduda nõusoleku andmisest allüürniku majutamiseks, kui on algatatud kohtulik vaidlus üürilepingu lõpetamiseks seaduses ettenähtud alustel (TsK § 338 jt.), samuti ka juhtumitel, kui üürnik kasutab eluruumi allüürile andmist mittetõise tulu saamise eesmärgil.

Mõningatel juhtumitel ei ole eluruumi allüürile andmine võimalik muudel põhjustel. Nii on näiteks üürniku sõjaväkke aega teenima kutsumise korral, kui tema eluruumis ei ela tema perekonnaliikmeid, üürile andjal õigus pärast 3 kuu möödumist, arvates sõjaväeteenistusse kutsumise päevast, anda see ruum üürniku sõjaväeteenistuses oleku ajaks üürilepingu alusel teistele kodanikele (TsK §315 lg. 1). Sel korral on eluruumi majutamise õigus üürile andjal endal ja seega üürnikul puudub õigus selleks ajaks eluruumi allüürile andmiseks. Kehtivas seadusandluses on aga

selles küsimuses oluline puudus. Nimelt võib üürile andja TsK § 315 lg. 1 korras majutatava isiku valida omal äranägemisel ilma üürniku seisukohta küsimata ja arvestamata. Samal ajal ei ole arvestatud aga seda, et üürnikul säilib selle eluruumi kasutamise õigus (TsK § 312 lg. 3) Sageli jääb sellesse eluruumi ka üürniku mitmesugune vara, mis tuleb alles hoida kuni üürniku tagasitulekuni. Seoses vara hoidmisega on praktikas esinenud mitmesuguseid arusaamatusi. Seepärast vajab TsK § 315 lg. 1 täiendamist selliselt, et üürile andja oleks kohustatud arvestama ka senise üürniku seisukohta uue elaniku valiku suhtes.

Samuti ei anna seadus vastust, kuidas lahendada küsimus sel juhtumil, kui sõjaväkke aega teenima kutsutud kodaniku eluruumis elab allüürnik juba varem sõlmitud allüürilepingu alusel.

Kui lähtuda TsK § 315 lg. 1 redaktsioonist, siis järeldub, et peale üürniku perekonnaliikmete ei ole teistel isikutel õigust jääda üürniku elamispiinnale selleks ajaks. Samal ajal ei ole ka üürile andjal õiguslikku alust nõuda allüürilepingu lõpetamist ja allüürnike väljatõstmist, kuna üürnik ei ole kaotanud õigust sellele eluruumile. Arvestada tuleb ka seda, et üürnik on sõjaväeteenistuses olemise ajal vabastatud üürilepingujärgsete kohustuste täitmisest (TsK § 314) ja üürile andja ei saa sel perioodil temalt üüri. Seega tuleb küsimus tingimata lahendada selliselt, et üürile andjal oleks võimalik eluruumi kasutajalt nõuda üüri tasumist. Sellest järeldub, et allüürilepingu alusel ei ole eluruumi kasutamine enam võimalik. Kui senine allüürnik hakkab üüri tasuma vahetult üürile andjale, siis tekib nende vahel juba üürileping. Sellisele allüürnikule peab aga kuuluma eesõigus tähtajalise üürilepingu sõlmimiseks tema kasutada olevale eluruumile. Teiste perekonnaliikmete puudumisel jääb selle isiku hoiule ka sõjaväelase vara ja seepärast on sellise lahenduse juures silmas peetud ka senise üürniku huve ja soovi jätta oma eluruumi just antud isik.

Ülaltoodut arvestades vajaks TsK § 315 lg. 1 täiendamist ka sättega, et kui üürniku lahkumise korral sõjaväeteenistusse on jäänud eluruumi allüürnikud, on nendel õigus üürniku sõjaväeteenistuses olemise ajal eluruumi kasutada üürile andjaga sõlmitava tähtajalise üürilepingu alusel.

Analoogiliselt TsK § 315 lg. 1 on üürile andjal õigus ka TsK § 312 lg. 3 p. 4 ettenähtud alustel säilitatavat eluruumi üürile anda teistele kodanikele tähtajaks, mil saabuvad lapsed riiklikest lasteasutustest, sugulaste või hooldajate juurest (TsK § 315 lg. 3). Ka nendel kordadel ei ole eluruumi allüürile andmine lubatud. Seaduses on otseselt väljendatud, et elanike majutamise õigus kuulub üürile andjale. Kui seda eluruumi kasutavad allüürnikud juba varem sõlmitud allüürilepingu alusel, siis peaks ka nendel olema eesõigus üürilepingu sõlmimisel.

3. Allüürilepingu esemeks võib olla kas osa üürniku kasutatavast eluruumist (korterist) või üürniku ja kõikide tema perekonnaliikmete ajutise lahkumise korral ka kogu eluruum (TsK § 325)

Tõusetub küsimus — kas allüürilepingu esemeks võib olla ka elamispinna ülejäägiks olev omaette isoleeritud tuba?

Kui eluruumi üürnikul kohalike nõukogude, riiklike, kooperaatiivsete või ühiskondlike organisatsioonide majas tekkis elamispinna ülejääk eraldi oleva isoleeritud toa näol, siis on selle toa üürnikult äravõtmine lubatud kohtulikus korras ainult juhul, kui üürnik ise ei asusta vabanenud ruumi kolme kuu jooksul pärast elamuorgani kirjalikku hoiatust (TsK § 320 lg. 4). TsK § 321 lg. I järgi on isikul, keda üürnik on asustanud temal omaette isoleeritud toana tekkinud elamispinna ülejäägile kolme kuu jooksul pärast elamuorganite kirjalikku hoiatust, iseseisev õigus asustamise momendist sellele toale ja temaga sõlmitakse eluruumi üürileping. Sama paragrahvi teise lõigu järgi ei rakendata seda reeglit ajutiste elanike ja allüürnike suhtes.

Järelikult: kui üürnik asustas kolme kuu jooksul pärast hoiatuse saamist selle toa ja võttis sellesse elaniku, siis oleneb üürnikust endast, kas ta soovib sellest toast loobuda või mitte. Kui üürnik ei soovi sellest toast loobuda, siis sõlmib ta sinna majutatud kodanikuga allüürilepingu või eluruumi ajutise kasutamise lepingu, kui see kodanik ei kuulu TsK §-des 307 ja 308 märgitud kodanike hulka. Ainult üürniku kirjalikult väljendatud tahteavalduse korral loobuda selle toa edaspidisest kasutamisest võib kohaliku nõukogu täitevkomitee anda orderi sellesse tuppa üürniku poolt majutatud kodanikule ja majavalitsus sõlmida temaga iseseisva üürilepingu.³

4. Allüürilepingu sisuks on poolte vastastikused õigused ja kohustused. Kui senise ühe perekonna asemel hakkavad sama korterit kasutama kaks perekonda, siis on väga oluline, et korteri kasutuse tingimused oleksid täpselt kindlaks määratud. On võimalik, et allüürnik kasutab ainult elamispinna, kas tuba või osa sellest, ega kasuta kööki ja abiruumi, kuure, keldrit jne. Poolte kokkuleppel võib allüürnik kasutada aga kõiki ruume võrdselt üürnikuga. Vaidluse korral tuleb küsimus lahendada vastavalt poolte vahel sõlmitud allüürilepingu tingimustele. Kui leping aga ei sisalda kokkuleppe vajalikke üksikasju, siis tuleb lähtuda sellest, et abi- ja kõrvalruumide kasutamisel on allüürnikul üürnikuga võrdne õigus.

Kuigi seadusega on lubatud nii kirjalik kui ka suuline allüüri-

³ Э. Я. Л а с и к. О некоторых проблемах договора найма жилого помещения по Основам гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Oigusteaduslikke töid, II, 1962, lk. 51.

lepingu vorm, tuleb rõhutada just kirjaliku allüürilepingu suurt tähtsust, kuna ainult sel juhul saavad olla fikseeritud poolte üksik- asjalised õigused ja kohustused korteri kasutamisel.

Allüürileping võib olla sõlmitud kas kindlaks tähtajaks või tähtaega näitamata. Viimasel juhul on tegemist tähtajatu allüürilepinguga. Tähtajalise allüürilepingu korral on vaja silmas pidada, et selle tähtaeg ei saa olla pikem kui üürilepingu enda tähtaeg.

Kõigil eespool käsitletud juhtudel jääb lepingu järgi üürile andja ees vastutajaks üürnik. Vastupidist tingimust ei saa allüürilepingusse võtta. Vaatamata sellele, kui kaua allüürnik elab antud korteris, ei teki tal sellele iseseisva kasutamise õigust.⁴ Tema õigus eluruumi kasutamiseks tuleneb üürniku vastavast õigusest üürilepingu järgi. Allüürnikul ei ole õigust lepingu kehtivuse ajal ilma üürniku nõusolekuta võtta enda juurde elama oma perekonnaliikmeid.

Allüürnikul ei ole üürile andjaga mingeid õiguslikke suhteid. Seepärast ei saa nimetada allüürnikuks isikut, kelle üürile andja on paigutanud üürniku eluruumi viimase lahkumise korral tegevteenistusse Nõukogude armees TsK § 315 lg. I alusel. Need isikud ei ole õiguslikes suhetes mitte üürnikuga, vaid üürile andjaga ja seega ei saa tegemist olla allüürilepinguga.⁵

5. Allüürilepingu lõpetamine sõltub lepingu iseloomust. Tähtajalise lepingu korral ei ole allüürnikul õigust nõuda lepingu uuendamist ja ta kuulub üürniku nõudel väljatõstmisele kohtu korras ilma temale teise eluruumi vastuandmiseta.

Tähtajatu allüürilepingu korral on üürnik kohustatud allüürnikule lepingu lõpetamisest 3 kuud ette teatama (TsK § 327). Seadus ei nõua allüürilepingu lõpetamiseks mingeid motiive.

Juriidilises kirjanduses on avaldatud arvamust, et üürnikul ei ole lubatud nõuda allüürilepingu lõpetamist motiivil, et allüürnik keeldub tasumast seaduses ettenähtust kõrgemat üüri.⁶ Seda seisukohta tuleb pidada õigeks, kuna vastasel korral antakse üürnikule võimalus kasutada eluruumi allüürimist mittetõise tulu saamiseks.

Viimase aja kohtupraktika allüürilepingute lõpetamises ja allüürnike väljatõstmises on põhiliselt kooskõlas TsK § 327 eeskirjadega, kuid üksikutel juhtumitel esineb ka vaieldavaid seisukohti.

Nii näiteks jäeti Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegiumi 29. VII 1966. a. määrusega muutmata Tallinna Linna Mererajooni Rahvakohtu 7. VII 1966. a. otsus, millega Johannes

⁴ А. М. Фельдман. Права и обязанности нанимателя жилого помещения. Киев, 1966, lk. 49.

⁵ С. Левенсон. Советская юстиция, 1965, № 4, lk. 17.

⁶ В. Ф. Чигир. Советское жилищное право. Минск, 1962, lk. 61.

ja Ludmilla Elmanni hagi Tatjana Katsanovskaja vastu elamis- pinnalt väljatõstmises oli jäetud rahuldamata.

Katsanovskaja elas Ellmannide korteris tähtajatu allüüri- lepingu alusel ja hagejad olid kostjale lepingu lõpetamisest kolm kuud ette teatanud. Hagi oli esitatud viie ja poole kuu möödu- misel arvates etteteatamisest.

Rahvakohus põhjendas otsust hagi rahuldamata jätmise kohta sellega, et pärast kolme kuu möödumist allüürilepingu lõpetamise teatamisest uuendasid pooled vaikival kokkuleppel allüürilepingu.

ENSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegiumi määruses märgitakse, et kohtuotsus on kooskõlas TsK §-de 327 lg. 2 ning 283 lg. I eeskirjadega, sest pärast kolme kuu möödumist allüüri- lepingu ülesütlemisest kasutas Katsanovskaja eluruumi edasi, ja juba see, et hagi esitati rohkem kui kahe kuu möödumisel sellest tähtajast, tõendab allüürilepingu uuendamist määramatuks täht- ajaks.⁷

Antud hagi asja sellise lahendamisega ei saa nõustuda. Seisu- koht, nagu oleks võimalik allüürilepingu uuendamine vaikival kokkuleppel sel põhjusel, et kostja kasutas eluruumi edasi paari kuu kestel pärast etteteatamise tähtaja möödumist, ei tulene sea- dusest. Kui üürnik ei ole avaldanud otsust soovi uue allüüri- lepingu sõlmimiseks, siis mingitel teistel asjaoludel lepingu uuen- damine ei ole võimalik. See on üks allüürilepingu erinevusi üüri- lepingust. Samuti ei ole allüürilepingule kohaldatavad TsK § 283 lg. I sätted tähtajalise vara üürilepingu uuendamise kohta faktilise kasutamise puhul, sest seda paragrahvi ei saa kohaldada elamuõiguslikule suhtele (TsK § 299 ei sisalda viidet §-le 283). Peale selle ei ole seadusega sätestatud, millise ajavahemiku jook- sul tuleb esitada hagi allüürniku väljatõstmiseks pärast ettetea- tamise tähtaja möödumist.

TsK § 327 lg. 3 näeb ette ka allüürilepingu ennetähtaegse lõpetamise võimaluse TsK § 338 lg. I sätestatud alustel.

Kui allüürnik või tema perekonnaliikmed süstemaatilisel lõhuvad või rikuvad eluruumi, või sotsialistliku ühiselu reeglite süstemaatilise rikkumisega teevad võimatuks teiste elamise koos nendega ühes korteris või ühes majas, kuid hoiatus ja ühiskond-liku mõjutamise vahendid on osutunud tagajärjetuks, tõstetakse süüdlased üürniku või huvitatud isiku nõudmisel välja, vaatamata lepingu tähtajale. Tähtajatu allüürilepingu neil põhjustel lõpeta- mise korral TsK §-s 327 märgitud etteteatamist ei nõuta.

Tundub, et allüürilepingu ennetähtaegse lõpetamise piiramine ainult TsK § 338 lg. I alustel ei ole põhjendatud. TsK § 338 lg. 2

⁷ Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegiumi tsiviilasi nr. 984, 1966; Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegiumi tsiviilasi nr. 249/II, 1966.

sisaldab veel 3 lepingu ennetähtaegse lõpetamise alust ja neid aluseid oleks õige kohaldada ka allüürilepingu suhtes.

Seega tuleks TsK § 327 lg. 3 viide lõikele 1 ära jätta.

Eluruumi üürilepingu lõppemisega lõpeb üheaegselt ka allüürileping, ja allüürnik, kui ta keeldub eluruumi vabastamast, kuulub väljatõstmisele kohtu korras ilma teise eluruumi vastuandmiseta (TsK § 329)

Pärast üürilepingu lõppemist sõltub allüürniku edaspidine õigus kasutatavale eluruumile täielikult üürile andjast. Viimane võib jätta sellesse eluruumi endise allüürniku ja sõlmida temaga üürilepingu. Sel juhtumil asub allüürnik üürniku õiguslikku seisundisse. Praktikas selliselt sageli toimitaksegi. Kui aga üürile andja keeldub senise allüürnikuga üürilepingu sõlmimisest, siis peab allüürnik eluruumi vabastama. Selliste hagide läbivaatamisel kohtus on vaja kindlaks teha ainult seda, kas kostja tööpoolest kasutas eluruumi allüürilepingu alusel või on ta eluruumi iseseisvate õigustega kasutaja. Sageli esineb kohtupraktikas vaidlusi just selles küsimuses. Nii näiteks esitas H. Reili hagi V Ernitsa vastu eluruumist väljatõstmiseks sel alusel, et kod. Reilile kuuluv elamus kasutas eluruumi üürilepingu alusel M. Solvak, kes oli eluruumi võtnud allüürnikuna Ernitsa. Üürileping lõppes Solvaku surmaga. Kuna Reili ei olnud nõus Ernitsaga üürilepingut sõlmima, siis taotleti viimase väljatõstmist.

Tartu Linna Rahvakohtu otsusega⁸ jäeti hagi rahuldamata motiivil, et Ernits ei kasutanud eluruumi mitte allüürilepingu alusel, vaid oli koos Solvakuga iseseisva õigusega kaasüürnik, olles asunud korterisse kokkuleppel majaomanikuga ja tasus ka viimasele üüri.

Samal ajal aga rahuldati Tartu Linna Rahvakohtu 29. nov. 1965. a. otsusega⁹ Tartu Linna TSN Täitevkomitee Elamute Valitsuse hagi E. Kikase vastu eluruumist väljatõstmises motiivil, et Kikas kasutas eluruumi allüürilepingu alusel, mis lõppes seoses üürniku surmaga. ENSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukollegium oma määrusega samas asjas, millega jäeti rahvakohtu otsus muutmata, märgib, et vastavalt TsK § 329 sätetele on hagejal õigus taotleda kostja väljatõstmist ilma teise eluruumi vastuandmiseta, kuna Tartu linna TSN Täitevkomitee ei ole seda eluruumi kostjale andnud TsK §-s 300 ettenähtud korras.¹⁰

Allüürilepingu piiritlemisel üürilepingust tekib mõningaid raskusi just kodanikele kuuluvate majade osas. Seal puudub sageli kirjalik üürileping ja selle olemasolu tunnistamiseks piisab vaid üüri võtmise faktist. Kohalike nõukogude, riiklike, koopera-

⁸ Tartu Linna Rahvakohtu tsiviilasi nr. 2 — 1260, 1965.

⁹ Tartu Linna Rahvakohtu tsiviilasi nr. 2 — 1365, 1965.

¹⁰ Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukollegiumi tsiviilasi nr. 1570/II, 1965.

tiivsete ja ühiskondlike organisatsioonide majades antakse eluruumi kodanikule ainult seaduses ettenähtud korras ja vormistatakse orderiga, mille alusel sõlmitakse kirjalik üürileping.

6. Praktik asineb ka juhtumeid, kus üürilepingu lõppemisel seoses üürniku surmaga jääb eluruumi kaks allüürnikku ja üürile andja on nõus ainult ühega neist sõlmima üürilepingu mõlemate kasutuses oleva eluruumi kohta. Milliseks kujuneb sellisel juhtumil teise allüürniku seisund? Eeltoodust järeldub, et kui üürile andja ei ole nõus temaga üürilepingut sõlmima, siis peab ta eluruumi vabastama. Kui aga isik, kellega sõlmitakse antud eluruumi kohta uus üürileping, on nõus jätkma senise allüürniku oma elamispiinnale ja sõlmima temaga allüürilepingu, siis jätkab allüürnik elamispiinna kasutamist vastavalt uuele allüürilepingule. Selline lahendus on võimalik ainult sel juhtumil, kui mõlemad pooled on nõus uue allüürilepingu sõlmimisega. Kui aga üks pooltest ei nõustu, siis ei ole ka võimalik nimetatud eluruumi kohta üürilepingu sõlmimine enne, kui senine allüürnik on lahkunud.

Kohtupraktikas esineb üksikuid juhtumeid, kus on asutud teistsugusele seisukohale. Nii oli see ka Vilma Mürsepa hagi Ilve Paloveri vastu korterisse tagasitõstmises.¹¹

Hagiasja materjalidest nähtub, et kod. Rossi kasutas üürilepingu alusel 18,1 m² suurust kööktuba. Korteri elapid Ilve Palover Rossi hooldajana ja Vilma Mürsepp Rossi allüürnikuna. Rossi suri 1964. a. ja Tartu Linna TSN Täitevkomitee andis 5. veebr. 1965. a. korteri kasutamiseks Ilve Paloverile. Viimane andis nõusoleku ka Vilma Mürsepa korterisse jätmiseks allüürnikuna.

Hiljem aga teatas Palover Mürsepale, et ta lõpetab allüürilepingu ega võimalda Mürsepal korteri kasutamist. Mürsepp esitas hagi korterisse tagasitõstmises ja Palover vastuhagi allüürniku väljatõstmises.

ENSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegiumi määrukses on selles asjas märgitud: «Ilve Paloveri poolt 5. II 1965. a. Tartu linna TSN Täitevkomiteele antud avaldus selles, et ta on nõus jätkma korterisse Vilma Mürsepa allüürnikuna, tõendab, et hageja Mürsepa ja kostja Paloveri vahel oli sõlmitud allüürileping.» See väide ei saa olla õige kas või ainult sel põhjusel, et ainult ühe poole avalduse põhjal ei saa tekkida kahepoolne leping.

Ülaltoodu põhjal tuleb asuda seisukohale, et kui üürile andja üürniku lahkumisel ei pea võimalikuks seniste allüürnikega üürilepingu sõlmimist, tuleb tal eelkõige nõuda kohtu kaudu seniste allüürnike väljatõstmist ja alles pärast seda väljastada order tulevasele üürnikule. Ainult sel juhtumil, kui tulevane üürnik,

¹¹ Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegiumi tsiviilasi nr. 249/II, 1966.

kellele kavatsetakse väljastada order, ja endine allüürnik on mõlemad avaldanud soovi uue allüürilepingu sõlmimiseks, võiks jätta allüürniku välja tõstmata.

Selline seisukoht ei ole vastuolus ka üldise printsiibiga, et orderit võib väljastada ainult vabale elamispinnale.

7 Milliseks kujuneb allüürnike õiguslik seisund korterite vahetuse korral?

TsK § 330 alusel on üürnikul õigus vahetada kasutatavat eluruumi teise üürniku poolt kasutatava eluruumi vastu koos üürilepingujärgsete õiguste ja kohustuste vastastikuse üleandmisega.

Eluruumi vahetamiseks on nõutav kirjalik nõusolek üürnikuga koos elavatelt perekonnaliikmetelt, sealhulgas ka ajutiselt äraolijatelt, kellele säilitatakse õigus elamispinnale (TsK § 330 lg. 3).

Järelikult ei ole allüürnike seisukoht vahetamise kohta üldse oluline ja nendelt vahetamiseks mingit nõusolekut ei ole tarvis. Selline seisukoht tuleneb otseselt allüürnike üldisest õiguslikust seisundist.

Kui üürnikud saavutavad korterite vahetamise korral omavahel ja nende elamispinnal elunevate allüürnikkudega kokkuleppe kas nende jätmise kohta senisele elamispinnale või nende kaasavõtmiseks uude korterisse, siis ei teki mingit erilist probleemi. Vahetuse korras eluruumi asunud üürnik sõlmib endise üürniku allüürnikuga uue allüürilepingu kas endistel või utel tingimustel. Kui aga üürnik sellist lepingut sõlmida ei soovi, võib ta nõuda selle allüürniku väljatõstmist TsK § 329 alusel. Hagi võib esitada otsekohe pärast vahetamist. Mingisugust etteteatamist ei nõuta, sest allüürileping on lõppenud endise üürniku lahkumise momendist.¹² Samal ajal tuleb aga rõhutada, et üürnikul ei ole tähtajatu allüürilepingu puhul õigust nõuda allüürniku kohest väljatõstmist eelseisva vahetuse motiivil. Ikkagi peab ta allüürnikule teatama allüürilepingu lõpetamisest 3 kuud ette. Kui allüürnik eluruumi ei vabasta, siis ei toimu tema väljatõõtmine mitte eelseisva vahetuse tõttu, vaid üldistel alustel, kus allüürilepingu lõpetamise motiivide teatamine kohtule ei ole kohustuslik.

8. Allüürnike väljatõõtmise hagiastjade arutamisel esitab kostja vahel ka selliseid vastuväiteid, et ta kasutas eluruumi mitte allüürnikuna, vaid üürniku perekonnaliikmena. Nendel juhtumitel peab kohus tuvastama, kas kostja isikus on tegemist TsK §-des 307 ja 308 märgitud perekonnaliikmega või mitte.

Sageli püüab kostja nendes asjades oma õigust eluruumi kasutamisele pärast üürniku surma põhjendada sellega, et ta oli üürniku ülalpidajaks. Sellistel väidetel ei ole õiguslikku tähtsust, kuna isegi ülalpidamise fakti esinemine ei anna kostjale mingeid

¹² Eluruumide vahetamise korra põhimäärus, kinnitatud Eesti NSV Ministrite Nõukogu 23. novembri 1965. a. määrusega nr. 514, punkt 13, Eesti NSV MKK, 1965, 43, 187.

õigusi eluruumile. Õiguslik tähtsus on ainult töövõimetu kodaniku ülalpidamise faktil üürniku poolt.

Eraldi probleemi moodustab üürniku nn. faktiliste abikaasade õiguslik seisund eluruumi kasutamisel. Kuna seadus tunnistab ainult registreeritud abielu, siis faktiline abikaasa üldreeglina ei kuulu nende isikute hulka, kellel tekiks TsK § 307 või 308 alusel iseseisev eluruumi kasutamise õigus. Mõningatel juhtumitel võib vastav õigus küll esineda, kuid see tuleneb siis teistest alustest, näiteks üürniku poolt ülalpidamise fakti esinemisel, samuti koos üürnikuga üheaegselt eluruumi elama asumisel, kus vastav õigus tuleneb kaasüürniku seisundist. Kuid ka hilisem üürniku juurde elama asumine võib anda mõnikord faktilisele abikaasale eluruumi iseseisva kasutamise õiguse. Tavaliselt tekib selline õigus alaealiste laste olemasolul ja nende kaudu. Kui üürniku juurde elama asunud faktilise abikaasa lapsed on üürniku ülalpidamisel, siis tekib koos nendega iseseisev eluruumi kasutamise õigus ka laste emal, kes on nende seaduslik eestkostja. Ka laste puudumisel võiks mõningatel erandlikel asjaoludel tunnistada faktilise abikaasa iseseisvat eluruumi kasutamise õigust, nagu näiteks väga pikaajalise kooselu ja eluruumi ühise kasutamise korral. Samuti võib nendes suhetes toimuda eluruumi kasutamine ka allüürilepingu alusel, kui on sõlmitud vastav leping. Lühiajalise kooselu puhul võib kohaldada ka TsK § 328 sätteid, kui esinevad vastavad faktid.

* * *

*

1. TsK § 328 annab üürnikule õiguse paigutada tema kasutada olevasse eluruumi ka ajutisi elanikke, nendega allüürilepingut sõlmimata, kuid seadus ei määratle ajutiste elanike tunnuseid. Seoses sellega tõusetub ajutiste elanike õigusliku seisundi osas mitmeid vaieldavaid probleeme nii teoorias kui ka kohtupraktikas.

Samuti nagu allüürnikel, nii puudub ka ajutistel elanikel iseseisev eluruumi kasutamise õigus ja üürilepingu lõppemisel peavad ka ajutised elanikud vastuvaidlematult eluruumi vabastama. Allüürnike ja ajutiste elanike piiritlemine toimub teiste tunnuste järgi. Allüürnikul on antud eluruumis alatine elukoht ja ta on sinna sisse registreeritud alatiselt.

Ajutiste elanike juures on iseloomustav see asjaolu, et tegemist on ajutiselt, piiratud ja üldreeglina eluruumi lühiajalise kasutamisega, kusjuures eluruumi kasutaja on sellesse ruumi sisse kirjutatud ajutiselt (näiteks õpilased õppeaastaks) ja tal on alatine elukoht mujal, kuhu ta on sisse kirjutatud alatiselt. Ajutisteks elanikeks on näiteks külastama sõitnud sugulased või tuttavad, suvitajad suvitusrajoonides, õpilased, üliõpilased, ravima sõitnud haiged jne. Kõigil neil kodanikel on alatine elukoht mujal, kuhu nad on ka alatiselt sisse registreeritud. Aju-

tise eemalviibimise perioodil säilitatakse nendele alatises elukohas eluruum. Vahel võib ajutine elanik eluruumi kasutada ka mitte lühiajaliselt (näiteks üliõpilased). kuid oluline on siinjuures see asjaolu, et nad säilitavad endises elukohas õiguse eluruumile, ja seetõttu, vaatamata õpingute asukohas elamise ajalisele kestusele, on nad siiski ajutised elanikud.

Teistsugusele seisukohale asumine viib järeldusele, et isikul on sel juhul kaks alatist elukohta, mis ei ole kooskõlas TsK § 18 sätetega. On muidugi võimalik, et näiteks üliõpilane võib ka olla üürnik või allüürnik, kui on sõlmitud vastav leping. Lepingu puudumisel aga on tegemist ajutise elanikuga.

2. Ajutiste elanike võtmine eluruumi võib toimuda üürniku perekonnaliikmete nõusolekul. Erinevalt allüürilepingust ei ole siin vaja üürile andja nõusolekut. Eluruumi andmist ka ajutistele elanikele on võimalik vormistada kirjaliku lepinguga, kus on fikseeritud poolte üksikasjalikumad õigused ja kohustused. See leping peab olema kooskõlas TsK § 328 sätetega ja seda võib nimetada eluruumi ajutise kasutamise lepinguks. Selles küsimuses on juriidilises kirjanduses avaldatud mitmeid erinevaid seisukohti. J. K. Tolstoi peab ajutise elaniku ja allüürniku erinevuseks seda, et ajutine elanik ei sõlmi üürnikuga lepingut eluruumi kasutamiseks.¹³ V. F. Tšigir on arvamusel, et üürniku ja ajutise elaniku kokkulepe ei ole lepinguline, kuna see ei sisaldavat mingeid õigusi ega kohustusi.¹⁴ Lepingulise vahekorra esinemist väidab aga M. Netšetski.¹⁵ Viimast seisukohta tuleb pidada õigemaks, kuna ka ajutine elanik ei saa asuda üürniku eluruumi ilma vastava kokkuleppeta, millest tulenevad poolte õigused ja kohustused ja kokkulepe ongi tsiviilõiguslik kohustus — leping.

Ajutiste elanike majutamisel tähtajaga kuni poolteist kuud ei ole oluline elamispinna normide arvestamine. Ajutiste elanike majutamise korral tähtajaga üle pooleteise kuu tuleb jälgida elamispinna kehtestatud norme (TsK § 328 lg. 2) Selline seisukoht tuleneb ka kehtivast passimäärustikust.

Kehtiv TsK ei sisalda eluruumi ajutise kasutamise tasu kohta mingeid sätteid. Kirjanduses tuuakse sagedasti ajutise elaniku üheks tunnuseks asjaolu, et ruumi kasutamine on tasuta.¹⁶ See ei ole aga õige, kuna näiteks suvitajate kui ajutiste elanike kohta on suvitusrajoonide jaoks kehtestatud isegi eraldi tasumäärad.¹⁷

¹³ О. С. Иоффе, Ю. К. Толстой. Новый гражданский кодекс РСФСР. Изд-во Ленинградского университета, 1965, lk. 299.

¹⁴ В. Ф. Чигир. Op. cit., lk. 50.

¹⁵ М. Нечецкий. Очерки советского жилищного права. Саратов, 1958, lk. 60.

¹⁶ О. С. Иоффе, Ю. К. Толстой. Op. cit., lk. 299.

¹⁷ Eesti NSV Ministrite Nõukogu 18. novembri 1965. a. määrus nr. 504, «Korteriüüri piirmäärade kohta kodanikele isikliku omandiõiguse alusel kuuluvates majades ja suvilates». ENSV MKK 1965, nr. 44, art. 189.

Ka ei ole mõeldav, et ajutine elanik üldse ei hüvita kulutusi, mis üürnikul tekivad seoses tema seal elamisega (näiteks kommunaalteenuste maksumus jne.). Erandi võivad moodustada lähedased sugulased ja külalised. Hüvis ei pea alati väljenduma rahas, vaid võib olla ka teenustes.

Seega võib eluruumi ajutise kasutamise leping olla nii tasuline kui ka tasuta, kuid eluruumi ajutine väljaüürimine ei tohi muutuda üürnikule mittetöise tulu saamise allikaks.

Eluruumi ajutise kasutamise lepingu lõpetamine toimub eluruumi andja vastava nõudmise esitamisega ja ajutine elanik on kohustatud eluruumi viivitamatult vabastama (TsK § 328 lg. 3). Sellise nõude võib esitada ka üürniku iga perekonnaliige. Mingit etteteatamise tähtaega ajutiste elanike suhtes ei ole.

3. TsK §-s 328 sätestatud ajutiste elanike õiguslikku seisundit kohaldatakse peale p. 1 käsitletud isikute ka veel mõnede teiste isikute kategooriale. Sama õiguslik seisund on kodanikel, kes on üürniku või tema perekonnaliikmetega töösuhetes, nagu koduabilised, lapsehoidjad, majahoidjad jne. Siin on oluline see, et need isikud on saanud elamispinna kasutamise õiguse ainult seoses töötamise faktiga üürniku juures. Need isikud võivad olla sisse registreeritud alatiselt ja nad ei pruugi eluruumi kasutada lühiajaliselt ja ajutiselt. Seega ei kuulu need kodanikud sisuliste tunnuste järgi ajutiste elanike hulka, kuid vaatamata sellele kehtib nende suhtes sama õiguslik režiim mis ajutiste elanike suhteski (TsK § 328 lg. 4).

TsK § 328 sätted laienevad ka hooldajatele ja eestkostjatele, kes elavad hooldatava või eestkostetava eluruumis seoses hoolduse või eestkoste teostamisega. Nendele isikutele säilitatakse nende endises elukohas eluruumi kogu eestkoste või hoolduse ajaks (TsK § 312 lg. 3 p. 5)

Hooldajatel ja eestkostjatel ei teki hooldatava ja eestkostetava eluruumi kohta õigusi ja vastavate funktsioonide lõppemisel kuuluvad nad väljatõstmisele ilma teise eluruumi vastuandmiseta (NSV Liidu Ülemkohtu Pleenumi 25. märtsi 1964. a. määrus nr. 3 p. 6).

Kapitaalehituse tööettevõtulepingu eeskirjade¹⁸ järgi võib tööettevõtja paigutada pooleliolevasse ehitatavasse elamusse ajutiselt elama töölisi nendelt üüri võtmata kuni objekti valmimiseni. Nende suhtes kehtib samuti ajutiste elanike õiguslik režiim ja nad on kohustatud töövõtja nõudmisel eluruumi viivitamatult vabastama.

4. TsK §-s 328 räägitakse ainult üürniku õigusest anda eluruum kasutada ajutistele elanikele. Seoses sellega on aga tõuse-

¹⁸ Kapitaalehituse tööettevõtulepingu eeskirjad, kinnitatud NSV Liidu Ministrite Nõukogu 24. aug. 1955. a. määrusega nr. 1552, punkt 15. Законодательство о капитальном строительстве. М., 1961, lk. 192.

tunud kohtupraktikas probleem samasuguse õiguse omistamise osas kodanikule, kellele kuulub elamu isikliku omandiõiguse alusel. Igapäevane praktika tunneb küllaldaselt selliseid juhtumeid, kus majaomanik ise on eluruumi kasutamisele andjaks õpilastele, suvitajatele, sugulastele, TsK §-s 328 lg. 4 märgitud kodanikele, hooldajatele jne. Kas nende isikute suhtes kuuluvad kohaldamisele TsK § 328 sätted? Selle küsimuse lahendamine on väga oluline. Kohtupraktikas on siin esinenud erinevaid seisukohti.

Nii esitas 1965. a. kod. Kaiv hagi Lillo vastu sel alusel, et kostja kasutas tema kuuluvas elamus eluruumi ajutise elanikuna — kooliõpilasena ja taotles Lillo väljatõstmist TsK § 328 alusel. Tartu Linna Rahvakohtus rahuldaski hagi.¹⁹ Oma otsuses märgib kohtus, et Lillo kasutas eluruumi Kaivule kuuluvas majas ajutiselt kooliõpilasena, oli alaliselt sisse registreeritud Tartu rajoonis ja Kaivule kuuluvasse majja oli ta registreeritud ajutiselt.

Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegium oma 19. nov. 1965. a. määrusega tühistas rahvakohtu otsuse motiividel, et hageja ja kostja vahel oli sõlmitud eluruumi üürileping ja kostja väljatõstmine võib toimuda ainult ENSV TsK § 33 lg. II p. 2 tingimuste olemasolul.

Prokurör asus seisukohale, et rahvakohtu otsus on õige, kuna Lillo kasutas eluruumi ajutise elanikuna.

Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegiumi seisukohaga antud asjas ei saa nõustuda. Lillole kui õpilasele säilitati senine eluruum TsK § 312 lg. 3 alusel ja seal oli ka tema alaline elukoht. Tartu linna asus ta elama õppimise perioodiks ja oli linna ka ajutiselt sisse registreeritud. Lillo oli seega ajutine eluruumi kasutaja ja tema suhtes kuuluksid kohaldamisele TsK § 328 sätted. See asjaolu, et Lillo sai eluruumi mitte üürnikult, vaid majaomanikult endalt, ei muuda tema seisundit ajutise elanikuna.

Ilmselt tuleks TsK § 328 täiendada sättega, et kodanikele isikliku omandiõiguse alusel kuuluvates majades võib ajutistele elanikele eluruumi kasutada andjaks olla ka majaomanik.

* * *

Eluruumide kasutamine allüürnikuna ja ajutise elanikuna puudutab paljude kodanike elulisi huve. Kuna aga allüürnikud ja ajutised elanikud on olulises sõltuvuses neile eluruumi kasutusele andjatest, on nende õigusliku seisundi täpne määramine väga vajalik. See kindlustab vastavate õigusnormide õige kohaldamise ja aitab kaasa seda liiki kohtupraktika ühtlustamisele.

¹⁹ Tartu Linna Rahvakohtu tsiviilasi nr. 2—1160, 1965.

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ПОДНАНИМАТЕЛЕЙ И ВРЕМЕННЫХ ЖИЛЬЦОВ

Ст. преп. Л. А. Лилль

Кафедра гражданского права и процесса

Резюме

В статье рассматриваются некоторые вопросы правового положения поднаимателей и временных жильцов, а также граждан, проживание которых в жилом помещении приравнивается к правовому положению временных жильцов. Высказывается мнение, что все вышеуказанные пользователи жилым помещением составляют единую группу граждан, которые не имеют самостоятельного права на используемую ими жилую площадь. Но вместе с тем подчеркивается необходимость строго различать их между собой, ибо в противном случае, как показывает анализ практики народных судов Эстонской ССР и судебной коллегии по гражданским делам Верховного суда Эстонской ССР, очень часто могут нарушаться законные интересы пользователей жилыми помещениями.

В статье подробно останавливаются на вопросах правового положения поднаимателя в тех случаях, когда он проживает в жилом помещении временно отсутствующего, а также на вопросах правового положения поднаимателя в случае выбытия основного нанимателя.

Учитывая указания ч. I ст. 328 ГК ЭССР, дается понятие временного жильца. Автор приходит к выводу, что основным признаком временного жильца является временное и, как правило, краткосрочное проживание в жилом помещении за плату или бесплатно на основании договора о временном пользовании жилым помещением, причем проживающий имеет постоянное местожительство в другой местности. Поэтому эти граждане прописываются временно в соответствии с положением о паспортах СССР. Предоставляющими жилое помещение временным жильцам могут быть не только наниматели жилого помещения, но и подрядчики по капитальному строительству и собственники индивидуальных жилых домов.

VASTUTUS VARA MITTESÄILIMISE PUHUL VÕORASTEMAJADES, ÜHISELAMUTES JA MUUDES ORGANISATSIOONIDES

Õigusetead. kand. E. Ploom

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder

«Eesti NSV tsiviilkoodeks» sisaldab rea sätteid, mis reguleerivad vara hoidmisest tulenevaid suhteid (§-d 420—431). Nende sätetega määratakse kindlaks hoieulepingu vorm, hoidja vastutus vara mittesäilimise puhul, vastutuse ulatus jne. Seejuures hõlmab tsiviilkoodeks suhteid, mis tulenevad poolte vahel sõlmitud hoieulepingust, ning suhteid, mis tulenevad hoidmisest seaduse põhjal.

Seaduse põhjal võivad hoieusuhted tekkida juhtudel, kui hoidmise kohustus on seadusega otseselt sätestatud, kui hoidmine on ette nähtud organisatsiooni põhikirjaga, põhimäärusega jne. Vastavalt Eesti NSV TsK §-le 431 on üheks selliseks juhuks ka TsK §-ga 427 ettenähtud vastutus võõrastemajades, ühiselamutes ja muudes taolistes organisatsioonides vara mittesäilimise puhul. Antud sätte eraldi sissevõtmine tsiviilkoodeksisse pole olnud juhuslik, vaid vajadusest tingitud. Esineb veel küllaldaselt juhtumeid, et ühel või teisel põhjusel läheb kaduma kodanikele isikliku omandiõiguse alusel kuuluvaid esemeid võõrastemajade ja ühiselamute tubadest, sanatooriumide palatitest jne. ajal, mil kodanikud nendes elavad.

Põhikirja kohaselt on organisatsiooni kohustuseks kindlustada kodanikele kuuluvate teatud esemete säilimine ajal, mil viimased täidavad oma tööülesandeid, viibivad antud organisatsioonides seoses kodanikele teenuste osutamisega (näit. juuksuri, fotograafi juures) jne. Nendel juhtudel peavad organisatsioonid võimaldama kodanikele nende üleriiete, peakatete, mõnedel juhtudel ka jalatubade asetamise vastavatesse kappidesse või riidenagidele ja kindlustama nende alalhoiu. Kodanikele kuuluvate esemete kaotamineku puhul peavad organisatsioonid aga hüvitama kadumaläinud esemete väärtuse. Seejuures kannavad organisatsioonid vastutust mitte igasuguse vara kaotamineku eest, vaid vastuta-

vad üksnes sellise vara puhul, mille kaasasolemine ja vastavasse kohta asetamine on eeldatav, näiteks üleriieete asetamine organisatsiooni ruumi loengule, fotograafi, juuksuri jne. juurde minnes. Samal ajal aga näiteks ei ole mõeldav vastutuse panek ülikoolile, kui keegi peaks asetama lapsevankri lektoriumi ja see läheb sealt kaduma. Kui aga lapsevanker läks kaduma laste polikliinikust, kus nende asetamiseks on ette nähtud vastav koht, ja saab tõendada, et lapsevanker tööpoolest asetati sellesse kohta lapse arstlikule ülevaatusele toomisel, siis on täiesti loomulik, et selle kaotamisel kannab vastav organisatsioon ka vastutust kodaniku ees.

Seega võime täheldada, et põhikirjajärgse hoidmise puhul kannab organisatsioon vastutust kodaniku ees mitte igasuguse viimasele kuuluva vara kaotamise puhul, vaid üksnes sellise vara puhul, mille kaasasolek ja organisatsioonile kuulvasse ruumi toomine on vajalik. Organisatsioonide vastutus aga TsK §-s 427 toodud juhtudel on märksa laiem, sest nad kannavad vastutust igasuguse vara mittesäilimise eest, mille kodanikud on toonud organisatsiooni ruumi (välja arvatud raha ja väärtasjad), vaatamata sellele, et see vara spetsiaalselt hoiule antud ei olnud. Viimasest tuleb eristada üksnes juhtumeid, kui kadus vara, mille kodanikud on andnud hoiule võrastemaja, ühiselamu, sanatooriumi jne. hoiuruumi. Mainitud organisatsioonide hoiuruumidesse hoiule antud vara mittesäilimisel tuleneb hoidja vastutus poolte vahel sõlmitud hoiulepingust ning rajaneb TsK §-le 425, ilma TsK § 427 kohaldamiseta. Seevastu § 427 kui seaduse põhjal hoidmise üht konkreetset juhtu käsitlevat sätet saab kohaldada ainult siis, kui mainitud organisatsioonide ruumidest läks kaduma vara, mis kodanike poolt spetsiaalselt hoiule antud ei olnud.

Sellest nähtub, et §-s 427 vaadeldavate juhtude piiritlemine teistest seadusest või lepingust tulenevatest hoiusuhetest on olulise tähtsusega. Samas tuleb märkida, et Eesti NSV TsK § 427 ega ka teiste liiduvabariikide tsiviilkoodeksite analoogiliste sätete kohaldamist ja sellega seoses kerkivaid küsimusi pole erialases kirjanduses seni kuigi põhjalikult käsitletud. Kohtupraktikas aga esineb mainitud sätete kohaldamisel mõningaid raskusi ning ebaselgust, millest tuleneb ühtse kohtupraktika puudumine antud kategooria tsiviilasjade lahendamisel. Seetõttu püüame käesolevas artiklis uurida ning selgitada olemasoleva kohtupraktika alusel Eesti NSV TsK § 427 kohaldamist ning seoses sellega tõusetuvaid mõningaid küsimusi.

1. Ei kerki erilisi probleeme siis, kui poolte vahel on sõlmitud hoiuleping teatud vormis (§-d 420--421) ja kui sellest tulenevad vaidlused. Sellel juhul on ka kohtupraktikas lahendatud vaidlused hoiulepingut registreerivate sätete alusel, vaatamata sellele, kas pooltevahelised suhted olid vormistatud kirjaliku või suulise lepin-

guga või hoiulevõtmisel välja antud vastav number, žetoon jne. Ainult harva leidub kohtuotsuseid, kus nende nõudmiste läbivaatamisel pole kasutatud hoiulepingut reguleerivaid sätteid. Võib tuua järgmine näide: kod. Kozõr esitas hagi toidubaari «Central» vastu 151 rubla nõudes põhjusel, et toidubaari riidehoius läksid kaduma tema hoiuleantud mantel, kaabu ja sall. Tallinna Linna Keskrajooni Rahvakohus küll rahuldas 8. aprillil 1966. a. hagi, kuid ekslikult TsK § 448 alusel. ENSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukollegium oma 29. aprilli 1966. a. määrusega muutis rahvakohtu otsuse ning märkis seejuures täiesti põhjendatult, et rahvakohus on ekslikult teinud viite TsK §-le 448, mis käsitleb mittelepingulistest vahekorradest tekkinud kahju hüvitamist. Antud hagi aga kuulub lahendamisele TsK §-de 431, 420, 426 lg. 1 p. 1 alusel, sest tegemist oli pooltevaheliste hoiusuhetega.¹

Keerulisem ja ebaselgem on olukord aga siis, kui hoiulevõtmist vahetult ei toimu ja hoiusuhted poolte vahel nii selgelt, nagu ülalmainitud juhtudel, silma ei torka. See ilmneb tavaliselt riie-tusesemete kaotsimineku puhul ettevõtete, asutuste jne. garde-roobidest ajal, mil tööliised täidavad oma tööülesandeid. Toome järgmise näite. Kod. Sõerde, töötades Tallinna Kesk-Apteegi laos, paigutas oma üleriided riietusruumi talle kasutada antud kappi, mille lukustas. Tööl oleku ajal, 2. detsembril 1965. a. varastati sealt nügisenahast müts ja kingad. Rahvakohus rahuldas kannatanu hagi. Kostja, Tallinna Kesk-Apteegi lao kassatsioonikaebuses paluti rahvakohtu otsus tühistada motiivil, et poolte vahel ei olnud sõlmitud hoiulepingut ja seetõttu kostja kaotsiläinud esemete eest ei vastuta. Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukollegium oma 11. märtsi 1966. a. määrusega jättis rahvakohtu otsuse muutmata. Seejuures märkis kollegium, et kostja administratsioon on kohustatud kindlustama hageja üleriiede ja teiste esemete alleshoiu ajal, kui hageja täidab tööülesandeid, sest töö ajaks pidi hageja üleriided, peakatte ja kingad panema talle eraldatud kappi. Asjas on tehtud kindlaks, et Kesk-Apteegi laos esines töötajate riide hoidmisel suuri puudusi. Riidehoiuruum ei olnud alaliselt lukustatud ja võeti anti kasutada kõigile töötajaile.² Selles määru-ses näeme selgelt kohtukollegiumi seisukohta, et kostja ei kindlustanud töötajate riide nõuetekohast hoidu. Ja loomulikult peab kostja ka vastutama kaotsiläinud esemete eest hoiulepingut reguleerivate sätete alusel.

On ilmne, et TsK § 427 kummalgi ülalvaadeldud juhtumil kohaldamisele ei kuulu.

2. Seaduse teksti kohaselt vastutavad kodanike ees viimastele kuulunud vara mittesäilimise puhul TsK § 427 järgi võõraste-

¹ «Eesti NSV Ülemkohtu Bülletään», 1966, nr. 2, lk. 34.

² Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukollegiumi 11. märtsi 1966. a. määrus tsiviilasjas nr. 551—II, 1966.

majad, puhkekodud, sanatooriumid ja muud sellised organisatsioonid. Sellest tuleneb, et mitte igasugune organisatsioon ei vastuta kodanikule kuuluva vara mittesäilimise eest Eesti NSV TsK § 427 järgi. Sellist vastutust kannavad üksnes teatud liiki organisatsioonid. Tsiviilkoodeks ei anna ka § 427 järgi vastutust kandvate organisatsioonide ammendavat loetelu. Kuna seadus määrab, et organisatsioonid kannavad vastutust isikutele eraldatud ruumides asuva vara mittesäilimise eest, siis sellest seaduse mõttest saab teha vaid ühe järelduse — vastutust § 427 järgi kannavad ainult organisatsioonid, kes on eraldanud isikule teatud ruumi. Sellisteks organisatsioonideks peale seaduses mainitud võõrastemajade, puhkekodude, sanatooriumide ja ühiselamute on veel turismi- baasid, spordibaasid jne. Täiesti põhjendatud on märgitud kirjan- duses, et mainitud vastutust kannavad ka organisatsioonid ja ettevõtted, kui nendele kuuluvates lastesõimedes või lasteaedades on läinud kaduma neis viibivatele lastele kuuluvad riietusesemed, mis ei olnud spetsiaalselt hoiule antud.³ Ka sellel juhul, nagu võime veenduda, läksid riietusesemed kaduma lastele eraldatud ruumidest. Kuid ei ole millegagi põhjendatud püüded laiendada TsK §-s 427 ettenähtud vastutust nendele juhtudele, kui pole tegemist isikutele ruumide eraldamisega nende vajaduseks, vaid üksnes riiete või isiklike asjade hoidmiseks teatud panipaikade, vastavate kohtade jne. eraldamisega. Seetõttu ei saa nõustuda avaldatud seisukohaga, et tsiviilkoodeksis märgitud «muude tao- liste organisatsioonide» all tuleb mõista ka saunu, kus kodanikele eraldatakse vastavad kohad riiete asetamiseks nende saunas vii- bimise ajaks, kui riideid ei anta hoiule.⁴ On täiesti loomulik, et kodanike saunas viibimise ajaks peab sauna administratsioon organiseerima neile kuuluvate riiete hoidmise. Tavaliselt eralda- takse ju kodanikele riidekapike, kusjuures kodanik saab ka vas- tava numbri, žetooni. Sel juhul ei teki mingit kahtlust, et sauna administratsioon on kodaniku riided hoiule võtnud ning kõik küsi- mused kuuluvad lahendamisele hoiulepingut reguleerivate üld- sätete alusel. Analoogiline on ju olukord ka siis, kui kodanikule riiete panemiseks ei anta eraldi kappi, vaid antakse üksnes vas- tav koht riidepuuga. Ka sel juhul on administratsioon täitnud oma ülesande kodanikule kuuluvate riiete hoiulevõtmise osas, kuigi mingit lepingut sõlmitud ei ole. Küsimus on selles, et ühel juhtumil tekib kohustus kodaniku ja organisatsiooni vahel sõlmi- tud hoiulepingust, teisel juhtumil aga seaduse (põhikirja või põhimääruse) põhjal.

³ Гражданский кодекс РСФСР. Учебно-практическое пособие, т. II. Отв. ред. О. А. Красавчиков. Средне-Уральское книжное изд-во, Свердловск, 1965, lk. 334.

⁴ Научно-практический комментарий к ГК РСФСР. Под ред. Е. А. Флейш- ниц. Изд-во «Юридическая литература», М., 1965, lk. 503.

Sellisele seisukohale tuleb asuda ka teiste teenindusorganisatsioonide osas, kus teatud teenustöö tegemise ajaks on kodanikul vaja üleriided ära võtta (juuksuritöö, maniküür, kosmeetika, fotograaf jt.) Seoses sellega on organisatsioon enamikul juhtudel loonud normaalsed tingimused — on olemas oma riidehoid ja riidehoidja. Kui aga organisatsioon on muretsenud vaid riiete asetamise kohta (riidekapid, riidepuud), siis on see muidugi ka riiete hoidmiseks tingimuste loomine. Kas aga riiete hoidmiseks on spetsiaalselt eraldatud ka töötaja — riidehoidja või mitte, see ei või kodaniku seisukohalt põhjustada olulisi erinevusi tema vara säilimise kindlustamisel. Seetõttu kannab organisatsioon mõlemal juhul vastutust hoiulepingut reguleerivate sätete, s. o. § 425 lg. I ja § 426 sätete järgi. Sellisele järeldusele suunab meid § 431, olgugi et viimasel juhtumil on kannatanul hagi tõendamise märksa keerulisem. Ka kohtupraktika on asunud seisukohale, et kuigi organisatsioonil riidehoidjat ei olnud, kellele oleks võinud riided vahetult hoiule anda, ei vabasta see teda veel vastutusest. Sellele seisukohale asus ka Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegium oma 16. septembri 1966. a. määruses kod. Kaalepi hagiastjas teeninduskombinaadi «Säde» vastu. Nagu nähtub toimiku materjalidest, läks mainitud teeninduskombinaadi juuksuritöökojast kaduma hagejale kuuluv mantel ajal, mil temal juukseid lõigati. Tsiviilasjade kohtukolleegium jättis ülalmainitud määrusega rahvakohtu otsuse hagi rahuldamise kohta muutmata ning märkis, et kuna kodaniku teenindamine juuksuritöökodades toimub ilma üleriieteteta ja nende hoidmiseks oli ka teeninduskombinaadi «Säde» juuksuritöökojas vastav koht, siis vastutab viimane üleriiete kaotamiseks eest, vaatamata sellele, et üleriided pandi naggisse ilma numbrit või žetooni vastu andmata.⁵ Analoogilisele seisukohale asus NSV Liidu Ülemkohus kod. Sarõtševa hagiastja lahendamisel juuksuritööstuse nr. 1 vastu viimasest kadumaläinud mantli väärtuse nõudes. Määruses märgiti, et kui üleriiete äravõtmine oli vajalik, siis ei ole riidehoidja puudumine, kellele klient oleks saanud riided üle anda, asjaoluks, mis vabastab kostja varalisest vastutusest kannatanu ees.⁶

3. Eesti NSV TsK § 427 kohaldamisel tõusetub küsimus ka sellest, kas ühiselamud, võõrastemajad ja muud sellised organisatsioonid vastutavad igasuguse kodanikele kuuluva vara mittesäilimise eest või on vastutus nähtud ette üksnes teatud liiki vara mittesäilimise puhul. Nagu nähtub seaduse tekstist, ei anna

⁵ ENSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegiumi 16. septembri 1966. a. määrus tsiviilasjas nr. 1130—II, 1966.

⁶ Сборник постановлений Пленума и определений коллегии Верховного Суда СССР М., 1948, lk. 176.

see mingit mittesäilinud vara määrangut või objektide ringi, vaid räägib üldiselt mittesäilinud varast. Sellest tuleneb, et organisatsiooni vastutus järgneb vaadeldava sätte kohaselt igasuguse kodanikule kuulunud vara mittesäilimise puhul, välja arvatud vaid raha ja väärtasjad, mille suhtes teeb seadus otsese erandi. Praktikas on esitatud nõudeid peamiselt just kodanikele kuulunud riietusesemete, isiklike hügieenitarvete, portfelliide, jalatõude jne. kaotamineku puhul. Ühiselamutes on sagedasem aga mitmesuguste pesuesemete kadumaminek.

Muidugi ei tule seda mõista ainult nii, et võõrastemajad, ühiselamud ja muud sellised organisatsioonid kannavad vastutus üksnes kodanikele kuulunud riidesemete, hügieenivahendite jne. mittesäilimise eest. Mainitud organisatsioonid vastutavad ka muu vara kaotamineku puhul, mis kodanikel oli toodud neile eraldatud ruumi, nagu raamatud, fotoaparaadid, muusikariistad, raadiod jne. Kõik mainitud ja analoogilised esemed on vajalikud ühiselamutes, sanatooriumides jne. elavatele kodanikele nende normaalsete eluvajaduste rahuldamiseks ja nende säilimise eest peab vastutama organisatsioon, kes on eraldanud kodanikele ruumi. Nagu ülalpool mainitud, teeb seadus erandi üksnes raha ja väärtasjade suhtes ja nende kaotamineku puhul kodanikule eraldatud ruumist ei kannata organisatsioon vastutust. Seejuures on vaja kehtestatud erandi all mõista peale raha ka igasuguseid väärtasjaid (riigilaenupiletid, töö-hoiukassade akreditiivid, raha- ja asjade ning muude loteriide piletid jms.). väärtasjadena aga igasuguseid väärismetallist ehteid, kuldkelli, käevõrusid jne.

Tuleb mainida, et ka kohtupraktika on selles osas asunud õigele seisukohale ning jätnud väärtasjade kaotamineku puhul nende väärtuse vastavalt organisatsioonilt välja mõistmata. Nii näiteks nähtub kod. Skurotova hagiastjas Pärnu sanatooriumi «Estonia» vastu palatist kadumaläinud esemete väärtuse nõudes järgmist: 11. oktoobril 1965. a., ajal, millal hageja oli mudaravilas raviprotseduuril, läksid palatist kaduma hagejale kuulunud kaks kostüümkleiti, kaproonist pearätik ja kuld kell. Pärnu Linna Rahvakohus oma 25. jaanuari 1965. a. otsusega jättis hagi rahuldamata põhjusel, et hageja hoidis palatis esemeid, mis sanatooriumis kehtivate eeskirjade kohaselt tuli anda hoiule. Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilastjade kohtukolleegium, vaadanud antud asja läbi hageja kassatsioonikaebuse alusel, asus õigele seisukohale ning tühistas täiesti põhjendatult rahvakohtu otsuse. Seejuures märkis kohtukolleegium oma 1. märtsi 1966. a. määruses õigesti, et Eesti NSV TsK § 427 kohaselt kannavad sanatooriumid vastutust seal elavate isikute ees viimastele kuuluva vara mittesäilimise eest, kuigi see vara, peale raha ja väärtasemete, ei olnud eraldi antud hoiule sanatooriumile. TsK § 427 kohaselt vabaneb kostja

vastutusest, kui raha või väärtasjad kadusid palatist, sest nende suhtes kehtib kohustus anda need eraldi hoiule.⁷

Võõrastemajad, sanatooriumid, ühiselamud ja muud taolised organisatsioonid on kohustatud võtma kodanikelt hoiule raha, väärtpaberid ja väärtesemed ja kindlustama nende alalhoiu. Mainitud vara kaotsimineku puhul kannavad organisatsioonid kodanike ees vastutust nagu igasuguse muu hoiulevõetud vara eest (nagu riidesemed, jalanõud, fotoaparaadid jne.) § 425 alusel. Kuna TsK § 427 on imperatiivne norm, siis ei saa seda muuta ei pooltevahelise kokkuleppega ega ka sanatooriumide, ühiselamute, võõrastemajade ja muude selliste organisatsioonide sisekorra eeskirjadega, nagu õigesti märgib A. Džortsev.⁸ Sellest tuleneb, et mainitud organisatsioonid ei või oma sisekorra eeskirjades ega mujal kehtestada sätet, et organisatsioon ei kanna vastutust isikute vara kaotsimineku puhul viimastele eraldatud ruumides või et organisatsioon ei vastuta vara säilimise eest, mis pole antud hoiuruumi, või kohustada kodanikke kogu vara andma hoiuruumi jne. Kui aga mainitud organisatsioonide sisekorra eeskirjas leiduvad üldmärgitud või muud analoogilised sätted, siis ei ole neil mingit õiguslikku tähtsust. Vaidluste lahendamisel TsK § 427 järgi kannab organisatsioon kõigi nõutavate tingimuste olemasolul ikkagi vastutust kannatanu ees.

4. TsK § 427 kohaldamisel kerkib küsimus ka sellest, kas mainitud organisatsioonid kannavad vastutust ainult siis, kui kodanikele kuuluv vara läks kaduma neile vahetult elamiseks eraldatud ruumist (võõrastemaja ja ühiselamu tuba, sanatooriumi palat jne.) või järgneb organisatsiooni vastutus ka siis, kui vara läks kaduma üldkasutatavatest ruumidest (näit. pesemisruum, pesukuivatamisruum jne.).

Seaduse tekst määrab, et organisatsioonid kannavad vastutust seal elavate isikute ees viimastele kuuluva nimetatud isikutele eraldatud ruumides asuva vara mittesäilimise eest (TsK § 427). Ka Bazarbajev märgib, et organisatsioon vastutab ainult siis, kui vara läks kaduma selle valdajale elamiseks eraldatud ruumist.⁹ Seepärast pole mingit kahtlust selles, et organisatsioon vastutab kodaniku ees, kui viimasele kuulunud vara läks kaduma talle eraldatud eluruumist, olgu see siis võõrastemaja, ühiselamu tuba, sanatooriumi palat jne. Ka olemasolevast kohtupraktikast nähtub, et on rahuldatud kodanike hagsid mittesäilinud vara

⁷ Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegiumi 1. märtsi 1966. a. määrus tsiviilasjas nr. 264—II, 1966.

⁸ Научно-практический комментарий к ГК РСФСР. Под ред. Е. А. Флейшиц. Изд-во «Юридическая литература», М., 1965, lk. 503.

⁹ Комментарий к гражданскому кодексу Казахской ССР. Под ред. М. А. Ваксберга и др. Изд-во «Казахстан», Алма-Ата, 1965, lk. 502.

väärtuste nõudes, kui see läks kaduma hotelli toast¹⁰, sanatooriumi palatist või polikliiniku pansionaadi palatist¹¹ jne.

Küsimus kerkib aga siis, kui vara läks kaduma ruumidest, mis olid eraldatud majutatud kodanike ühiseks kasutamiseks teatud otstarbeks, nagu sanatooriumi saabuvatele kodanikele üleriiete panemiseks, ühiselamutes elavatele isikutele pesu kuivatamiseks jne., kusjuures sel juhul kodanike esemeid organisatsioon otseselt hoiule ei võta ja neid ruume ka keegi ei valva. A. Dozortzev märgib, et organisatsiooni vastutus kodanike mittesäilinud vara eest laieneb ka varale, mis asus üldkasutatavates ruumides, mis on vastavalt kehtestatud sisekorrale eraldatud vara hoidmiseks, näit. puhkekodudesse, sanatooriumidesse jne. saabuvate kodanike üleriiete hoidmiseks, ilma nendele numbri või žetooni andmiseta.¹² Autori arvamus selles küsimuses on järgmine. Kui organisatsiooni sisekorra eeskirjade kohaselt peavad kodanikud oma üleriided panema selleks ettenähtud ühiselt kasutatavasse ruumi või asetama pestud pesu kuivama spetsiaalsesse kuivatamisruumi, kusjuures organisatsioon aga neid seejuures hoiule ei võta, siis on loomulik, et vara kaotsimineku puhul peab keegi kodaniku ees ka vastutama. Tihtipeale on ühiselamute sisekorra kohaselt seal elavatel kodanikel pesu kuivatamine tubades keelatud. Seetõttu on täiesti loomulik, et organisatsioon peab pesu mittesäilitamise korral kandma kodaniku ees ka vastutust. Kuna aga hoiulepingut organisatsiooni ja kodanike vahel ei ole, siis tuleb organisatsioonil neil ja analoogilistel juhtudel kanda vastutust TsK § 431 kohaselt, kui hoidjal seaduse põhjal vastavalt §-dele 425 lg. 1 ja 426, mitte aga § 427 järgi. Kui aga sisekord ei kohusta kodanikku asetama oma üleriideid vastavasse kohta või pesu kuivatama selleks ettenähtud ruumis, siis sellisel juhul organisatsioon vara mittesäilitamise eest ei vastuta. Seejuures tuleb märkida, et mitmesuguste pesuesemete kaotsiminekut pesukuivatamisruumidest siiski esineb ning administratsioon pole selle vältimiseks midagi ette võtnud ega kannatanute ees ka vastutanud. Vastutuse kohaldamine aga antud juhtudel kindlustaks kannatanule tekkinud kahju hüvitamise ning tõstaks organisatsioonide huvi ühiselamutes ja võorastemajades elavate kodanike vara säilimise kindlustamisel.

Järgnevalt tuleb vastata küsimusele, kas organisatsioon peab vastutama kodaniku ees ka siis, kui viimastele kuuluv vara läks kaduma võorastemaja, ühiselamu jne. üldkasutatavatest ruumidest, nagu pesemisruumid, duširuumid jne. Mainitud ja nendetaolised ruumid pole mõeldud kodanike vara hoidmiseks. Kodani-

¹⁰ Tartu Linna Rahvakohtu tsiviiltoimik nr. 1226, 1966.

¹¹ «Eesti NVS Ülemkohtu Bülletään», 1966, nr. 2, lk. 33–34.

¹² Научно-практический комментарий к ГК РСФСР. Под ред. Е. А. Флейшиц. Изд-во «Юридическая литература», М., 1965, lk. 503.

kud unustavad tavaliselt sinna oma vara (kellad, mitmesugused riietusesemed jm.). Seega on kodanikud ise hooletult suhtunud oma vara hoidmisse ning organisatsioonile vastutuse panek oleks ebaõige. Organisatsioon ei kanna vastutust ka sel juhul, kui kodanikud jätavad neile kuuluva vara hotelli, võõrastemaja, ühiselamu jne. juurde ilma järelevalveta (vara jäetakse näiteks lihtsalt hotelli koridori, vestibüüli, võõrastemaja ette jne.) Tavaliselt esineb see sõiduautode asetamisel võõrastemajade juures või mujal asuvatele autode parkimisplatsidele, kust nad õõsi lähevad kaduma, rikutakse, või neilt võetakse üksikuid osi.

On loomulik, et kui kodanikele kuuluv vara pole hotellide jms. organisatsioonide poolt hoiule võetud, siis ei saa need organisatsioonid ka sellise vara kaotamineku või rikkumise eest vastutust kanda. Olukord on muidugi teine, kui organisatsioon on mainitud vara hoiule võtnud (auto paigutamine hotelli garaaži või alalise valvega parkimiskohale jne.). Sel juhul kannab organisatsioon muidugi vastutust kodaniku ees talle kuuluva vara hävimise või rikkumise korral hoiulepingut reguleerivate sätete järgi (§ 425).

5. Nagu eespool nägime, vastutab võõrastemaja, ühiselamu või muu taoline organisatsioon kodanike vara mittesäilimise eest, kui see läks kaduma viimastele eraldatud ruumidest. Kuna kohustus vaadeldavatel juhtudel ei tulene hoiulepingust, vaid vara faktilisest asumisest kodanikule eraldatud ruumis, siis tuleb lahendada vastavalt ka küsimus, millisest ajast alates vastutab organisatsioon vara kaotamineku eest. Kui isik, kes on asunud elama mainitud organisatsioonilt talle eraldatud ruumi ja teatud aja möödumisel annab, näiteks, selle organisatsiooni hoiuruumi hoiule oma kuldkella, raha või ka muud väärtasjad, siis tekib organisatsiooni vastutus nende mittesäilimise puhul mainitud asjade hoiuleandmise momendist. Kuni need asjad pole hoiuruumi hoiule antud, ei vastuta organisatsioon nende kaotamineku eest. Et aga TsK § 427 kohaselt organisatsiooni vastutus ei tulene mittesäilinud esemete hoiulevõtmisest, vaid seaduse põhjal tekkinud kohustusest hoida kodaniku vara neile eraldatud ruumis, siis tekib ka organisatsiooni vastutus sellise vara mittesäilimise eest kodaniku vara toomise momendist talle eraldatud ruumi, nagu õigesti toonitab L. Antonova.¹³

Kuna hoiukohustus tekib kodaniku vara toomise momendist talle eraldatud ruumi, siis kannab organisatsioon TsK § 427 järgi vastutust selle vara mittesäilimise eest ka juhtudel, kui ta ei teadnudki, et kodanik tõi sellise vara talle eraldatud ruumi, millest see vara koosneb, millises koguses seda vara kodanikul on, kui suur on selle vara väärtus jne. Tõsi küll, paljudel juhtudel organi-

¹³ Советское гражданское право, т. II. Отв. ред. В. А. Рясенцев. Изд-во «Юридическая литература», М., 1965, lk. 311.

satsioon eeldab kodaniku teatud vara toomist, talle eraldatud ruumi (näit. riietusesemed, isiklikud hügieenitarbed jne.).

Sellises olukorras vastutuse panemine organisatsioonile TsK § 427 järgi püstitab ka teatud nõudeid kannatanu jaoks. Nii lasub kodanikul kohustus tõendada, et vara asus temale organisatsiooni poolt eraldatud ruumis ja see läks sealt kaduma. Kui kannatanu vara olemasolu ruumis tõendada ei suuda, ei saa juttu olla ka organisatsiooni vastutusest vara kaotsimineku eest. Seda nõuet peab silmas ka kohtupraktika. Näiteks: kodanikud Tilk ja Mänd esitasid Tartu Linna Rahvakohtusse hagi võõrastemaja «Tartu» vastu sealt kadumaläinud vara väärtuse nõudes. Toimiku materjalidest nähtub, et kodanikud Tilk ja Mänd elasid nimetatud võõrastemajas. 1966. a. 31. augusti õhtul, tulnud sööklast nendele eraldatud tuppa, leidsid nad, et neile kuuluvad portfelliid on kaduma läinud. Hiljem kod. Mänd täiendas, et koos portfelliga on läinud kaduma ka selles olnud mitmesugused riietusesemed ja sigaretid kokku 15 rubla väärtuses. Rahvakohus leidis asja arutamise käigus, et mainitud kodanikele kuulunud portfelliid on tõepoolest kaduma läinud ja rahuldab mõlemate hagid portfelli väärtuse nõudes (kummalegi 15 rubla) Kuid samas jättis kohus rahuldamata kod. Männi nõude riietusesemete osas, kuna ei osutunud tõendatuks, et hagejal oleks mingeid esemeid portfellis olnud.¹⁴ Sellise asja lahendamisega tuleb tingimata nõustuda. Kaotsiläinud asjade olemasolu tõendamise koormus saab lasuda antud kategooria asjades ainult kannatanul ning seetõttu saab rahuldada üksnes tõendatud nõudeid või seda osa nõudest, mida kannatanu tõendas.

Samal ajal tuleb rõhutada, et organisatsioonile vastutuse panemiseks ei ole küllaldane tõendada üksnes asjaolu, et teatud vara kodanikul võõrastemajas, ühiselamus olemas oli. Kuna viimased vastutavad seaduse teksti järgi just vara mittesäilimise eest, siis on mõõdapääsmatu ka vara mittesäilimise, kaotsimineku fakti tõendamine. Sellest vääramatust nõudest peetakse kinni ka kohtupraktikas. Näiteks: kod. Sergejev esitas Harju Rajooni Rahvakohtusse hagi ja nõudis N. sõjaväeosalt 75 rubla väljamõistmist. Sõjaväeosa võõrastemajas elamise ajal läks tal hagiavalduse kohaselt 8. augustil 1966. a. toast kaduma transistorraadio «Spidola». Rahvakohus rahuldab hagi, motiveerides oma otsust sellega, et mitmed tunnistajad tõendasid kod. Sergejevil raadio «Spidola» olemasolu 6. augustil 1966. a. Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegium, vaadanud asja läbi kassatsioonikaebuse alusel, leidis, et rahvakohtu otsus ei ole põhjendatud ning saatis asja teistkordseks läbivaatamiseks. Seejuures märkis kohtukolleegium oma 24. juuli 1966. a. määruses, et tunnistajad ei tea, kus ja missugustel asjaoludel läks hagejale kuuluv

¹⁴ Tartu Linna Rahvakohtu tsiviilasi nr. 1226, 1966.

transistor-raadio kaduma. Kuna ei ole kindlaks tehtud, et raadiovastuvõtja oli hagejalt varastatud, siis ei ole rahvakohtu otsus põhjendatud.¹⁵ Vastupidine asja lahendus (hagejalt vara kaotsimineku tõendamise mittedõudmine) annab võimaluse nõuda mainitud organisatsioonidelt vara või saada hüvitust vara eest, mis võib-olla üldse kaotsi ei läinud, vaid mille omanik pärast selle toomist talle eraldatud ruumi näiteks ära müüs või võõraste majast, ühiselamust jne. välja toimetas. Seetõttu on just vara kaotsimineku tõendamise nõue hädavajalik antud asjade lahendamisel ning üheks põhiliseks hagi rahuldamise aluseks.

TsK § 426 lg. I p. 1 kohaselt vastutab organisatsioon kui hoidja kaotsiläinud vara väärtuse ulatuses ning sama sätte lg. I p. 2 kohaselt vara rikkumisega tekitatud kahjusumma ulatuses, mille võrra vara maksumus langes. Kuna kaotsiläinud vara pole varem hinnatud, nagu see toimub teatud juhtudel vara hoiuleandmisel, siis pole üldreeglina ka täpseid andmeid selle vara väärtuse kohta. Seetõttu tuleb vara omanikul vaidluse korral tõendada kaotsiläinud vara väärtus. Kuna organisatsioon kannab vastutust vaid vara tegeliku väärtuse ulatuses selle kaotsimineku või rikku- mise momendil, siis on loomulik, et kaotsiläinud vara väärtuse määramisel tuleb arvestada ka selle kulumist jne. Organisatsioon ei kanna kodanike vara kaotsimineku eest piiramatut vastutust, teatud tingimustel võib organisatsioon ka vabaneda vastutusest. Märgitakse õigesti, et organisatsioonid ei kanna nimetatud vastutust, kui kodanikele kuuluv vara läks kaduma või riknes vääramatu jõu tõttu.¹⁶ Nagu eespool märkisime, ei ole organisatsiooni administratsioon tavaliselt teadlik sellest, millised esemed, millises koguses ja millise väärtusega on kodanik toonud temale eraldatud ruumi. Peale selle on esemed kodaniku enda vahetus valduses ning seetõttu on kõigepealt kodanikul endal võimalus kindlustada nende säilivus. Oma vara eest hoolitsemine, selle alleshoidmine on tavaliselt kodaniku õigus. Kui aga kodanik on oma vara suhtes hooletu, laseb sellel kaotsi minna, rikneda jne, ja nõuab sel juhul mittesäilinud vara väärtust organisatsioonilt, siis tuleb kodaniku eespool märgitud õigust oma vara alal hoida vaadelda kui tema kohustust. TsK § 229 lg. III näeb ette, et kui kreditor tahtlikult või ettevaatamatult soodustas kahjude suurenemist või ei võtnud tarvitusele abinõusid nende vähendamiseks, siis võib kohus vähendada võlgniku vastutust ka juhtudel, kui viimane kannab varalist vastutust sõltumata oma süüst. Tähen- dab, ka vara mittesäilimise juhul võib organisatsiooni vas- tutust vähendada kodaniku süü olemasolul, kuigi organisatsioon

¹⁵ ENSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegiumi 24. juuli 1966. a. mää- rus tsiviilasjas nr. 792—II, 1966.

¹⁶ Советское гражданское право, т. II. Отв. ред. В. А. Рясенцев. Изд-во «Юридическая литература», М., 1965, lk. 311.

vastavalt seadusele kannab vastutust ka ilma süüta. Sellest lähtudes tuleb silmas pidada, et TsK § 425 lg. I järgi organisatsioonile vastutuse panemisel oleks kodanik omalt poolt võtnud tarvitusele kõik tavalised vahendid oma vara alalhoidmiseks antud konkreetsetes olukorras, teisiti öeldes: organisatsioon vastutab kodaniku ees siis, kui kodanik ise pole süüdi temale kuulunud vara mittesäilimises. Milles võib antud kategooria asjade puhul kodaniku süü seisneda, see nähtub iga konkreetse tsiviilasja sisust endast. Kodaniku käitumist oma vara säilitamiseks tuleb hinnata antud konkreetsetest asjaoludest lähtudes ja selle tulemusena otsustada, kas kodanik oli küllalt hoolas oma vara säilitamisel või on ta ise süüdi selle kaotsiminekus. Loomulikult peab organisatsioon tõendama kodaniku süü olemasolu, et ise vastutusest vabaneda. Kodaniku süü võib esineda väga mitmesugustes asjaoludes, nii organisatsiooni sisekorra eeskirjade rikkumises, mitmesuguste korralduste täitmata jätmises jne. Mitmesuguseid näiteid selles suhtes võime esitada kohtupraktikast. Võõraste-majades, sanatooriumides, ühiselamutes elunevail kodanikel on tavaliselt kohustuseks toast või palatist lahkumisel lukustada üks ning anda võti valvurile, asetada võtmete hoidmiseks ettenähtud tahvlile jne. Kodanike selle kohustuse täitmisele pööravad kohtuorganid hagide lahendamisel tõsist tähelepanu. Nii näiteks jättis Pärnu Linna Rahvakohus kod. Nikiforova hagi Pärnu kuurordi polikliiniku pansionaadi «Sputnik» vastu selle palatist kadumaläinud vara väärtuse 120 rubla nõudes rahuldamata põhjusel, et hageja ei andnud palatist lahkumisel võtit ettenähtud korra kohaselt garderoobi hoiule. Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegium oma 11. märtsi 1966. a. määrusega tühistas ülalmärgitud rahvakohtu otsuse ning märkis hageja seletust, et ta viis palatist lahkumisel võtme garderoobi teatud kohta. Rahvakohus ei selgitanud, mis koht see oli garderoobis, kuhu hageja palatist lahkumisel võtme viis. Kui see oli võtmete hoidmiseks ettenähtud tahvel, kuhu hageja võtme asetaski, siis ei olnud hageja hooletu selle hoidmisel, sest ta viis võtme määratud kohale.¹⁷

Sellest aga ei või järeldada, et kodanik pole hooletu ainult siis, kui ta võtme asetab ainult selleks ettenähtud tahvlile. Toome näite, kus Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegium, lähtudes konkreetsetest asjaoludest, asus täiesti õigustatult hoopis teisele seisukohale. Näiteks Pärnu Linna Rahvakohus jättis rahuldamata kod. Skurotova hagi sanatooriumi «Estonia» vastu palatist kadumaläinud mitmesuguste riietusesemete väärtuse rbl. 285 nõudes, kuna hageja ei viinud palatist lahkumisel võtit selleks ettenähtud kohale, vaid pani koridori aknalauale. Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegium oma 1. märtsi 1966. a. määrusega

¹⁷ «Eesti NSV Ülemkohtu Bülletään», 1966, nr. 2, lk. 33—34.

tühistas ülaltähendatud rahvakohtu otsuse. Seejuures märkis kohtukolleegium oma määruses tõendite puudumist, et vara oleks läinud kaduma hageja enda süül. Sisekorra eeskirjade kohaselt tuli palatist lahkumisel anda võti garderoobi. Juurdlusmaterjalidest selgub, et administratsioon selle sisekorra eeskirjade sätte täitmist ei nõudnud ja seda sanatooriumis «Estonia» ka ei täidetud. Sanatooriumi õde oli ravitavatele teatanud, et palati võti tuleb panna koridori aknalauale. Ja hageja panigi võtme aknalauale.¹⁸ Siit näeme, et kui hageja pani sanatooriumi õe korraldusel võtme aknalauale, siis hagejat võtme hoidmises hooletuks ei tunnistanud. See oli sanatooriumi tegelik kord. Konkreetsetes olukorras oleks vastupidine hinnang ja otsus tõepoolest ebaõige kodaniku suhtes, kes temale tehtud korraldused võtme asetamise kohta täpselt on täitnud.

Kuid kodanike hooletus või mittehooletus võivad väljenduda peale võtme hoidmise ka muus. Näiteks kod. N. elas võõrastemajas «Tartu». 1966. a. 28. juuni õhtul paigutati samasse tuppa vabale kohale tundmatu meeskodanik. Kod. N. läks järgmisel hommikul kell 7.30 oma tööülesandeid täitma. Temale tundmatu toakaaslane jäi aga tuppa magama. Kui kod. N. kell 16 võõrastemajja tagasi tuli, leidis ta, et uks on lukustatud, kuid võtit korrapidaja kätte antud ei ole. Kui administratsioon ukse avas, ilmnes, et toakaaslane on lahkunud ning toast on kadunud ka kod. N-ile kuuluv ülikond ja päevasärgid.¹⁹ Antud juhul näeme, et kodanik lahkus võõrastemajast ega lukustanud ust üldse, kuid arvestades konkreetset olukorda, ei ole mingit alust kod. N-ile etteheiteid teha hooletus suhtumises toa lukustamisse. Või järgmine näide. Kodanikud Tilk ja Mänd elasid «Tartu» võõrastemajas. Sööklas einetamise ajal varastati nendele kuulunud portfelliid. Kohalekutsutud miilitsatöötajad tegid kindlaks, et vargus toimus hagejate poolt lahtijäetud akende kaudu, mida, nagu selgus kohtulikult arutamisel, ei olnud võimalik sulgeda.²⁰ Nagu me juba eespool märkisime, rahuldati esitatud hagi. Ja seda jällegi lähtudes konkreetsetest asjaoludest. Aga kui analoogilise asja arutamisel oleks selgunud, et aknad on igati korras ja neid on võimalik sulgeda, kuid kodanik unustas need sulgeda? On ilmne, et sellisel juhul on tegemist kodaniku hooletusega. Kui aga aknad olid ja jäid avatuks selle tõttu, et toas elav kodanik oli pime ning lahkus toast ega teadnudki, et aknad olid ja jäid avatuks. Viimati esitatud konkreetne olukord aga sunnib meid asuma hoopis vastupidisele seisukohale.

Kõik ülaltoodud näited ja nende variandid kinnitavad vaid

¹⁸ Eesti NSV Ülemkohtu tsiviilasjade kohtukolleegiumi 1. märtsi 1966. a. määrus tsiviilasjas nr. 264—II, 1966.

¹⁹ Tartu linna TSN TK miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 62760, 1966.

²⁰ Tartu Linna Rahvakohtu tsiviiltoimik nr. 1226, 1966.

sesta, et kodaniku süü olemasolu küsimus tuleb lahendada lähtudes konkreetsetest asjaoludest, mis on esitamist ja tõendamist leidnud iga konkreetse asja lahendamise käigus.

Võõrastemajad, ühiselamud ja muud organisatsioonid vabanevad vastutusest üksnes siis, kui nad tõendavad, et vara mittesäilimises on süüdi kodanik ise, nagu eespool märkisime. Sellest aga tuleneb, et mainitud organisatsioonid vastutavad kodanikule kuuluva vara mittesäilimise eest ka juhul, kui nende vara läks kaduma või riknes juhuse tõttu, välja arvatud juhtumid, kui vara mittesäilimise tingis väeramatu jõud. Kui aga vara kaotsiminekus on süüdi ka kannatanu ise, võidakse organisatsiooni vastutuse määra vastavalt §-le 229 vähendada.

6. Oluline on veel organisatsiooni vastutuse ulatus kodanikule kuuluva vara mittesäilimise puhul. Ka TsK §-s 427 ettenähtud juhtudel tuleb vastutuse ulatus kindlaks määrata seaduse sätete järgi, mis reguleerivad hoidja vastutust, sest § 427 ei tee mingeid viiteid organisatsiooni vastutuse ulatuse kohta. § 431 kohaselt aga kuuluvad seaduse põhjal tekkinud hoiusuhetele kohaldamisele teiste hoiolepingute reguleerivate sätete kõrval ka TsK § 426 sätted.

TsK § 426 lg. 1 p. 1 näeb ette, et vara kaotsimineku ja puudujäägi eest vastutab hoidja kaotsiläinud vara väärtuse ulatuses. Lähtudes sellest saab ka §-s 427 ettenähtud juhtudel nõuda organisatsioonidelt kaotsiläinud vara tegeliku väärtuse hüvitamist, mis oli varal selle kaotsimineku momendil. Seega tuleb hüvise suuruse määramisel kindlaks teha esemete kuluvus jne. ja kõike seda arvestada.

Kodanikule kuuluva vara rikkumise puhul aga vastutab organisatsioon vastavalt TsK § 426 lg. 1 p. 2 esitatud nõude kohaselt ainult summa ulatuses, mille võrra vara maksumus langes. Seega tuleb ka sel juhul lähtuda tegeelikust kahjust, mida kodanik sai seoses temale kuuluva vara rikkumisega. Kui rikutud vara ei ole võimalik kasutada selle esialgse otstarbe järgi, siis on kannatanul õigus sellest varast loobuda ja nõuda rikutud vara kogu väärtuse hüvitamist. Teatud juhtudel peab organisatsioon peale kaotsiläinud vara väärtuse hüvitama kannatanule ka muud kulutused. Näiteks kodanik oli ostnud eelmüügilt rongipileti. Rong pidi väljuma hommikul kell 7.00. Öösi võõrastemajas magamise ajal varastati aga kodaniku ülikond. On üsna selge, et peale ülikonna väärtuse hüvitamise peab võõrastemaja hüvitama ka rongipileti maksumuse.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НЕСОХРАННОСТЬ ИМУЩЕСТВА В ГОСТИНИЦАХ, ОБЩЕЖИТИЯХ И ДРУГИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Канд. юрид. наук Э. Л. Плоом

Кафедра гражданского права и процесса

Резюме

В статье рассматриваются некоторые вопросы, указанные в ст. 427 ГК ЭССР, возникающие при применении ответственности организации перед проживающими в них лицами за несохранность их имущества.

Автор останавливается на вопросе о разграничении применения ст. 427 ГК ЭССР от других случаев хранения, возникающих в силу закона. Не возникает никаких трудностей тогда, когда между сторонами имеются договорные отношения (заключен договор в письменной или в устной форме, выдан соответствующий номер или жетон). Ясно, что в данном случае все возникающие споры регулируются по ст. 420, 426 ч. 1 п. 1 и ст. 431 ГК ЭССР

Однако в некоторых случаях отношения по хранению выражаются не так ясно. Например, если рабочие положили верхнюю одежду в отведенный им для этой цели шкаф, на вешалку и т. п., или граждане, находясь в организациях обслуживания (парикмахерских, фотоателье, банях и т. д.), положили свои вещи на вешалку или в шкаф и не получали номера или жетона. Организации должны обеспечить сохранность имущества в течение времени, пока рабочие выполняют свои служебные обязанности или граждане находятся в организациях обслуживания в связи с оказанием им услуг. За несохранность имущества названные организации несут ответственность, но не по ст. 427 ГК. В ст. 427 ГК указаны организации, которые могут нести ответственность за несохранность имущества по этой статье. Из текста закона выясняется, что данная перечень организаций не является исчерпывающим. Так как названная ответственность предусмотрена за несохранность имущества, находящегося в помещениях, отведенных для проживающих в них лиц, то такими являются, кроме организаций, приведенных в перечне закона, все организации, которые отведут помещения гражданам для проживания в них — спортивные базы, туристические базы и пр.

Ответственность названных организаций распространяется на несохранность всякого имущества, которое находилось в отведенных для лиц помещениях и не было особо сдано на хранение организациям. Исключение из этого общего правила сос-

тавляют лишь деньги и ценные бумаги (облигации государственных займов, лотерейные билеты, аккредитивы, выданные сберкассой), а также драгоценности. Организация несет ответственность за их несохранность лишь тогда, когда они переданы на хранение.

Организация несет ответственность за несохранность имущества и тогда, когда оно не сохранилось в помещениях общего пользования, которые специально предназначены для хранения определенного имущества (например, помещения для вещей и одежды граждан, приехавших в санаторий, на курорт, помещения для сушки белья и т. д.). Но при этом надо иметь в виду, что ответственность наступает лишь тогда, когда правилами внутреннего порядка данной организации предусмотрена обязанность граждан класть свое имущество в указанное помещение. В противном случае нет никакого основания для наложения такой ответственности на организацию. Организация не отвечает за несохранность имущества граждан, если оно было оставлено в коридоре, туалете и др. подобных местах.

Обязанность организации нести ответственность за несохранность имущества возникает не из договора, заключенного между сторонами, а из фактического нахождения имущества в помещении данной организации. Отсюда следует, что организация несет ответственность с момента, когда имущество было принесено гражданами в помещение, независимо от того, знала ли организация, что имущество находилось в помещении, в каком количестве, какова его стоимость и т. д., или нет.

Для возложения на организацию такой ответственности потерпевший должен доказать:

- 1) что у него такое имущество находилось в помещении,
- 2) что это имущество не сохранилось и 3) стоимость несохраненного имущества.

Организация освобождается от ответственности, если имущество не сохранилось в результате действия непреодолимой силы. Кроме того, организация может освободиться от ответственности полностью или частично при наличии вины самого потерпевшего в несохранности имущества. Вина потерпевшего при этом может выражаться в различных фактах его действий или бездействий — невыполнение требований в отношении хранения ключей от номера, незакрывание дверей или окон при выходе из помещения и т. д. Ясно, что виновность потерпевшего можно решить исходя из конкретных обстоятельств. Наличие вины потерпевшего должна доказать организация.

Ст. 427 не содержит никаких замечаний в отношении размера ответственности организации, в связи с чем при определении размера ответственности необходимо применить правила ст. 426. Из содержания ст. 426 выясняется, что за недостачу имущества

хранитель обязан возместить убытки в размере стоимости утраченного имущества, а за повреждение — в размере суммы, на которую понизилась его стоимость.

В некоторых случаях организация должна возместить и иные убытки. Например, если в результате пропажи костюма из номера гостиницы гражданин не может использовать заранее купленный билет на самолет и т. д.

ÕPILASLEPING

Aspirant I. Orgo

Riigi- ja haldusõiguse kateeder

Käesoleva viisaastaku (1966—1970) majanduslik põhiülesanne seisneb selles, et teaduse ja tehnika saavutuste rakendamise, ühiskondliku tootmise industriaalse arendamise ja tööviljakuse tõstmise alusel tagada tööstusliku ja põllumajandusliku tootmise tunduvas kasv.¹ Selle ülesande täitmine nõuab ajakohase väljaõppega spetsialistide kaadrit ja suurte teadmistega oskustöölisi, kes on võimelised kaasaja teaduse ja tehnika saavutusi rakendama tootmises.

Rahvamajanduse varustamine kvalifitseeritud tööjõuga toimub põhiliselt kahel viisil: 1) kaadri ettevalmistamise teel spetsiaalsete õppeasutuste (kõrgemate, kesk-eriõppeasutuste ja kutsekoolide) süsteemis, 2) kaadri väljaõpetamise ja kvalifikatsiooni tõstmise teel vahetult tootmises s. o. tootmistöö käigus teostatava väljaõppe teel.

Et kiiresti arenev tehniline progress nõuab üha suuremate üldhariduslike teadmiste ja kutsealaste oskustega töötajate rakendamist rahvamajanduses, siis peab rahvamajandus kvalifitseeritud töölistkaadri põhilise täienduse saama edaspidi spetsiaalsetest õppeasutustest.

Käesoleval ajal ei suuda spetsiaalsed õppeasutused veel täielikult rahuldada rahvamajanduse kaadrialaseid vajadusi, ei ole loodud vajalikke tingimusi selleks, et kõik 8. klasside ja keskkoolide lõpetajad saaksid erialase ettevalmistuse vastavates õppeasutustes, ei ole suudetud täielikult vältida isegi õpilaste väljalangemist ning tööle siirdumist enne 8. klassi lõpetamist. Seetõttu on tootmistöö käigus teostataval väljaõppel veel suur osa tähtsus rahvamajanduse varustamisel kvalifitseeritud kaadriga.²

¹ A. N. Kossõgin. NLKP XXIII kongressi direktiivid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1966—1970) plaani kohta. Tallinn, 1966, lk. 10.

² M. Сонин. Актуальные проблемы использования рабочей силы в СССР. Изд-во «Мысль», М., 1965, lk. 58; Г. Зеленко. Проблемы подготовки квалифицированных рабочих кадров в СССР — «Социалистический труд», 1960, № 10, lk 7.

Noorte tööliste erialane väljaõpetamine vahetult tootmistöö käigus on vajalik ka selleks, et vähendada kaadri voolavust meie ettevõtetes. Nagu ametlikud andmed näitavad, on kaadri voolavus eriti suur kvalifitseerimata ja madala kvalifikatsiooniga tööliste osas. Kaadri voolavuse tõttu kaotame igal aastal kogu NSV Liidu ulatuses 100 miljonit tööpäeva ehk 3 miljardit rubla.³ Lubamatult suur on kaadri voolavus ka Eesti NSV-s. Nii näiteks vahetus Valga Piimatoodete Kombinaadis ühe aasta jooksul 30% ja Valga Veinitehases isegi 35% töötajate üldarvust, kusjuures ka neis ettevõtteis on kaadri liikuvus suur kvalifitseerimata ja halvasti väljaõpetatud tööliste osas.⁴

Olukorra parandamiseks on NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 2. veebruari 1966. a. määrusega⁵ pööratud suurt tähelepanu tootmistöö käigus teostatava väljaõppe otstarbekamale organiseerimisele. Sel eesmärgil on ette nähtud rajada ja tugevdada õppe- ja tootmisbaase tööliste ettevalmistamiseks tootmistööl, eraldada noortele kutseõpetuse andmiseks kõige kogenumad insenerid, tehnikud ja kvalifitseeritud tööliselised, kes on suutelised mitte üksnes kutseõpetust andma, vaid ka noori õigesti kasvatama.

Kõrvuti tootmisalase väljaõppe pideva parandamise ja täiustamisega on vaja täpsustada ka tootmistöö käigus kutseala omandavate noorte tööalaseid õigusi ja kohustusi, mis on kindlaks määratud kehtiva tööseadusandluse ja õpilaslepingu sätetega.

I. Õpilaslepingu juriidiline iseloom

Tootmistöö käigus teostatava väljaõppe teel võivad omandada erialase kvalifikatsiooni isikud, kes on võetud tööle ilma erialase ettevalmistuseta, aga samuti ka isikud, kellel erialane kvalifikatsioon on olemas, kuid kes uuel töökohal soovivad töötada teisel erialal. Tootmistöö käigus teostatava väljaõppe teel võib toimuda ka antud ettevõttes teatud erialal juba töötavate tööliste teise eriala omandamine ja kvalifitseerimata tööliste väljaõpetamine.⁶

Ilma erialase ettevalmistuseta tööle võetud isikutest moodustavad põhilise osa noored, kes on lähetatud ettevõtteisse töörahva

³ М. И. Бару. Трудовое правоотношение и профессиональная подготовка. — «Советское государство и право», 1965, № 9, lk. 42.

⁴ О. Колмакт. Kas noor tööline on süüdi? — «Noorte Hääl» 7. VII 1966.

⁵ СП СССР, 1966, № 3, lk. 26.

⁶ Ю. П. Орловский. Правовые вопросы использования труда рабочих и служащих на промышленных предприятиях. Изд-во «Наука», М., 1966, lk 110.

saadikute nõukogude täitevkomiteede poolt broneerimisplaanide alusel.

Töötajate tootmisalane väljaõpetamine tootmistöö käigus toimub õpilaslepingu alusel.

Õpilasleping on ühelt poolt ettevõtte ja teiselt poolt õpilase vahel vastava õigussuhte tekkimise ja sellega seoses ka õpilase ettevõtte koosseisu arvamise õiguslik alus.

Kehtiv seadusandlus ei anna õpilaslepingu mõiste määrangut. Nõukogude tööõigusteadlased on püüdnud seda lünka täita, kuid on seejuures asunud õpilaslepingu juriidilise iseloomu küsimustes erinevatele seisukohtadele. Õpilaslepingu juriidilise iseloomu täpsel määratlemisel on aga nii teoreetiliselt kui ka praktiliselt suur tähtsus.

Õpilaslepingu juriidilise iseloomu määrtlemisel on nõukogude tööõigusteaduses välja kujunenud erinevad seisukohad. Neist ühe põhilise seisukoha esindajaks on O. V. Smirnov.⁷ Tema järgi on õpilasleping nõukogude tööõiguse eeskirjadega reguleeritav iseseisev lepingu liik. Selle lepingu alusel tekkivaid suhteid ei saa vaadelda töösuhetena, vaid suhetena tootmistöö käigus teostatava väljaõppe pinnalt. Toodud seisukoha järgi on õpilasleping Nõukogude kodanike konstitutsioonilise õiguse — õiguse haridusele — realiseerimise vahendiks.

O. V. Smirnov väidab, et töösuhete ja tootmisalase väljaõppega seotud õpilassuhete vahel on palju ühist. Nii õpilas- kui ka töösuhted tekivad ühelt poolt ettevõtte ja teiselt poolt isikute vahel, kes on arvatud ettevõtte koosseisu, neid suhteid reguleeritakse tööõiguse normidega jne. Kuid vaatamata välisele sarnasusele on need suhted O. V. Smirnovi arvates sisuliselt täiesti erinevad. Kui töösuhted tekivad tööprotsessis, siis õpilassuhted tekivad õppetöö protsessis, iseseisvale tööle ettevalmistamise käigus. Töö kannab siin ainult õppetstarbelist iseloomu, olles tootmistöö käigus teostatava väljaõppe üheks elemendiks. Õpilassuhete reguleerimine tööõigusnormidega toimub tema arvates ainult seetõttu, et õpilased arvatakse ettevõtte isikulisse koosseisu ja nende väljaõpetamine on lahutamatu seotud tootmistööga.

Õpilasleping on O. V. Smirnovi arvates Nõukogude kodanike õiguse haridusele realiseerimise vahendiks ning seega erineb täielikult töölepingust, mille alusel realiseerub Nõukogude kodanike õigus tööle. Tema järgi ei teki töötajal õpilaslepingu alusel veel õigust tööle, vaid ainult õigus eriala õppimiseks ettevõtte kulul. Seega ei teki ka õpilase ja ettevõtte vahel tööõiguslikku suhet. Pärast eriala omandamist ja kvalifikatsioonikatse sooritamist on O. V. Smirnovi väidete kohaselt vaja õpilasega

⁷ О. В. Смирнов. Природа и сущность права на труд в СССР М., 1964, lk. 81—90.

sõlmida tööleping, mille alusel tekivad õpilase ja ettevõtte vahel juba tööõiguslikud suhted.

Õpilasleyingu alusel tekkinud õigussuhteid ettevõtte ja õpilase vahel ei saa O. V Smirnovi arvates vaadelda tööõiguslike suhetena ka seetõttu, et need erinevalt tööõiguslikest suhetest on alati tähtajalised, sest õpilasleyingu alusel tekkivad õigussuhted on üldreeglina piiratud õpilasleyingu kehtivuse ajaga.

O. V Smirnovi seisukohti järgides lõpevad tootmisalase väljaõppe pinnal tekkinud õigussuhted pärast seda, kui õpilane on sooritanud kvalifikatsioonikatsed vastava komisjoni ees. Alles pärast seda võib toimuda tema astumine tööõiguslikku vahekorda antud ettevõtte või organisatsiooniga. Selleks on endise õpilasega vaja kokku leppida töölepingu peamiste tingimuste — töökohta, töö liigi ja tööle asumise aja suhtes, sest O. V Smirnov väidab, et õpilasleyingu sõlmimisel oli nende tingimuste suhtes ainult üldises vormis kokkulepe, mis seoses tööle asumisega vajab konkretiseerimist. Õpilasleyingu sõlmimist ja iseseisvale tööle asumist eraldab küllaltki pikk ajavahemik (üldreeglina kuni 6 kuud) ning ettevõttes võivad olla tekkinud sellised tingimused, mis ei võimaldagi õpilase töölerakendamist. Sellest lähtudes leiab O. V Smirnov, et õpilasleyingu sõlmimisel ei saa kokku leppida töölepingu peamiste tingimuste suhtes ning tööleping sõlmitakse endise õpilasega pärast kvalifikatsiooni omandamist, kui selleks on ettevõttes olemas võimalused.

Nii jõuabki O. V Smirnov määranguni, mille kohaselt õpilasleying on kokkulepe, mille alusel üks pool (õpilane) kohustub kindlaksmääratud aja jooksul vahetult tootmistöö käigus omandama uue eriala või kutseala, teine pool (ettevõtte) kohustub organisdeerima väljaõppe ja maksma õpilasele õppeaja eest õpilastasu.⁸

O. V Smirnovist mõnevõrra erinevale seisukohale on asunud A. S. Paškov. Tema arvates on õpilasleying iseseisev lepinguliik, mille alusel tekivad nii õpilase- kui ka töösuhted, mida reguleeritakse nõukogude tööõiguse normidega. Õpilasleyingu iseärasus seisneb A. S. Paškovi väidete kohaselt selles, et õpilasleyingul on oma eriline reguleerimise objekt — tootmisalase väljaõppega seotud organisatsioonilised suhted. Nimetatud suhted realiseeritakse sel teel, et õpilane arvatakse ettevõtte kollektiivi koosseisu ja ta allub töösisekorra eeskirjadele.⁹

Edasi väidab A. S. Paškov, et tootmisalase väljaõppe seos

⁸ O. В. Смирнов. Природа и сущность права на труд в СССР. М., 1964, lk. 90.

⁹ А. С. Пашков. Правовые проблемы подготовки и распределения рабочей силы. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Л., 1965, lk. 13; он же, Правовые формы обеспечения производства кадрами в СССР М., 1961, lk. 84—89; он же, Сущность договора производственного ученичества. — «Правоведение», 1964, № 4, lk. 65—71.

tööprotsessiga ei anna alust õpilassuhete samastamiseks töösuhetega. Õpilaslepingu objektiks ei ole «tööjõu pakkumine», nagu see on töölepingu puhul, vaid erialasele tööle ettevalmistamine. Õpilaslepingu alusel tehtav töö on allutatud eriala õppimisele, sellega ei püüta saavutada majanduslikku efekti.

Õpilaslepingu töölepingust eraldamise ja selle iseseisva lepinguliigina vaatlemise põhjenduseks esitab A. S. Paškov kolm põhilist argumenti:

1) õpilaslepingu alusel tootmistöö käigus teostatava väljaõppe raames täidetava töö ulatust ja sisu ei määrata kindlaks tööfunktsiooniga, vaid väljaõppe plaani ja programmiga;

2) õpilane ei ole kohustatud täitma töönorme, teenindama teatud hulka tööpinke jne.;

3) töötasu ei ole seatud otsesesse sõltuvusse töö hulgast ja kvaliteedist.

Tootmisalase väljaõppe käigus tekkinud õigussuhted hõlmavad A. S. Paškovi seisukohta järgides ka tööõiguslike suhete elemente, mis on dünaamilises arengus. Erialaste kogemuste ja vilumuste omandamisega suureneb tööõiguslike suhete elementide osatähtsus ning õppeaja lõppemisel tõrjuvad need täiesti välja õpilassuhted. Iseseisev tööõiguslik suhe tekib kvalifikatsioonikategooria määramise faktiga ja vastavale iseseisvale erialasele tööle üleminekuga. Seega tekivad tööalased õigused ja kohustused õpilaslepingu täitmise resultaadina. Erinevalt O. V. Smirnovist on A. S. Paškov seisukohal, et täiendava töölepingu sõlmimise vajadust pärast õppeaja lõppemist ja kvalifikatsioonikategooria omandamist ei ole, kuna õpilaslepingu täitmine juba tekitabki teise õigussuhte — tööõigusliku suhte.

Lõppkokkuvõttes määratleb A. S. Paškov õpilaslepingut kui kokkulepet, mille kohaselt üks pool (õpilane) kohustub kokkulepitud aja jooksul omandama uue eriala tootmistöö protsessis, teine pool (ettevõtte) kohustub aga organiseerima väljaõppe ja kindlustama õpilasele töö vastavalt tema omandatud erialale ja kvalifikatsioonile.¹⁰

Omapärasele seisukohale õigussuhete iseloomustamisel, mis tekivad tootmistöö käigus teostatava väljaõppe pinnal, on asunud A. Stavtseva, kes väidab, et administratsioon sõlmib õpilastega kõrvuti töölepinguga ka õpilaslepingu.¹¹ Edasi väidab ta, et õpilasleping on töölepingu eriliik. Sellest tuleneb, et õpilastega sõlmitakse kaks töölepingut, kusjuures pooled peavad kahel korral kokku leppima lepingu peamiste tingimuste suhtes — tööle võtmise — asumise ja tööfunktsiooni suhtes. Tegelikult ei ole nende

¹⁰ Советское трудовое право. Л., 1966, lk. 249.

¹¹ Е. Астрахан, С. Каринский, А. Ставцева. Роль советского трудового права в плановом обеспечении народного хозяйства кадрами. М., 1955, lk. 96—97.

tingimuste osas vajadust saavutada kokkulepet kahel korral, sest kui õpilasleping on töölepingu eriliik, nagu väidab A. Stavtseva, siis tekibki õpilaslepingu sõlmimisel ettevõtte ja õpilase vahel tööõiguslik suhe.

Ei saa nõustuda ka O. V. Smirnovi ja A. S. Paškovi eespool toodud seisukohtadega õpilaslepingu juriidilise iseloomu määramisel.

Õpilaslepingu juriidilise iseloomu määramisel tuleb lähtuda selle alusel tekkiva õigussuhte olemusest.

Õigussuhted ei eksisteeri reaalses elus üldreeglina elementaarsel kujul. Õigussuhted on tavaliselt kompleksed, mis väljendub õigussuhte sisuks olevate vastastikuste õiguste ja kohustuste paljususes. Iga kompleksne õigussuhe koosneb mitmest lahutamatu seotud ja üksteisest tingitud elementaarsest õigussuhtest kui kompleksse õigussuhte koostisosadest, selle elementidest.

Nii on ka tööõiguslik suhe kompleksne õigussuhe, mida iseloomustab suhte subjektide vastastikuste õiguste ja kohustuste olemasolu.¹² Töötaja on kohustatud täitma teatud tööfunktsiooni, täitma töönorme, kindlustama töö nõutava kvaliteedi, kinni pidama töötaja režiimist, ohutustehnika ja masinate eksploatatsiooni eeskirjadest, hoidma ettevõtte omandit jne. Samal ajal on ettevõtte, asutus või organisatsioon õigustatud nõudma töötajalt ülalmainitud kohustuste täitmist.

Ettevõtte omakorda on kohustatud töötajale andma tööd, looma ohutud töötingimused, mis kindlustaksid kõrge tootlikkuse, maksimaalset töötasu ja seadusandluses ettenähtud kompensatsioone, rakendama abinõusid töötaja elukondlike ja kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks.¹³ Töötaja on aga õigustatud nõudma, et ettevõtte, asutus või organisatsioon neid kohustusi täpselt ja kõrvalekalduamatult täidaks.

Peale loetletud põhiliste õiguste ja kohustuste võib tuleneda tööõiguslikust suhtest veel terve rida mitmesuguseid töötaja ja ettevõtte vastastikuseid õigusi ja kohustusi. Seega on siis tööõigusliku suhte sisuks vastastikused õigused ja kohustused. Need võivad olla seadusega kindlaks määratud, kuid nad võivad olla kindlaks määratud ka poolte kokkuleppel töölepingu alusel. Üheks niisuguseks töölepingu tingimuseks võib olla kokkulepe kutseala õpetamise kohta. Kuigi see kokkulepe on ainult töölepingu üheks tingimuseks, on see siiski väga olulise tähtsusega tingimus, mistõttu mõned tööõigusteadlased püüavad kokkulepet selle tingimuse osas vaadelda täiesti iseseisva lepinguliigina.

Nagu eespool nägime, vaatlebki O. V. Smirnov õpilaslepingut kui täiesti iseseisvat lepinguliiki, mille alusel tekivad ettevõtte

¹² Н. Г. Александров. Трудовое правоотношение. М., 1948, lk. 149.

¹³ М. П. Карлушин. Социалистическое трудовое правоотношение. Госюриздат, М., 1958, lk. 153.

ja õpilase vahel õiguslikud õpilassuhted, mitte tööõiguslikud suhted.

Õpilaslepingu juriidilise iseloomu määratlemisel tuleb nõustuda F. M. Leviandi ja J. P. Orlovski seisukohtadega. Nende arvates on õpilasleping töölepingu eriliik, mille sõlmimisel tekib tööõiguslik suhe, kuna tootmistöö käigus teostatav väljaõpe toimub teoreetilise õppuse ja õppeprogrammis ettenähtud teatud liiki tööülesannete täitmise teel, õpilane saab tasu töötasu vormis, allub ettevõtte töösisekorra eeskirjadele, ettevõttel lasub kohustus rakendada õpilast töodel, mis vastavad tema erialale, õpilaslepingus ettenähtud ülesannete mittetäitmine toob kaasa samad tagajärjed mis töölepingus ettenähtud kohustuste mittetäitmine.¹⁴

Õpilaslepingu alusel tekkinud tööõigusliku suhte üheks oluliseks koostisosaks on õigused ja kohustused, mis tulenevad selle lepingu sõlmimisel kutsealase väljaõpetamise kohta saavutatud kokkuleppest. Seega tekivad õpilaslepingu kui töölepingu ühe eriliigi alusel tööõigusliku suhte raames kõigepealt õpilassuhted, mis lõpevad kvalifikatsiooni omistamise ja iseseisvale tööle määramisega. Kuivõrd iseseisvale tööle määramine toimub olemasoleva tööõigusliku suhte raames, siis ei saa ka kõnelda ühe õigusühete asendamisest teisega, nagu A. S. Paškov väidab, vaid siin on tegemist tööõigusliku suhte sisuks olevate õiguste ja kohustuste realiseerimisega. Kutsealase väljaõpetamise kohustus enne töötaja iseseisvale tööle asumist on kompleksse tööõigusliku suhte üks koostisosa, element, mitte iseseisev õigussuhe.

O. V Smirnov näeb õpilaslepingu erinevust töölepingust ka selles, et õpilasleping on Nõukogude kodanike õiguse haridusele realiseerimise vahendiks. Selle väitega ei saa nõustuda, kuna tootmistöö käigus teostatav väljaõpe organiseeritakse selleks, et õpilane omandaks eriala, õpiks töötama ning seejärel asuks iseseisvalt tööülesandeid täitma. Eriala omandamine on õiguse tööle realiseerimise eeletapp, mis toimub tööõigusliku suhte vormis. Ettevõtteid ja organisatsioone ei saa vaadelda koolidena. Tootmistöö käigus teostatav väljaõpetamine ettevõtetes ja organisatsioonides on tingitud tööjõu pideva täiendamise vajadusest igas konkreetse tootmisüksuses. O. V Smirnovi väide, et NSV Liidu Konstitutsiooni § 121 näeb ette kodanike õiguse tasuta hariduse omandamiseks ka ettevõtetes ja organisatsioonides, ei välista tööõigusliku suhte olemasolu väljaõpet teostava ettevõtte ja õpilase vahel.

Õpilaslepingu alusel võivad kutsealase väljaõppe saada ka töötajad, kes antud ettevõttes juba töötavad tööliste või teenistujatena. O. V Smirnov on seisukohal, et juhul, kui õpilasleping

¹⁴ Ф. М. Левиант. Виды трудового договора. М., 1966, lk. 140; Ю. П. Орловский. Правовые вопросы использования труда рабочих на промышленных предприятиях. М., 1966, lk. 106.

sõlmitakse antud ettevõttes juba varem töötanud isikutega, siis tööõiguslik suhe nendega katkeb väljaõppe perioodiks, kuna õpilastena ei võta nad osa vahetust tööprotsessist. Pärast uue eriala või kutseala omandamist tekivad tööõiguslikud suhted töölepingu uuendamise teel.¹⁵

Järgides seda O. V Smirnovi seisukohta võiks arvata, et tööõiguslik suhe lõpeb ka töötaja õppepuhkusele või korralisele puhkusele minekul, töövõimetuslehel oleku ajal jne., sest ka neil juhtudel ei võta töötaja osa vahetust tööprotsessist. Tegelikult kestab tööõiguslik suhe neil juhtudel edasi. Tööseadusandluse eeskirjade kohaselt säilib tervel real juhtudel ettevõtte ja töötaja vahel tööõiguslik suhe, olgugi et töötaja tööprotsessist osa ei võta. See tõttu ei ole põhjust ka arvata, et väljaõppe ajal tekiksid mingisugused eriliigilised õigussuhted.

O. V Smirnov väidab, et õpilase ja ettevõtte vahelisi suhteid reguleeritakse tööõigusnormidega, kuid selle tagajärjel tekkinud õigussuhteid ta ei vaatle tööõiguslike suhetena, vaid kõneleb nendest kui väljaõppealastest (правоотношения по ученичеству) õigussuhetest. Kuna O. V Smirnov väljaõppealaseid õigussuhteid ei vaatle tööõiguslike suhetena, siis jääb küll arusaamatuks, millise õigusharu sfääri need suhted võiksid kuuluda.

O. V Smirnovi seisukoha puhul jääb ka ebaselgeks, milliste aktide alusel tööõiguslik suhe õpilase ja ettevõtte vahel faktiliselt tekib. Ta väidab, et pärast õppeaja möödumist on vaja õpilasega sõlmida tööleping, mille alusel tekivad tööõiguslikud suhted. Samal ajal ei pea ta töölepingu sõlmimist endise õpilasega administratsioonile kohustuslikuks. Tööleping sõlmitakse tema seisukoha järgi vaid võimaluste olemasolu korral. Siit võib järeldada, et töölepingu sõlmimine oleneb administratsiooni suvast.

Tegelikult kuulub õpilaslepingu sisusse ka ettevõtte administratsiooni kohustus kasutada õpilast pärast kvalifikatsiooni omandamist erialale ja kvalifikatsioonile vastaval tööal,¹⁶ kuna õpilaslepingu mõtteks ongi vajaliku tööliskaadri ettevalmistamine ettevõttele.

Mõnevõrra erineva olukorraga on meil tegemist sel juhul, kui õpilane on suunatud tootmisalasele väljaõppele mõnda teise ettevõttesse. Neil juhtudel lasub õpilase erialase tööga kindlustamise kohustus suunaval ettevõttel, kuna õpilane on arvatud vastava ettevõtte isikulisse koosseisu ja tööõiguslik suhe selle ettevõttega jääb püsima.

Kui õpilane on arvatud ettevõtte koosseisu, siis on selle ettevõtte administratsioon kohustatud kindlustama teda ka tööga, sest õppeaja lõppemine ei saa olla lepingu lõpetamise aluseks.

¹⁵ О. В. Смирнов. Природа и сущность права на труд в СССР - М., 1964, lk. 90.

¹⁶ Ф. М. Левиант. Виды трудового договора. М., 1966, lk. 140.

Ka praktikas ei toimu mingisugust täiendava lepingu sõlmimist õpilasega pärast viimasele kvalifikatsioonikategooria või kutse omistamist. Täiendava lepingu sõlmimiseks ei ole ka vajadust, kuna õpilaslepingu sõlmimisel lepitakse kokku nii eriala omandamise kui ka sellele järgneva töötamise kohta ning õpitava ja täidetava töö iseloomu kohta. Iseseisva töötamise algus õpitaval erialal on seatud sõltuvusse kvalifikatsioonikatsete sooritamisest, õpilane on arvatud juba õpilaslepingu sõlmimisega ettevõtte koosseisu. Seega on olemas täielik alus väita, et õpilaslepingu sõlmimisel tekib ettevõtte ja õpilase vahel tööõiguslik suhe.

Ei ole veenev O. V. Smirnovi väide ka selle kohta, et töölepingu sõlmimine õpilasega pärast kvalifikatsiooni omandamist on vajalik seetõttu, et kvalifikatsiooni omandamise momendiks võib olukord ettevõttes olla muutunud ja õpilase rakendamine võib osutuda võimatuks. Kui koosseisude koondamisel või mõnel muul põhjusel peaks ettevõttes selline olukord tekkima, siis tuleb küsimus lahendada vastavalt tööseadusandluse eeskirjadele, sest tootmistöö käigus kaadri ettevalmistamisega ja selle rakendamisega seotud küsimusi reguleeritakse tööõigusnormidega.¹⁷

Põhjendatuks ei saa pidada samuti A. S. Paškovi keerulist õpilaslepingu konstruktsiooni. Paškov ei eita küll tööõiguslike suhete tekkimist õpilaslepingu alusel, kuid ei anna vastust küsimusele, millal konkreetsetel need suhted tekivad, ja seetõttu jääb õpilaslepingust tulenevate õigussuhete määrang ebaselgeks.

Enamus nõukogude tööõigusteadlasi vaatleb õpilaslepingut kui töölepingu eriliiki, mille sõlmimisel tekib õpilase ja ettevõtte või organisatsiooni vahel tööõiguslik suhe.¹⁸ Erinevalt teistest töölepingu liikidest ei toimu õpilaslepingu alusel mitte ainult tööfunktsiooni täitmine, vaid ka eriala või kvalifikatsiooni omandamine tootmistöö käigus.

Õigeks tuleb pidada N. S. Andrejevi ja J. P. Orlovski määrangut. Nende järgi on õpilasleping töölepingu eriliik, mille kohaselt üks pool (õpilane) kohustub omandama kindlaksmääratud aja jooksul eriala ja töötama sellel erialal antud ettevõttes teatud aja jooksul, aga teine pool (ettevõtte) kohustub organisee-

¹⁷ А. Е. Пашерстник. Теоретические вопросы кодификации общесоюзного законодательства о труде. Изд-во Академии Наук СССР, М., 1955, lk. 41.

¹⁸ А. Ф. Трошин. Правовое положение рабочих и служащих, обучающихся без отрыва от производства. М., 1962, lk. 12—15; К. П. Уржинский. Договор об ученичестве. — «Правоведение», 1961, 3, lk. 72—75; Ю. П. Орловский. Правовые вопросы использования труда рабочих и служащих в промышленных предприятиях СССР. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. М., 1965, lk. 15; К. Абжанов. О природе правоотношения предприятий с учениками. — «Правоведение», 1966, 1, lk. 131—132.

rima tootmisalase õppuse, maksma õpilasele töötasu, looma tingimused eriala edukaks omandamiseks ja tootmisalase õppuse lõppemisel kindlustama õpilasele töö vastavalt omandatud erialale.¹⁹

II. Õpilaslepingu sisu

Õpilaslepingu alusel töötajate kutsealase ettevalmistusega seotud küsimused on reguleeritud NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Töö- ja Töötasu Komitee, NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Kutsehariduse Komitee ja Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu Presiidiumi poolt 10. mail 1963. a. kinnitatud põhimäärusega.²⁰ Selle põhimääruse kohaselt toimub tööliste kutsealane ettevalmistamine tootmistöö käigus individuaalse, brigaadilise või kursuselise väljaõppe vormis erialadel ja kutsealadel, mille omandamine ei nõua üldreeglina üle 6 kuu.

Kutsealane väljaõpetamine toimub praktiliste tööoskuste õpetamise ning kaasaegse tootmise mehhaniseerimise ja automatiseerimise tingimustes vajalike teoreetiliste teadmiste omandamise teel.

Individaalse väljaõppe korral määrab ettevõtte administratsioon õpilasele instruktori, kes on kohustatud talle õpetama praktilisi tootmisalaseid tövõtteid õpitaval erialal.

Brigaadilise väljaõppe korral moodustatakse õpilaste brigaadid. Õppetöö toimub brigadiri-instruktori juhendamisel vastavate õppeprogrammide alusel. Brigaadid moodustatakse üldreeglina 10-liikmelised, kusjuures ühte brigadi koondatakse üht või üheaolisi erialasid õppivad õpilased.

Teoreetiliste teadmiste õpetamine toimub nii individuaalse kui ka brigaadilise väljaõppe vormi puhul võimaluse korral kogu õpilaste grupile, grupi puudumisel omandab õpilane programmi ulatuses vastavad teadmised mõne insener-tehnilise töötaja juhendamisel.

Nii praktiliste oskuste omandamine kui ka teoreetilised õppused peavad toimuma töö ajal-tööpäeva piirides, mis on kehtestatud tööseadusandlusega vastava kategooria töötajatele.

Individaalse väljaõppe vorm on muutunud kõige kasutatavaks tootmistöö käigus teostatava väljaõppe vormiks, sest sel teel on võimalik kvalifitseeritud tööliste, meistrite ja brigadiride juhendamisel ning olemasolevate seadmete, masinate, tööpinkide kasu-

¹⁹ В. С. Андреев, Ю. П. Орловский. Правовое положение лиц, совмещающих обучение с производительным трудом. Изд-во АН СССР, 1961, lk. 80.

²⁰ «Бюллетень Государственного комитета Совета Министров СССР по вопросам труда и заработной платы», 1963, № 5, lk. 19—26.

tamisel kiiresti suurel hulgal uusi töölisi välja õpetada rahvama-
jandusele vajalikel erialadel.

Kuid individuaalse tootmisalase väljaõppe vormi kasutamisel
esineb olulisi puudusi. Üheks puuduseks on asjaolu, et mitte alati
ei teostata väljaõpet lihtsamate töövõtete kätteõpetamise juurest
keerukamate töövõtete juurde minnes, vaid isegi vastupidi, sest
väljaõpet teostab instruktor tootmisülesannete täitmise protsessis.
Tootmistehnoloogia aga ei võimalda mitte alati järgida pedagoogilisi
nõudmisi — õpetamist lihtsamalt keerukamale.²¹

Tööprotsessis toimuva väljaõppe käigus võib õpilane oman-
dada õigete töövõtete kõrval ka ebaratsionaalseid töövõtteid, mida
kasutavad mõningatel juhtudel isegi kvalifitseeritud töölised.
Õpilane omandab tööoperatsioonide sooritamise instruktorilt sel-
lisel kujul, nagu viimane seda demonstreerib, ja seetõttu võib
esineda ka mittevajalike, ebaõigete töövõtete õppimist.

Nimetatud puudused võivad esineda ka brigaadilise väljaõppe
korral. Seepärast on väljaõppe organiseerimisel tootmistöö käi-
gus vaja eriti järgida NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Minist-
rite Nõukogu 2. veebruari 1966. a. määruse p. 4 sätteid²² ja mää-
rata väljaõppe instruktoriteks ja juhendajateks kõige parema ette-
valmistusega kogenud insenerid, tehnikud ja kvalifitseeritud
töölised, et parandada tootmistöö käigus teostatava väljaõppe
kvaliteeti.

Kursuselise väljaõppe vormis toimub eriti keerukate kutse-
alade omandamine, mis nõuab teoreetiliste ainete ulatuslikumat
õpetamist ja keerukate töövõtete omandamist.

Uute tööliste ettevalmistamine tootmistöö käigus selle kõigis
vormides toimub NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Kutse-
hariduse Komitee poolt kinnitatud õppeprogrammide alusel.

Õpilased vormistatakse tootmisalasele väljaõppele põhimää-
ruse kohaselt ettevõtte juhataja käskkirjaga, mis peab olema koos-
kõlastatud ametiühinguorganisatsiooniga. Sellest põhimääruse
sättest ei nähtu, millise ametiühinguorganiga administratsioon
peab käskkirja kooskõlastama, kas ametiühingu käitis- või tsehhik-
omiteega, komitee esimehega, käitiskomitee laste ja noorukite
töö komisjoniga või grupiorganisaatoriga. Kooskõlastamist ame-
tiühingu grupiorganisaatoriga või tsehhikomiteega ei saa pidada
õigeks, kuna käskkirja andjaks on ettevõtte juhataja. Otstarbe-
kohane ei ole nõuda kooskõlastamist ka ametiühingu käitiskomi-
teega või kohaliku komiteega, kuna komitee istungid toimuvad
perioodiliselt ja see võib põhjustada viivitusi väljaõppe organi-
seerimisel ning läbiviimisele asumisel. Otstarbekohane oleks
käskkiri õpilaslepingu alusel kutsealasest väljaõppest osavõtjate

²¹ М. Я. Сонин. Производство рабочей силы в СССР и баланс
труда. М., 1959, lk. 277.

²² СП СССР, 1966, № 3, lk. 26.

koosseisu arvamise kohta kooskõlastada ettevõtte käitiskomitee laste ja noorukite töö komisjoniga, kes on kohustatud abistama noorukeid kutseala omandamisel ja tööle paigutamisel.²³ Ametiühingu käitiskomitee või kohaliku komitee nõusolek on vajalik juhul, kui õpilaseks vormistatakse alla 16 aasta vanune nooruk.

Pärast vastava käskkirja andmist on administratsioon kohustatud tutvustama õpilasi õpitava töö iseloomu ja nõuetega, töötingimustega, edaspidiste perspektiividega, ohutustehnika eeskirjadega jne. Õpilased arvatakse ettevõtte koosseisu ja nad on kohustatud alluma antud ettevõtte töösisekorra eeskirjadele. Töösisekorra eeskirjade rikkumise korral kohaldatakse ka nende suhtes ühiskondliku mõjutamise või tööseadusandlusega ettenähtud distsiplinaarse mõjutamise vahendeid.

Töösisekorra eeskirjades on ühe distsiplinaarse mõjutamisvahendina ette nähtud tööliste üleviimine teisele vähem tasutavale tööle tähtajaga kuni 3 kuud. Kerkib küsimus, kas on võimalik ka õpilasi viia üle teisele, vähem tasutavale tööle. Arvestades õpilaslepingu iseloomu, mille kohaselt erialane väljaõpetamine peab toimuma teatud kindla tähtaja jooksul, tuleb asuda seisukohale, et õpilaste suhtes ei ole otstarbekohane ega õige kohaldada nimetatud distsiplinaarse mõjutamise vahendit,²⁴ kuna see tooks enesega kaasa väljaõppetähtaja pikendamise. Töösisekorra eeskirjade rikkumisel tuleb rakendada seadusandlusega kehtestatud teisi distsiplinaarse ja ühiskondliku mõjutamise vahendeid.

Õpilaslepingu alusel tekkinud tööõiguslikust suhtest tulenevalt on ettevõtte administratsioon kohustatud looma õpilasele kõik vajalikud tingimused kutseala edukaks omandamiseks kindlaksmääratud tähtaja jooksul. On keelatud õpilasi rakendada töodel, mis ei ole seotud lepingus märgitud kutseala õppimisega. Kahjuks kasutatakse praktikas õpilasi tootmisalase väljaõppe halva organiseerimise tõttu ka abi-, koristus- või transporditöödel, mis võib viia väljaõppetähtaegade pikendamisele või tingida puuduliku kutsealase ettevalmistusega õpilaste iseseisvale tööle laskmise. Nii näiteks selgus Maardu Keemiakombinaadi autotranspordi tsehhis 4 kuud pärast kutsealase väljaõppe algust, et õpilased tegelesid autode õlitamise ja kanalisatsioonikaevu puhastamisega ning olid jõudnud isegi juba unustada, kes olid neile määratud õpetajateks-šeffideks.²⁵

F. M. Leviant on asunud seisukohale, et isegi tootmise häda-

²³ Ametiühingu käitis- (kohaliku) komitee laste ja noorukite töö komisjoni põhimäärus, kinnitatud UAÜKN-i presiidiumi 10. mai 1962. a. otsusega. — Ametiühingu töötaja käsiraamat. Tallinn, 1963, lk. 216.

²⁴ К. А б ж а н о в. О природе правоотношения предприятий с учениками. — «Правоведение», 1966, № 1. lk. 132.

²⁵ ELKNU Keskkomitee esimese sekretäri sm. T. Suuresaare ettekandest ELKNU XIII kongressil. — «Rahva Hääl» 12. II 1966.

vajaduse juhtudel ei või õpilasi üle viia töödele, mis ei ole seotud eriala omandamisega.²⁶

F. M. Leviandi seisukohaga tuleb rõustuda, sest kehtiv seadusandlus ei piiritle tootmise hädavajaduse juhtude ringi ning seetõttu esineb praktikas töötajate üleviimisi tootmishädavajaduse motiivil sageli ka siis, kui see on tingitud näiteks tootmise ebaõigest organiseerimisest ettevõttes. Õpilaste üleviimine tootmise hädavajaduse motiivil võiks olla lubatud ainult loodusõnnetuste ja tootmisavariide vältimiseks või likvideerimiseks või nende tagajärgede viivitamatuks kõrvaldamiseks. Sellise korra kehtestamine oleks otstarbekohane ettevõtte seisukohalt, samal ajal aga välistaks õpilaste kergekäelise, põhjendamatu eemalolekumise eriala õppimisest.

Vastavalt Eesti NSV territooriumil kehtiva TööK § 38 eeskirjadele on lubatud tööliste ja teenistujate töölevõtmine katseaja tingimusega, mis on ette nähtud selleks, et ettevõtte administratsioon saaks enne töötaja lõplikku töölevõtmist kontrollida tema sobivust antud tööle. Nimetatud eeskirja rakendamist õpilaste suhtes ei saa pidada õigeks, kuna see oleks vastuolus õpilaslepingu iseloomuga. Õpilaslepingu alusel alustab õpilane alles teatud eriala omandamist ning tal puuduvad erialased teadmised ja oskused, mis on katseaja tingimuse rakendamisel kontrollimise objektiks. Katseaja tingimusega töölevõtmine on mõeldav ainult tööliste ja teenistujate osas, kel tööle asumisel on kindel eriala või kutseala.

Vastavalt 10. mai 1963. a. põhimäärusele töötatakse välja tootmistöö käigus õpilaslepingu alusel teostatava väljaõppe tähtsajad ja kinnitatakse kutsealade järgi NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riiklikus Kutsehariduse Komitees. Väljaõppeajad üldreeglina ei ületa 6 kuud. Sellest erineva ajalise kestusega väljaõppetähtaegu võidakse määrata NLKP Keskkomitee ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu 2. veebruari 1966. a. määruse kohaselt kuni 18-aastastele noorukitele, kes asuvad tööle pärast üldharidusliku kooli lõpetamist. Väljaõppetähtsajad neile määratakse kindlaks, arvestades vanust ja õpitava eriala keerukust, kusjuures väljaõppe ajaline kestus ei või ületada 1 aastat.²⁷

Käesoleval ajal kehtiva korra kohaselt toimub tootmisalase väljaõppe tähtaegade kindlaksmääramine tsentraliseeritud korras.

J. P. Orlovski leiab, et väljaõppetähtaegade kindlaksmääramine tsentraliseeritud korras alati ei õigusta end, kuna see ei võimalda arvestada konkreetset olukorda.²⁸ Ta märgib, et kutsealade õppimiseks, mis nõuab suuremal hulgal teoreetiliste teadmiste

²⁶ Ф. М. Левиант. Виды трудового договора. М., 1966, lk. 144.

²⁷ СП СССР, 1966, № 3, lk. 26.

²⁸ Ю. П. Орловский. Правовые вопросы использования труда рабочих и служащих на промышленных предприятиях. Изд-во «Наука», М., 1966, lk. 111.

omandamist, ei ole 6-kuuline väljaõppeaeg piisav, kuna see ei võimalda anda kvaliteetset erialast ettevalmistust. Uhe ja sama eriala õppimisel võivad olla väga erinevad nõuded olenevalt tootmise spetsiifikast. Seepärast peaksid J. P. Orlovski arvates olema ka väljaõppetähtajad diferentseeritud. Ta peab otstarbekohaseks, et NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riiklik Kutsehariiduse Komitee kinnitaks kutsealade näitliku loetelu, mille osas ettevõtte direktoril oleks lubatud väljaõppetähtaegu pikendada, lähtudes tootmise spetsiifikast. Seejuures tuleks väljaõppetähtaegu kindlaks määrata enne õpilase tootmisalasele väljaõppele vormistamist

Arvestades tootmistöö käigus õpetatavate erialade hulka ning ettevõtete spetsiifikast tulenevaid erinõudeid, tuleb pidada õigeks J. P. Orlovski ettepanekut ettevõtete direktorite õiguste laiendamise kohta väljaõppetähtaegade kindlaksmääramisel.

Kehtiva korra kohaselt on tootmisalase väljaõppe saanud õpilased kohustatud pärast õppeaja möödumist sooritama kvalifikatsioonieksami ettevõtte juhataja käskkirjaga määratud kvalifikatsioonikomisjoni ees. Selleks on õpilane kohustatud esitama proovitöö (erialadel, kus see on võimalik) ning vastama komisjoni liikmete küsimustele õppeprogrammi ulatuses. Kvalifikatsioonikomisjonid omistavad õpilasele kvalifikatsioonikategooria või kutseala olenevalt eksami tulemustest ning koostavad selle kohta protokoll. Nimetatud protokoll on dokumendiks, mille alusel ettevõtte juhataja annab käskkirja kvalifikatsioonikategooria või kutseala määramise kohta. Käskkiri tuleb kooskõlastada ettevõtte ametiühingukomiteega.²⁹ Käskkirja alusel tehakse sissekanne ka töötaja tööraamatusse ning antakse tööliisele välja vastav tõend.

Lubamatu on tootmistöö käigus väljaõppel olevate õpilaste iseseisvale tööle rakendamine pärast õppeaja lõppemist ilma kvalifikatsioonieksami sooritamiseta.

Enne väljaõppetähtaja möödumist võib õpilasi kvalifikatsioonieksamile lubada ainult sel juhul, kui nad on edukalt omandanud kõik väljaõppe programmis ettenähtud teoreetilised teadmised ja praktilise töö oskused ning taotlevad kvalifikatsioonieksamile lubamist.

Juhul, kui õpilane ei suutnud ettenähtud tähtaja jooksul programmis nõutud vajalikke teadmisi omandada, võib ettevõtte administratsioon kutseala õppimise eesmärgil määrata täiendava tähtaja. Väljaõppetähtaja pikendamine on võimalik ka neil juhtudel, kui õpilane ei tule toime kvalifikatsioonieksami sooritamiseiga. Põhimääruse kohaselt võib administratsioon neil juhtudel väljaõppetähtaega pikendada, kuid ei ole selleks kohustatud. Üldreeg-

²⁹ Ametiühingu käitis- ja kohaliku komitee õiguste põhimäärus, kinnitatud NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 15. juuli 1958. a. seadlusega. — «Ведомости Верховного Совета СССР», 1958, № 15, lk. 282.

lina seda meie ettevõtetes ja organisatsioonides sellistel juhtudel tehakse.

Praktikas on levinud seisukoht, mille kohaselt tootmistöö käigus teostatava väljaõppe tulemusena töölistele omistatud kvalifikatsioonikategooriat või kutseala on kohustatud arvestama ka teise ettevõtte administratsioon. Seega tuleks juhul, kui töötaja lahkub kvalifikatsiooni omistanud ettevõttest ja asub tööle teise ettevõttesse, võimaldada talle töö vastavalt temale juba eelmises töökohas omistatud kvalifikatsioonikategooriale. Kehtiva tööseadusandluse eeskirjade kohaselt ei ole sellist kohustust ette nähtud. Omistatud kvalifikatsioonikategooria on siduv ainult antud ettevõtte piirides. Tööle asumisel teise ettevõttesse on selle ettevõtte administratsioon õigustatud kontrollima töötaja kvalifikatsiooni vastavust temalt nõutavate tööde täitmiseks. See on tingitud asjaolust, et ettevõtete kvalifikatsioonikomisjonid kontrollivad töötajate teadmisi ja tööalaseid oskusi kvalifikatsioonieksamite või -katse sooritamisel väga erineval tasemel, lähtudes oma ettevõtte spetsiifikast ning sageli mitte arvestades kvalifikatsiooni-teatmikkes ja programmis püstitatud nõudmisi.

Uude töökohta asumisel toimub töötaja kvalifikatsiooni kontrollimine üldreeglina katseaja jooksul, kusjuures hindamist teostab administratsioon. Olenevalt hindamise tulemustest säilitatakse või muudetakse eelmises ettevõttes omistatud kvalifikatsioonikategooria. Juhul, kui töötajale omistatud kvalifikatsioonikategooria ei vasta uuel töökohal esitatud nõuetele, võib administratsioon selle töötaja tema nõusolekul tööle võtta madalama kvalifikatsioonikategooria järgi. Neil juhtudel tuleb käskkiri kvalifikatsioonikategooria määramise kohta kooskõlastada ka kohaliku ametiühingukomiteega. Kui töötaja ei nõustu tööle asumisele endisest madalama kvalifikatsioonikategooriaga, siis ta vallandatakse TööK § 39 alusel kui katseajal oma tööülesannetega mittetoime tulnud töötaja.

Seega on käesoleval ajal kehtiva korra kohaselt ettevõtetes omistatud kvalifikatsioonikategooriatele tinglik iseloom, kuna neid teises ettevõttes võidakse muuta. Erinev on kutsekoolide lõpetanute olukord, sest kutsekoolides eksamikomisjoni poolt omistatud kvalifikatsioonikategooriat ei ole ettevõtte administratsioonil lubatud alandada.

Ka tootmistöö käigus teostatava väljaõppe teel kvalifikatsiooni omandanud töötajate suhtes ei saa õigeaks pidada kvalifikatsioonikategooria alandamist sõltuvalt administratsiooni suvast teisest ettevõttes tööle asumisel. Selline olukord on kujunenud seetõttu, et meil puuduvad ettevõttevälised spetsiaalsed kvalifikatsiooni määramisega tegelevad eriorganid. Nagu eespool märkisime, omistavad aga ettevõtte kvalifikatsioonikomisjonid sageli kvalifikatsioonikategooriaid lähtudes peamiselt oma ettevõtte spetsiifilis-

test, aga mitte programmis ettenähtud nõuetest. Seega mõningatel juhtudel ei vasta töötajate tööalased oskused ja teadmised omistatud kvalifikatsioonikategooriale, mistõttu võib osutada vajalikuks selle korrigeerimine uude töökohta asumisel.

Stabiilsuse kindlustamise eesmärgil oleks otstarbekohane moodustada kas kutsekoolide või vabariigi kutseharidusorganite juurde selline kvalifikatsiooni kindlaksmääramisega tegelev organ, kus oleks võimalik tootmistöö käigus teostatava väljaõppe õpilastel eksamit sooritada. Selliselt väljaspool ettevõtet asuvalt organilt töötajale omistatud kvalifikatsioonikategooriat ei oleks ettevõttel õigust alandada. Tootmistöö käigus teostatava väljaõppe teel omandatud erialase kvalifikatsioonikategooria stabiilsus oleks ühtlasi stiimuliks eriala paremal omandamisel.

Õpilaslepingud võivad sisaldada tingimust, mille kohaselt õpilane pärast tootmisalase väljaõppe lõppemist ja kvalifikatsioonikategooria või kutseala saamist on kohustatud töötama antud ettevõttes õpilaslepingus kindlaksmääratud aja jooksul. Enamus nõukogude tööõigusteadlasi leiab, et nimetatud tingimus ei ole vastuolus kehtiva tööseadusandlusega, mille kohaselt on ette nähtud töölepingute sõlmimise võimalus ka kindlaksmääratud tähtaajaks.³⁰ Nimetatud tingimuse rakendamise võimalus oleks vajalik ka ettevõtte seisukohalt, et vältida noore kaadri voolavust vahetult pärast eriala omandamist. Õpilase kohustuse korral töötada antud ettevõttes teatud aja jooksul pärast eriala omandamist on ettevõttes enam huvitatud noore kaadri väljaõpetamisest ja tootmistöö käigus toimuva väljaõppe taseme parandamisest. Lisaks sellele on väljaõppe organiseerimine ja läbiviimine tootmistöö käigus seotud küllalt suurte materiaalsete kulutustega. Näiteks tehases «Ilmarine» lahkus 1962. a. üle 260 töötaja, kusjuures enamik neist olid noored tootmistöö käigus eriala omandanud töölised. Iga töölise väljaõpetamine läks tehasele aga maksma tublisti üle 100 rubla.³¹

Olukorraga tutvumine ka Tartu linna ettevõtetes 1966. a. kinnitab ülaltoodut. Paljud noortöölised lahkuvad ettevõtetest pärast täisealiseks saamist ja eriala omandamist ning asuvad tööle mujale, tihti hakkavad õppima teises ettevõttes hoopis uut eriala. Praktikaks ei ole võõras nõndanimetatud «igaveste õpilaste» kategooria.

Näiteks Tartu Aparaadiehituse Tehases õpetati õpilaslepingu alusel välja 1965. a. 177 töölist, neist lahkus juba samal aastal 23 ja 1966. a. 24 töölist. 1966. a. esimese 8 kuu jooksul õpetati

³⁰ Ф. М. Левиант. Виды трудового договора. М., 1966, lk. 143; К. П. Уржинский. Договор об ученичестве. — «Правоведение», 1961, № 3, lk. 70; К. Абжанов. О природе правоотношения предприятия с учениками. — «Правоведение», 1966, № 1, lk. 132—133.

³¹ E. Tivas. Plekid kollektiivi nimel. — «Rahva Hääl», 14. V 1963.

tehases välja 113 töolist, neist lahkus vahetult pärast väljaõpetamist 16 töolist. Iga töötaja väljaõpetamine läks aga tehasele maksma ligikaudu 140 rbl.

Kahtlemata ei ole noore kaadri voolavuse põhjusteks ainuüksi noortööliste kergemeelsus, vastutustundetus ja suurema töötasu otsingud, vaid põhjusteks võivad olla ka puudused töö organiseerimises, elukondlikus ja kultuurilises teenindamises, tööseadusandluse eeskirjade rikkumised ettevõttes jne. Kuid koos ettevõtte esinevate puuduste kõrvaldamisega on voolavuse likvideerimiseks otstarbekohane rakendada õpilaslepingutes ka tingimust kohustusliku töötamise aja kohta.

Enamus nõukogude tööõigusteadlasi on asunud seisukohale, et õpilaslepingute sõlmimisel võib kokku leppida kohustusliku töötamise aja suhtes pärast eriala omandamist, kusjuures osa tööõigusteadlasi on jätnud lahtiseks tähtaja küsimuse,³² teised aga leiavad, et kohustusliku töötamise aeg ei või ületada 2 aastat.³³ Ka praktikas rakendatakse kuni 2 aastast töötamise kohustust töötajate suhtes, kes on kutseala omandanud tootmistöö käigus, olgugi et märgitud kohustusliku töötamise aeg tööseadusandluses otseselt ette nähtud ei ole.

Kindla tähtaja peale sõlmitud lepingu lõpetamine enne tähtaja saabumist on töötaja algatusel lubatud ainult VNFSV TööK §-s 48 ettenähtud juhtudel, samuti poolte kokkuleppel. Töölepingu ennetähtaegne lõpetamine töötaja algatusel tema enda soovil peaks olema lubatud ka neil juhtudel, kui see toimub mõjuvate põhjustel (nagu õppima asumisel kesk-eri- või kõrgemasse õppeasutusse jne.), kus kehtiv seadusandlus näeb ette töötajale pideva tööstaaži säilitamise.³⁴ Omal soovil töölt lahkumine kohustusliku töötamise aja jooksul ilma mõjuvate põhjusteta on keelatud. Sellist lahkumist tuleb vaadelda omavolilise töölt lahkumisena, mille puhul administratsioon võib töötaja vallandada tööluusi pärast.

Kuigi õpilaslepingu sõlmimisel võivad pooled kokku leppida kohustusliku töötamise aja kohta pärast väljaõppe lõppemist, kasutatakse praktikas seda võimalust võrdlemisi harva.

Kui õpilaslepingus puudub tingimus kohustusliku töötamise aja kohta, siis võib nii töötaja kui ka administratsioon nõuda lepingu lõpetamist tööseadusandlusega ettenähtud üldises korras. Ettevõttest lahkumine võib toimuda omal soovil nii õppimise ajal kui ka pärast seda. Administratsioon võib õpilase või väljaõppe

³² К. П. Уржинский. Договор об ученичестве. — «Правоведение», 1961, № 3, lk. 70; К. Абжанов. О природе правоотношения предприятия с учениками. — «Правоведение», 1966, № 1, lk. 133.

³³ Ф. М. Левиант. Виды трудового договора. М., 1966, lk. 145; А. С. Пашков. Правовые формы обеспечения производства кадрами в СССР. Госюриздат, 1961, lk. 96.

³⁴ А. С. Пашков. Правовые формы обеспечения производства кадрами в СССР. Госюриздат, 1961, lk. 96.

lõpetanud töötaja vallandada seaduses ettenähtud motiividel ametiühingu käitiskomitee või kohaliku komitee eelneval nõusolekul, kusjuures alaealiste vallandamisel on sellele lisaks vaja veel linna (rajooni) alaealiste asjade komisjoni nõusolekut.

A. S. Paškov ja K. Abžanov on asunud seisukohale, et õpilaslepingu lõpetamist väljaõppe ajal administratsiooni initsiatiivil tööle kõlbmatuse motiivil ei saa pidada õigeks, kuna VNFSV Ülemkohtu Pleenumi 29. detsembri 1962. a. määrusega³⁵ juhiti tähelepanu sellele, et kõlbmatuse motiivil ei ole lubatud vallandada isikuid, kel puuduvad vajalikud töökogemused lühikese töötamise aja tõttu antud töö.³⁶

Selle seisukohaga võib nõustuda osaliselt. Õpilasleping sõlmitakse eriala õppimise ja sellele järgneva töötamise eesmärgil, kusjuures väljaõppe perioodil ei ole õpilasel töönormide täitmise kohustust. Seetõttu oleks vallandamine kõlbmatuse motiivil töönormide mittetäitmise tõttu vastuolus õpilaslepingu mõttega. Kui aga väljaõppe perioodil või selle lõppemisel ilmneb, et õpilane ei ole üldse suuteline nõuetekohaseid teadmisi ja oskusi omandama antud erialal, siis on administratsioon kohustatud õpilase tema nõusolekul üle viima võimetekohasele tööle või teist sobivamat eriala õppima. Juhul, kui õpilane üleviimiseks nõusolekut ei anna, on administratsioon õigustatud ta vallandama TööK § 47 «c» alusel tööle kõlbmatuse motiivil.

Kui õpilane lahkub omal soovil enne väljaõppeaja möödumist, siis ei ole administratsioonil õigust väljaõpetamiseks kulutatud summasid õpilaselt tagasi nõuda, kuna kehtiv seadusandlus seda ette ei näe. Samuti ei ole lubatud õpilaselt kinni pidada praagikahjusid, mis on tekkinud väljaõppe käigus. Mõningad ettevõtted on asunud sellele teele, et nõuavad nimetatud praagikahjude tasumist väljaõpet teostavalt instruktorilt. Ka selline kinnipidamine on ebaõige ning vastuolus kehtiva seadusandlusega, sest õppeprotsessis toodetud praagi tagajärjel tekkinud kahjud jäävad ettevõtte enda kanda.

Õpilaslepingu sõlmimisel võidakse kokku leppida veel mitmesuguste täiendavate tingimuste suhtes, mis konkretiseerivad õpilase või ettevõtte õigusi ja kohustusi, kui need ei ole vastuolus kehtiva seadusandlusega.

³⁵ «Бюллетень Верховного Суда РСФСР», 1963, № 2.

³⁶ А. С. П а ш к о в. Правовые формы обеспечения производства кадрами в СССР. Госюриздат, М., 1961, lk. 97; К. А б ж а н о в. О природе правоотношения предприятия с учениками. — «Правоведение», 1966, № 1, lk. 132.

УЧЕНИЧЕСКИЙ ДОГОВОР

Аспирант И. М. Орго

Кафедра государственного и административного права

Резюме

Решение главной экономической задачи настоящей пятилетки (1966—1970) требует увеличения высококвалифицированных рабочих и специалистов, способных внедрять в производство достижения науки и техники.

Для этого ежегодно расширяется прием студентов и учащихся в высшие и средние специальные учебные заведения, профессионально-технические училища и увеличивается подготовка рабочих непосредственно на предприятиях по ученическому договору.

Настоящая статья посвящена рассмотрению подготовки квалифицированных кадров по ученическому договору. В первой части статьи автор рассматривает вопрос о юридической природе ученического договора. В нашей юридической литературе различные авторы по-разному определяют юридическую природу ученического договора. Автор анализирует существующие в литературе различные точки зрения по этому вопросу, и в результате этого анализа приходит к выводу, что правильной является точка зрения тех авторов, которые рассматривают ученический договор как разновидность трудового договора, по которому возникают трудовые правоотношения между учеником и предприятием. Обязанность овладеть специальностью непосредственно на производстве по ученическому договору является одним из элементов сложного трудового правоотношения, а не самостоятельным правоотношением.

Во второй части статьи рассматривается содержание ученического договора и организация подготовки новых рабочих путем индивидуального, бригадного и курсового обучения. Анализируются существующие недостатки в организации обучения и делаются некоторые предложения по этому поводу.

Предприятие должно создать все необходимые условия для овладения учеником специальности в установленный срок. В связи с этим автор считает неправильным применять к ученикам переводы на нижеоплачиваемую работу в порядке дисциплинарного взыскания. По мнению автора, перевод учеников на другую работу по производственной необходимости возможен только в тех случаях, когда производственная необходимость вызвана стихийным бедствием или производственной аварией.

В настоящее время сроки обучения утверждаются в централизованном порядке. Автор придерживается позиции тех ав-

торов, которые считают целесообразным дать директорам предприятий право продления срока обучения по каждому конкретному случаю, учитывая специфику и объем требований по изучаемым профессиям на данном предприятии.

В конце обучения квалификационные комиссии предприятий присваивают ученикам тарифные разряды или звание по специальности. Указанные тарифные разряды по существующему порядку являются обязательными только на данном предприятии и при переходе на другое предприятие тарифные разряды могут быть пересмотрены. В связи с этим автор считает целесообразным создать специальные квалификационные комиссии при органах государственного профессионально-технического образования или профессионально-технических училищ, которые занимались бы присвоением тарифных разрядов ученикам производственно-технического обучения. Разряды, присвоенные указанными комиссиями, должны быть обязательны для всех предприятий и не могут быть пересмотрены при поступлении на работу на другое предприятие.

Автор считает возможным заключать ученический договор с условием обязательной проработки на данном предприятии определенного срока (до двух лет)

Во второй части статьи рассматриваются также проблемы расторжения ученического договора и другие вопросы, связанные с обучением непосредственно на производстве.

RETSIDIIVSEST KURITEGEVUSEST EESTI NSV KRIMINAALSEADUSANDLUSES JA NÕUKOGUDE KRIMINAALÕIGUSE TEOORIAS

Aspirant H. Kings

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

I

Termin «retsidiiv» tuleneb ladinakeelsest sõnast «recidivus» ning tähendab mingi nähtuse tagasitulekut, kordumist pärast selle näivat kadumist. Sellises tähenduses esineb retsidiiv ka kriminaalõiguslikus kirjanduses, tähistades kuriteo toimepanemist karistatuse ajal (pärast karistuse ärakandmist) eelmise kuriteo eest.¹

Retsidiiv on kriminaalõiguse ja kriminoloogia üks keerulisemaid ja raskemaid probleeme. Seoses sellega viitab B. S. Utevski asjaolule, mida tavaliselt kiputakse unustama, et retsidiiv «sisaldab endas üldse kõik kriminaalõiguse ja kriminoloogia küsimused».² Võitlus retsidiivse kuritegevuse vastu hõlmab eranditult kogu küsimustiku, mida käsitlevad kriminaalõiguse teooria ja kriminoloogia, kuid võrreldes ülejäänud, mitte retsidiivse kuritegevusega, juba kvalitatiivselt erineval tasemel, olles komplitseeritud eelneva karistatusega. Viimases õieti peitubki kuriteo retsidiivi olemus probleemi kitsas käsitluses. Ka sellises mõttes käsitletuna, nagu seda tavaliselt tehaksegi, on kuriteo retsidiivi probleemistik küllaltki lai ja komplitseeritud. Kui võtta veel arvesse, et ligemale 30 aasta vältel ei tegelnud nõukogude kriminaalõiguse teooria üldse retsidiivi probleemiga, siis peab mõõnma, et kuriteo retsidiiv on nõukogude kriminaalõiguse teoorias (ja samuti kriminoloogias) veel vähe uuritud ala.

Mahajäämus teoorias peegeldub ka kehtivas nõukogude kri-

¹ Словарь иностранных слов. М., 1954, lk. 610; А. М. Яковлев. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву. М., 1960, lk. 37—38.

² Б. Утевский. Преступность и рецидив. — «Современная преступность», М., 1927, lk. 39—40.

minaalseadusandluses, milles terve rida retsidiiviga seotud küsimusi on lahendatud puudulikult.³ Selle negatiivset tähendust on raske alahinnata, sest võitluses kuriteo retsidiivi vastu on kriminaalkaristus möödapääsmatu vahend. Kuid loomulikult mitte ainus vahend.⁴

Vaatamata sellele, et kriminaalkaristust ei saa pidada ainsaks ja kaugeltki mitte peamiseks vahendiks võitluses kuritegevuse vastu, tuleb kriminaalkaristuse tähtsust eriti rõhutada just võitluses retsidiivse kuritegevuse vastu. Kriminaalõiguslike vahendite, eeskätt kriminaalkaristuse tähtsus võitluses kuriteo retsidiivi vastu tuleneb viimase n.-õ. juriidilisest iseloomust, mis seisneb selles, et retsidiiv eeldab süüdlase eelnevat karistatust. Kui retsidiivi profülaktika, s. o. uue kuriteo toimepanemise ärahoidmine pärast karistatust eelmise kuriteo eest (seda ei tohi ära segada kuriteo profülaktikaga laiemas mõttes, mis hõlmab eeskätt esimese kuriteo ärahoidmist, ehkki viimane on samaaegselt ka võimaliku retsidiivi profülaktika), toimub suures osas kriminaalõiguslike vahenditega (karistuse mõistmine, karistuse kandmine, karistus jm.), siis seda enam kehtib see vahendite osas, mis peavad vältima uute kuritegude toimepanemise retsidiivisti poolt. Seetõttu kahandab seadusandluse puudulikkus tunduvalt võitluse efektiivsust kuriteo retsidiivi vastu. Järeldusena ülaltoodust tuleb öelda, kasutades A. M. Jakovlevi väljendust, et kuriteo retsidiivi teaduslik uurimine on «tänapäeva eluline ülesanne».⁵ Uurides kriminaalõiguse teoorias kuriteo retsidiivi ei tule unustada, et kuriteo retsidiivi mõiste peegeldab meie mõtlemises sotsiaalset nähtust — retsidiivset kuritegevust. Just nimelt retsidiivse kuritegevuse eksisteerimise fakt on see algne tegur, mis teeb retsidiivi teadusliku uurimise «eluliseks ülesandeks», sest likvideerimata kuritegevuse retsidiivi, ei ole võimalik likvideerida kuritegevust kui sotsiaalset nähtust.

Käesolevas artiklis on võetud vaatluse alla küsimus kuriteo retsidiivi sotsiaalsest olemusest ning tema juriidilisest mõistest nõukogude (Eesti NSV) kriminaalseadusandluse järgi ja selle tähtsusest võitluses kuritegevuse vastu.

³ Ю. И. Ш у т о в. Рецидивная преступность и меры борьбы с ней по советскому уголовному праву. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Свердловск, 1965, lk. 4.

⁴ Seda kriipsutas alla ka B. S. Utevski: « mingisugune võitlus retsidiivi vastu pole võimalik ainuüksi karistusega, ehkki ta omab parandusliku iseloomu.» Vt. Б. У т е в с к и й. Преступность и рецидив. — «Современная преступность», М., 1927, lk. 44.

⁵ А. М. Я к о в л е в. Борьба с рецидивной преступностью. М., 1964, lk. 5.

1. Kuriteo retsidiivi probleemi ei saa käsitleda puhtdogmaatiliselt, üksnes juriidilise mõistena, lahus tema sotsiaalsest sisust. See viib teooria irdumisele tegelikust elust ja seetõttu ka paratamatult mitmesugustele vigadele. Õige meetod retsidiivi mõiste avamiseks kriminaalõiguse teoorias eeldab retsidiivi sotsiaalse olemuse tunnetamist.

Seoses sellega ei saa mööda minna retsidiivse kuritegevuse ning kuriteo retsidiivi (täpsemini retsidiivse kuriteo) vahekorra-st. Retsidiivne kuritegevus kui sotsiaalne nähtus on retsidiivsete kuritegude kui sotsiaalsete faktide kogum teatud kohas ja ajal. Kuriteod kui sotsiaalsed faktid on retsidiivse kuritegevuse väljendusvormiks objektiivses tegelikkuses.

Sellest lähtudes on retsidiivi mõiste avamisel kriminaalõiguse teooria uurimisobjektiks see üldine, mis peitub retsidiivsetes kuritegudes.⁶ Sellel üldisel on kaks teineteisega tihedalt seotud külge: sotsiaalne ja juriidiline. Need väljenduvad terves reas konkreetsetes tunnustes. Nende paljude tunnuste seast tuleb eristada seemisi ning olulisi tunnuseid, tunnuseid, mis määravad kuriteo retsidiivi olemuse. Selleks on kuriteo toimepannud isiku eelnev karistatus. Just eelnev karistatus on see seemine ning oluline üldine, mis määrab kuriteo retsidiivi olemuse, tema kui sotsiaalse nähtuse eksistentsi ja kvaliteedi. Ilma kuriteo toimepannud isiku eelneva karistusest ei ole retsidiivset kuritegu ega retsidiivset kuritegevust. Nimelt karistatus on selleks tunnuseks, mis annab aluse eristada retsidiivset ja esmakordset kuritegevust kui erineva kvaliteediga sotsiaalseid nähtusi.

2. Eeltoodust lähtudes on esmakordsed kõik need kuriteod, mis on toime pannud isik, kes ei ole varem kriminaalkorras karistatud, retsidiivsed aga need, mille toimepannud isik on varem karistatud.

Esmakordse kuritegevuse lihtsaimaks väljendusvormiks objektiivses tegelikkuses on üks kuritegu, retsidiiv aga eeldab vähemalt kahte kuritegu, korduvust.⁷ Siit tõusetub retsidiivi ja korduvuse vahekorra küsimus.

⁶ Kriminoloogia uurimisobjekt retsidiivi osas on kõnesolevas seoses laiem: kõrvuti retsidiivsetes kuritegudes oleva üldisega uurib ta retsidiivseid kuritegusid kui kogumit tervikuna (näit. statistiliselt jne.), ning selles peituvaid seaduspärasusi. Tuleb silmas pidada, et kuritegu ja kuritegevus on osa ja terviku vahekorras ning kõik see, mis iseloomustab tervikut, ei pruugi iseloomustada osa.

⁷ Kehtivas seadusandluses on antud terminile «korduvus» spetsiaalne sisu: korduv kuriteo toimepanemine tähendab kolme või enama kuriteo toimepanemist. Vaadeldavast aspektist ei ole tähtis vahetegu kuriteo teist või kolmandat ja enam korda toimepanemise vahel ja seetõttu on siin ja edaspidi kasutatud terminit «korduvus» tema nominaalses tähenduses — enam kui ühe kuriteo toimepanemise mõttes.

Et retsidiiv eeldab korduvust, on korduvus kaheldamatult retsidiivi tunnuseks. Seejuures on korduvus karistatusega konkureerivaks tunnuseks, sest ilma korduvuseta, samuti nagu ilma eelneva karistatusega, ei ole retsidiivi. Kuid nendel tunnustel on oluline vahe. Korduvus esineb ka siis, kui isik on toime pannud kaks või enam kuritegu, kuid ei ole nendest ühegi eest varem karistatud. Teiste sõnadega: korduvus ei ole ainult retsidiivi tunnuseks, üksnes retsidiivile omaseks tunnuseks. Uue kuriteo toimepanemine, kui sellele eelneb karistus eelmise kuriteo eest, on aga ainult retsidiivile iseloomulik tunnus. Just see, et karistus on ainsaks tunnuseks, mis eristab retsidiivset kuritegevust muudest kuritegevuse vormidest, annab õiguse pidada karistatust kuriteo retsidiivi eksistentsi ja kvaliteeti määravaks tunnuseks, tema olemuse väljenduseks. Et aga tegemist on juriidilise tunnusega, siis on õigem öelda — olemuse juriidiliseks väljenduseks.

Korduvus on kuriteo retsidiivi pindmiseks tunnuseks, tunnuseks nähtumuse tasemel. Kuriteo retsidiivi seisukohalt ei ole isiku poolt toimepandud kuritegude arvul iseenesest tähtsust, vaid tähtis on see, et uus kuritegu on toime pandud just pärast karistamist eelmise kuriteo eest. Selles mõttes tuleb käsitleda esmakordsetena ka neid juhte, kus isik on küll toime pannud enam kui ühe kuriteo, kuid pole enne uue kuriteo toimepanemist eelnevalt karistatud ühegi varem toimepandud kuriteo eest.⁸

3. Esmakordse ja retsidiivse kuriteo vastandamine ei ole formaalne. Nende vastandite võrdlemine annab võimaluse välja tuua selle, mis neid sisuliselt eristab, ja sel teel ühtlasi õigesti mõista retsidiivi olemust.

Kui esmakordselt kuriteo toimepannud isiku puhul on normaalseks (soovitavaks) arengukäiguks:

kuritegu → karistus → paranemine (ümberkasvamine),
siis retsidiivisti juures on see ebaõnnestunud ja eesmärk on saavutamata:

kuritegu → karistus → uus kuritegu (= retsidiiv).

Pannes toime uue kuriteo pärast karistamist eelmise kuriteo eest, eitab retsidiivist paranemist. Pole täpne väita, et retsidiiv on karistuse eitus.⁹ Retsidiiv eitab karistuse eesmärgi saavutamist — süüdimõistetud paranemist ja ümberkasvatamist. Seetõttu on retsidiivist ka teatud määral immuunne edaspidiste paranemisperspektiivide suhtes.

Kui ükskord karistus juba ei olnud suuteline parandama kuriteo toimepannud isikut sedavõrd, et oleks ära hoidnud uue kuri-

⁸ Korduvuse ja retsidiivi mõistete loogilist struktuuri käsitletakse allpool eraldi. Vt. ka A. M. Яковлев. Совокупность преступлений по советскому уголовному праву. М., 1960, lk. 37—40.

⁹ А. М. Яковлев. Борьба с рецидивной преступностью. М., 1964, lk. 4.

teo toimepanemise, siis selle efektiivsus teistkordsel kordamisel samasugusel kujul on paratamatult väiksem. Samuti väheneb karistuse efektiivsus retsidiivistide suhtes ka üldpreventsiooni mõttes: pidurid — karistuse hirmutava toime näol —, mis on küllaltki tähtsad esmakordse kuritegevuse profülaktikas, on nõrgenenud. Nii kirjutab A. M. Jakovlev: «Kui subjekti poolt äraproovimata kriminaalkaristus veel võib teda tagasi hoida kuriteo toimepanemisest, siis ükskord talle juba kohaldatud ja vajalikku efekti mitteandnud karistus kaotab järsult oma üldpreventiivse mõju selle isiku suhtes. Üksikute juhtumite analüüs ja samuti statistika kinnitavad, et tunduvalt enam hoiab kuriteo toimepanemist ära veel kohaldamata karistus, kui karistus, mis oli kord juba rakendatud ja ei andnud vajalikku resultaati»¹⁰.

Küsimus karistuse efektiivsuse vähenemise põhjustest retsidiivi puhul on omaette komplitseeritud kriminoloogiline probleem ja siinkohal puudub võimalus ja ka vajadus seda lähemalt käsitleda. Retsidiivi seisukohalt on tähtis ainult efektiivsuse vähenemise fakt kui niisugune.

Kuid karistuse efektiivsuse vähenemisega ei piirdu erinevus esmakordse kurjategija ja retsidiivisti vahel. A. M. Jakovlev kirjutab: «Retsidiivisti eristab esmakordsest kurjategijast nimelt tutvus õigusemõistmise mehhanismiga — ta «omandab» kogemusi, saades neid uurija kabinetis, kohtusaalis, kinnipidamiskohas. Kahjuks tuleb vahest välja nii, et ei asja avaliku arutamise häbi, vabadusekaotuse raskused ega kasvatustöö ei anna resultaate, lähevad subjekti teadvusest mööda, ja ainus asi, mille ta võtab üleelatud kaasa — see on veendumus, et «kurat polegi nii hirmus, kui teda maalitakse», aga samuti uued kuritegelikud sidemed ja tutvused.»¹¹ Teiseks oluliseks faktorite grupiks, mis eristab retsidiivisti esmakordsest kurjategijast, ongi need kogemused, sidemed ja tutvused. Tuleb vahet teha kahte laadi kogemuste vahel: (1) kogemused, mida ta omandab vahetel kontaktil õigusemõistmise organitega, mis uue kuriteo puhul raskendavad kuriteo avastamist, uurimist, aga samuti kasvatustööd kinnipidamiskohas, ja (2) kogemused, mida ta omandab teistelt kinnipeetatavalt, n.ö. «kogemuste vahetamise» korras, mis võivad hõlmata nii eeltoodu, kuid ka kujutada kuritegeliku «kvalifikatsiooni» otsest tõstmist. Kinnipidamiskohtades omandatud sidemed ja kogemused, eriti viimati mainitud tähenduses, on need komponendid, mis tingivad retsidiivistide poolt toimepandud kuritegude kõrgendatud ohtlikkuse. Ja kahjuks käivad need karistuse kandmise negatiivsed küljed alati koos karistuse eesmärgi saavutamata jäämisega.

¹⁰ A. M. Яковлев. Борьба с рецидивной преступностью. М., 1964, lk. 70.

¹¹ Sealsamas, lk. 70—71.

Küsimus selle põhjustest on jällegi omaette kriminoloogiline probleem.

Seega, kui karistuse eesmärgiks on kuriteo toimepannud isiku parandamine ja ümberkasvatamine ning sellisena täidab karistus sotsiaalselt positiivset funktsiooni, siis retsidiivi puhul, kus see eesmärk on jäänud ühel või teisel põhjusel saavutamata, omandab karistatuse fakt selgelt negatiivse tähenduse. Ja seda kahes suhtes: (1) retsidiivisti suhtes karistuse efektiivsuse vähenemist ning (2) retsidiivisti uute kuritegude (resp. retsidiivi moodustavate kuritegude) kõrgendatud ohtlikkust tingiva tegurina. Lahtimõtestatuna esinebki selles (tulenevalt eelnevast karistatusest) retsidiivi sotsiaalne olemus, tema spetsiifika, mis määrab ära retsidiivise kuritegevuse kõrgendatud ohtlikkuse võrreldes esmakordse kuritegevusega.

Arusaadavatel põhjustel kaasneb retsidiivi negatiivne spetsiifika eeskätt vabadusekaotusliku karistusega. See ei tähenda aga, et teiste karistusliikide puhul seda üldse ei ole. Ta kaasneb kõikide eesmärki mittesaavutanud karistustega, kuid vabadusekaotuse juures väljendub ta kõige teravamalt. Siit tuleneb ka kohtupraktika eitav hinnang lühiajalistele vabadusekaotuslikele karistustele. Kokkuvõttena eeltoodust tuleb teha järeldus esmakordse kuritegevuse profülaktika määravast tähtsusest: kõiki neid retsidiiviga seoses olevaid komplikatsioone ei teki, kui hoitakse ära isiku esmakordne kuritegu.

4. Seoses retsidiivi olemusega ei saa mõõda minna ühest olulisest küsimusest, mis aga retsidiivi käsitlevas kirjanduses pole peaaegu üldse tähelepanu leidnud. See on küsimus sellest, kas retsidiivistiks on isik, kes on toime pannud uue kuriteo pärast süüdimõistmist ning karistuse täielikku ärakandmist või piisab üksnes süüdimõistmise faktist. Näiteks A. M. Jakovlev oma mahukas retsidiivi käsitlevas monograafias pole seda probleemi isegi maininud.

Et hinnata, millisel määral karistus tegelikult suutis avaldada süüdimõistetule kasvatavat toimet, on oluline erinevus sellel, kas karistus on kantud täielikult või osaliselt (ja kui suures ulatuses) või pole selle kandmisele veel asutudki. Kui isik on pannud toime uue kuriteo ajal, mil tal eelmise kuriteo eest mõistetud karistus on täielikult kandmata, ei ole täit alust väita, et antud juhul ei saavutanud karistus oma eesmärki, sest osa karistust, (või kui uus kuritegu pandi toime pärast süüdimõistmist, kuid enne karistuse kandmisele asumist, siis praktiliselt kogu karistus) on veel ees ning me ei tea, milliseid tulemusi karistus oleks andnud, kui ta oleks lõpuni kantud. Retsidiivi olemuse seisukohalt on see aga olulise tähtsusega. Oigesti on seda rõhutanud I. Rebane: «Vajadus retsidiivisti rangemaks karistamiseks tulenebki sellest, et ä r a k a n t u d k a r i s t u s (minu sõrendus — H. K.) ei suut-

nud teda parandada. Nii kaua aga, kui süüdlane alles karistust kannab, veel enam aga neil juhtumel, mil ta polegi veel asunud karistust kandma, ei ole selge, kas ja mil määral ta paraneb ja ümber kasvab.»¹² Seega võime retsidiivist puhtal kujul rääkida ikkagi siis, kui rakendatud karistuse kasvataj mõju on ammendatud. Seda mõtet on väljendanud ka M. Šargorodski: «Neil juhtudel, kui kurjategija pani toime uue kuriteo pärast süüdimõistmist ja karistuse täielikku ärakandmist esimese kuriteo eest, on tegemist retsidiiviga .»¹³

Kontseptsioon tunnustada retsidiivi pärast süüdimõistmist toimepandud kuritegude osas, sõltumata karistuse tegelikust ärakandmisest, põhineb kuriteo toimepannud isiku süüdimõistmises väljenduval kuriteo eitaval hinnangul ning süüdlase juriidilisel ja poliitilis-moraalsel hukkamõistul, mis, väljendatuna kohtuotsuses, peavad avaldama süüdimõistetule kasvatavat toimet.

Sisuliselt on siin tegemist retsidiivi erijuhuga, mida võib nimetada mittetäielikuks retsidiiviks. Retsidiiv on ta selles mõttes, et esineb retsidiivi kõige olulisem tunnus — karistatus. Mittetäielik aga seetõttu, et karistuse positiivne mõju ei ole jõudnud veel täies ulatuses avalduda.

5. Kui retsidiiv eeldab karistuse ärakandmist, siis tekib kohe küsimus, kas varasem karistatus on uue kuriteo toimepanemisel vastutust raskendavaks asjaoluks sõltumata ajast, mis on möödunud eelmise kuriteo toimepanemisest, või on see piiratud mingisuguse tähtajaga. Kuivõrd see on küsimus retsidiivi seosest karistatuse instituudiga ja hõlmab eeskätt käsitletava probleemi juriidilist külge, siis on otstarbekohasem käsitleda seda allpool seoses vastava seadusandluse analüüsiga.

6. Selle toonitamisest, et karistuse efektiivsus väheneb retsidiivistide juures, ei tule aru saada nii, nagu ei oleks retsidiivistid üldse parandatavad kriminaalkaristuse rakendamisega. Karistuse efektiivsuse vähenemine retsidiivistide juures ei tähenda retsidiivistide parandatavuse eitamist kriminaalkaristuse abil, vaid seda, et võitluses retsidiivi vastu ja retsidiivistide parandamisel on vaja arvestada retsidiivistide eripära neile karistuse mõistmisel ja täideviimisel. See tingib nii kriminaalõiguses kui ka parandusliku töö õiguses (samuti kriminalistikas — kuriteo avastamisel) vastavate vahendite spetsiifika. Neid vahendeid iseloomustab see, et nad on k a r m i m a d võrreldes vahenditega, mida kasutatakse

¹² I. Rebane, Karistusest «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste» järgi, «Uuest nõukogude kriminaal- ja kriminaalprotsessi seadusandlusest», — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Tartu, 1959, lk. 39.

¹³ М. Д. Шаргородский. Наказание по советскому уголовному праву. М., 1958, lk. 43.

võitluseks esmakordse kuritegevuse vastu.¹⁴ Kriminaalõiguses on selleks karistuse tugevdamine ja vastav individualiseerimine retsidiivistidele, parandusliku töö õiguses aga karistuse kandmise korra diferentseerimine ja individualiseerimine. Kuid tuleb silmas pidada, et retsidiivi vastu võitlemiseks kasutatavate vahendite spetsiifika ei tulene üksnes karistuse efektiivsuse vähenemisest retsidiivistide suhtes, vaid samal ajal ka retsidiivistide poolt toimepandud kuritegude kõrgenenud ohtlikkusest.

7 Ei ole õige kontseptsioon, mille järgi retsidiivistidele karistuse tugevdamise eeldusena esineb ainult retsidiivisti isiksuse kõrgenenud ohtlikkus (nii karistuse efektiivsuse vähenemine kui ka kuritegelikud sidemed ja kogemused iseloomustavad retsidiivisti psüühilist struktuuri) Retsidiivisti isiksuse kõrgenenud ohtlikkus on ainult asja üks külg.

Seoses retsidiivisti suhtes karistuse efektiivsuse vähenemisega võime tõepoolest rääkida ainult retsidiivisti isiksuse kõrgendatud ohtlikkusest: seda selles mõttes, et ta allub raskemini karistuse kasvatavale toimele. Viimast ei saa aga käsitleda mitte niivõrd karistuse tugevdamise alusena rangema karistusliigi või -määra valiku mõttes, kui võrd karistuse tugevdamise alusena karistuse kandmise korra diferentseerimisel ja individualiseerimisel. Karistuse liigi ja määra raskuse põhiliseks aluseks on ikkagi toimepandud kuriteo raskus ja seaduses ettenähtud raskendavad asjaolud seoses toimepandud kuriteoga (Eesti NSV KrK § 36). Karistuse efektiivsuse vähenemist tuleb aga arvestada eeskätt süüdlase kui n.-õ. karistamise objekti seisukohalt: kui võrd ta on mõjutatav karistuse abil. Kuid lõppkokkuvõttes on ka siin eelduseks kuriteo toimepanemine, ilma milleta retsidiivisti parandamise ja ümberkasvatamise vajadust üldse ei teki.

Veelgi enam käib see retsidiivisti kuritegelike sidemete ja kogemuste («kvalifikatsiooni») kohta. Need omandavad juriidilise tähenduse alles siis, kui nad on objektiviseerunud kuriteos. Just nimelt retsidiivisti kuritegelike sidemete ja kogemuste seos kuriteoga, selle ohtlikkusega, samuti nende vahetu väljendus kuriteos ja selle ohtlikkuses väljendavad retsidiivisti kuritegelike sidemete ja kogemuste ohtlikkust.

Siin tuleb meenutada V. I. Lenini tuntud ütlust töös «Narodnikluse majanduslik sisu», kus ta kirjutab: « milliste tunnuste järgi peame otsustama reaalse isikute reaalse «mõtete ja tundmuste» üle? On arusaadav, et selliseid tunnuseid võib olla ainult üks: nende isikute teod, — aga kuna jutt on ainult ühiskondlikest «mõtetest ja tundmustest», siis tuleb veel juurde

¹⁴ М. А. Шнейдер. Назначение наказания. М., 1961, lk. 12; М. Д. Шаргородский. Наказание по советскому уголовному праву. М., 1958, lk. 43, 193.

lisada: ühiskondlikud teod, s. o. sotsiaalsed faktid»¹⁵.

Retsidivisti kuritegu on see peamine sotsiaalne fakt, mille ohtlikkus annab tunnistust retsidivisti isiksuse ohtlikkusest. Kõrvuti sellega aga on sotsiaalseteks faktideks, mille ohtlikkus samuti objektiivselt peegeldab retsidivisti isiksuse ohtlikkust, retsidivisti kuritegelike sidemete ja kogemuste seosed kuriteoga. Need viimased õieti tingivadki karistuse spetsiaalse tugevdamise vajaduse võitluses retsidiivi vastu.

Kui varem kriminaalkorras karistatud isiku ohtlikkus ei ole objektiviseerunud uues kuriteos, siis pole alust ainuüksi tema kuritegelike sidemete ja kogemuste (isegi, kui need on tuvastatud) alusel tugevdada tema suhtes repressiooni (kui ta on toime pannud kuriteo), või veelgi enam, võtta teda kriminaalvastutusele (kui ta ei ole toime pannud kuritegu).

8. Eeltoodu kokkuvõttena võib öelda, et B. S. Utevskil oli täielik õigus, kui ta ütles, et « meetodid võitluseks kuritegevuse vastu on täiesti erinevad kurjategijate-retsidivistide ja esmakordsete kurjategijate suhtes ja oma olemuselt ei või mitte olla sügavalt erinevad. See erinevus hakkab avalduma juba kuriteo avastamise ja uurimise staadiumis, jätkub kriminaalseaduse sanktsioonide kehtestamisega ja penitentsiaarse mõjutamise meetodite rakendamisega. Selle erinevuse alahindamine annab võitlusele kuritegevusega pealiskaudse ja diletantliku iseloomu»¹⁶.

Vaatamata sellele tuli B. S. Utevskil tunnistada, et retsidiivi mõistel ei ole «vedanud» nõukogude kriminaalseadusandluses.¹⁷ Võib lisada juurde, et mitte ainult seadusandluses, vaid ka kriminaalõiguse teoorias ja kohtupraktikas. Selle tagajärjel on aga kahtlemata kannatanud võitluse efektiivsus retsidiivse kuritegevuse vastu.

III

1. Sellel, et retsidiivi mõistel ei ole «vedanud» nõukogude kriminaalseadusandluses, on omad põhjused. Neid on kahte liiki: ühelt poolt on siin tegemist retsidiivi kui sotsiaalse nähtuse olemasolu eitamisega, teiselt poolt retsidiivi olemuse ja mõiste enda ebaõige käsitlemisega nõukogude kriminaalõiguse teoorias.

Arusaadavalt on need kaks aspekti vastastikusel seoses ja tingivad teatud ulatuses teineteist: kui teoorias retsidiivse kuritegevuse kui sotsiaalse nähtuse loogiline eitamine raskendab selle

¹⁵ V. I. Lenin. Teosed, I. kd., lk. 367.

¹⁶ Б. С. Утевский. Преступность и рецидив. — «Современная преступность», М., 1927, lk. 39.

¹⁷ Б. С. Утевский. Рецидив и профессиональная преступность. — «Проблемы преступности», вып. 3, 1928, lk. 104.

nähtuse äratundmist tegelikus elus, siis presumptsioon, et retsiidiivset kuritegevust kui sotsiaalset nähtust üldse ei eksisteeri, suunab omakorda teooriat selle eitamisele loogiliste mõistete tasemel. Mõlemad tendentsid aga eitavad vastava seadusandluse vajadust ja viivad retsiidiivse kuritegevuse vastu peetava võitluse alahindamisele praktikas.

2. Retsidiivi kui sotsiaalse nähtuse eitamine võib toimuda kahel viisil: absoluutse eitamisena, kus ei tunnustata üleüldse retsiidiivi kui sotsiaalse nähtuse olemasolu, või suhtelise eitamisena, kus ei tunnustata retsiidiivi olemasolu teatud kohas, ajal või ulatuses. Kuivõrd retsiidiivi kui sotsiaalse nähtuse absoluutne eitamine on võimalik ainult loogiliselt, siis on seda küsimust käsitletud seoses retsiidiivi mõiste loogilise struktuuriga.

Retsidiivi suhtelise eitamise tendentsi märkis ära juba B. S. Utevski: «Vene juriidilises kirjanduses omistati, ja ka nüüd omistatakse, retsiidiivile liialt tähtsusetu koht, mis kaugeltki ei vasta tema tähtsusele kuritegevuse nähtuste uurimisel ja nende vastu võitlemise meetodite väljatöötamisel. Suurel määral on selline mitte küllalt tähelepanelik suhtumine retsiidiivisse seletatav valitseva vaatega, et kuritegevust Venemaal, vastandina kuritegevusele lääneriikides, iseloomustab esmakordne kuritegevus, milles retsiidiiv ja professionaalne kuritegevus ei mängi mingit nimetamisväärset osa».¹⁸

Veelgi kaugemale mindi aga 30. aastatel ja hiljem. Tolleaegne valitsev seisukoht on kõige selgemini väljendatud 1952. a. kriminaalõiguse õpikus: «Kehtiv nõukogude kriminaalseadusandlus ei tunne terminit «retsiidiiv» ega «retsidivist» Nimetatud terminite puudumine nõukogude seadusandluses ei ole juhuslik. NSV Liidus ei ole olnud ja ei ole pinda retsiidiivsele kuritegevusele».¹⁹ Selle väite paikapidamatus ei vaja erilist tõestamist.²⁰ Et retsiidiivne kuritegevus ei ole kadunud nõukogude ühiskonnast ka käesoleval ajal, kinnitab vastuvaidlematult kohtupraktika.

Retsidiivse kuritegevuse eitamist Nõukogude Liidus seletab suurel määral tollel ajal valitsenud kuritegevuse tegeliku olukorra lakeerimise tendents, mis oli üheks isikukultuse negatiivse mõju väljenduseks õigusteaduses. Sellele aitas kahtlemata kaasa B. S. Utevski poolt märgitud soodus pinnas kriminaalõiguse teoorias. Nende kahe teguri kokkusattumisega on seotud ka 30 aastat kestnud seisak retsiidiivi teoreetilises uurimises ja praktiliselt ka võitluses retsiidiivse kuritegevusega.

¹⁸ Б. С. Утевский. Преступность и рецидив. — «Современная преступность». М., 1927, lk. 39

¹⁹ Советское уголовное право. Часть общая. М., 1952, lk. 382.

²⁰ Võib näiteks meenutada, et I. Кагановиц, analüüsides kuritegevuse olukorda Moskvast 1940. a., märkis, et 67% varguste eest karistatud isikutest olid varem karistatud, s. t. retsidivistid. Vt. И. Каганович. Борьба с преступностью в Москве. — «Социалистическая законность», 1940, № 6, lk. 19.

3. Tänapäeva seisukohalt on retsidiivi alahindamisel tunduvalt suurem kaal nendel teguritel, mis on seotud retsidiivi olemuse ja mõiste ebaõige käsitlusega kriminaalõiguse teoorias.

Üheks selliseks teguriks on idee kogu retsidiivi kontseptsiooni piiratudest ja täiendamise vajadusest.

See idee ei ole iseenesest uus. Juba 20. aastatel väitis M. Grodzinski, et retsidiivi mõiste on vananenud ning tal pole kohta harjumusliku ja professionaalse kurjategija mõiste kõrval. M. Grodzinski järgi on peamine viga, kui nõustatakse, et kriminaalseadusandlus tunnustab retsidiivi mõistet — see, et ta nõuab karistuse kohustuslikku tõstmist, eeldades retsidiivisti kõrgendatud ohtlikkust, — presumptsioon, mille lükkas tagasi juba klassikalise koolkonna esindajate enamik.²¹ M. Grodzinski ideel oli teisigi toetajaid nõukogude kriminaalõiguse teoorias.²²

M. Grodzinski seisukohaga ei saa nõustuda. Sellel seisukohal on vähemalt kaks puudust. Esiteks ei ole mõistetud retsidiivse ja harjumusliku ning professionaalse kuritegevuse erinevust, teiseks aga ei ole õige, et retsidiivi tunnustamine tingimata lähtub karistuse kohustusliku tõstmise presumptsioonist.

Esimene viga on üle võetud kodanlikust kriminaalõigusest, kus seadusandluses algusest peale omistati klassikalise koolkonna ideele — karistuse tugevdamise kohta uue kuriteo toimepanemise eest, kui see on toime pandud pärast karistuse ärakandmist eelmise kuriteo eest — laiem sisu, kui selles algses idees peitus, ning seoti see antropoloogilise ja sotsioloogilise koolkonna mõjul juhusliku ja harjumusliku (resp. professionaalse) kurjategija mõistega. Retsidiivil oli siin üksnes harjumusliku või professionaalse kuritegevuse sümptoomi tähendus, kusjuures need tingisid ka karistuse tugevdamise, mitte retsidiiv kui selline.²³

Tegelikult ei ole retsidiiv kaugeltki ainult sümptoom harjumuslikule või professionaalsele kuritegevusele, vaid tal on oma sisu, mis sõltumata muudest asjaoludest tingib teatud tingimustel karistuse tugevdamise vajaduse. Taandades retsidiivi tähenduse ainuüksi tema välisele vormile, ei ole nähtumuse taga tunnetatud nähtuse olemust. Retsidiivne kuritegevus on omaette sotsiaalne nähtus ja harjumuslik ning professionaalne kuritege-

²¹ М. Гродзинский. Профессиональная преступность и уголовный кодекс РСФСР. — «Право и жизнь», 1923, кн. 7 и 8, лк. 74.

²² Елена Френкель. Меры социальной защиты в отношении рецидивистов-профессионалов в западе и СССР. — «Изучение преступности и пенитенциарная практика», вып. 3, 1930, лк. 13.

²³ Näiteks E. Nemirovski pidas retsidiivi ainult «antisotsiaalsete kalduvuste väliseks tunnuseks», E. Frenkel aga «formaalseks tunnuseks, mis mitte alati ei ole tunnistuseks isiku erilisest sotsiaalsest ohtlikkusest». Vt. Э. Я. Немировский. Советское уголовное право. Одесса, 1925, лк. 208 ja проф. Елена Френкель. Меры социальной защиты в отношении рецидивистов-профессионалов в западе и СССР. — «Изучение преступности и пенитенциарная практика», вып. 3, 1930, лк. 24.

vus omaette sotsiaalsed nähtused. Retsidiiv ja harjumuslik või professionaalne kuritegevus võivad kattuda, kuid tingimata ei pea kattuma. Seda kinnitab ka kohtupraktika: kui retsidiiv esineb küllalt sagedasti, siis harjumuslik ja professionaalne kuritegevus juba suhteliselt harva. Siinjuures tuleb veel silmas pidada, et printsiibis võib harjumuslikuks või professionaalseks kurjategijaks olla ka isik, keda karistatakse esmakordselt.

M. Grodzinski teine väide ei pea samuti paika: karistatuse fakt iseenesest tingib eeskätt karistuse kandmise korra vastava diferentseerimise, retsidiivi negatiivne sisu eelkäsitatud «side-mete» ja «kogemuste» näol aga on karistuse tugevdamise aluseks ikkagi siis, kui see on objektiviseerunud kuriteos.

4. Retsidiivi kontseptsiooni piiratusle apelleeris ka B. S. Utevski poolt 1928. a. kasutuselevõetud termin «faktiline retsidiiv».²⁴ Faktiline retsidiiv tähistab kahe või enama kuriteo toimepanemist sõltumata eelnevast karistamisest. 1935. a. aga formuleeris B. S. Utevski juba selgelt oma seisukohta, kus ta tunnistas retsidiivi kontseptsiooni piiratust. Nii kirjutas ta, et retsidiiv, nõudes eelnevat karistatust, on liialt formaalne, sest «retsidiivi faktiline sisu on palju laiem ja retsidiivistide arv palju suurem kui nende arv, kes omavad kasvõi ühe karistatuse».²⁵ Mida see retsidiivi «faktiline sisu» tähendab, ei ole raske mõista: see on see sama sisu, mida tavaliselt omistatakse harjumuslikule ja professionaalsele kuritegevusele ja mida ei saa piirata alati karistatusega. Sellelt seisukohalt jõudis B. S. Utevski hiljem retsidiivi kui sotsiaalse nähtuse absoluutsele eitamisele.²⁶

5. Need ideed on uuesti üles kerkinud nõukogude viimase aja kriminaalõiguslikus kirjanduses.

Nii leiab ka A. M. Jakovlev, et «legaalse retsidiivi (vastandina faktilisele retsidiivile — H. K.) mõistele on omane «teatud formalism»²⁷ ja retsidiivi kontseptsioon on «piiratud»²⁸. Seda «formalismi» ja «piiratust» näeb ta selles, et esmakordsed kurjategijad « võivad olla mitte vähem, kui mitte isegi enam ohtlikud, kui isikud, keda mõistetakse süüdi teist või enam korda. Teiselt poolt, mitte iga korduvat süüdimõistmist ei iseloomusta teo ja selle toimepannud isiku kõrgendatud ühiskonnaohtlikkus. Järgnev kuritegu (või järgnev ja ka eelmine kuritegu) võib olla vähem ühiskonnaohtlik (ettevaatamatu delikt jne.). Peale selle — isik võib üldse toime panna ainult ühe kuriteo, kuid olla ühiskonnale

²⁴ Б. Утевский. Рецидив и профессиональная преступность. — «Проблемы преступности», вып. 3, М., 1928, lk. 98.

²⁵ Б. Утевский. Несовершеннолетние и молодые рецидивисты. — «Советская юстиция», № 20, 1935, lk. 2.

²⁶ Vt. lk. 112.

²⁷ А. М. Яковлев. Борьба с рецидивной преступностью. М., 1964, lk. 58.

²⁸ Sealsamas, lk. 52.

märkimisväärselt ohtlik, mis mõnel juhul võib teda «võrdsustada» retsidiivistiga»²⁹.

Seoses eeltooduga tasub tsiteerida ka E. J. Nemirovski samasulist arvamust 20. aastatest: « repressiooni tugevdamine retsiidiivi puhul ja absorptsiooniprintsiip reaalkonkurentsi juures viivad selleni, et mida osavam, kavalam, kogenum on kurjategija, seda kergemini ta libiseb ära õigusmõistmise eest, langedes ta alla alles pärast mitme kuriteo toimepanemist, millal avastatakse ka kõik tema eelmised teod (reaalkonkurents) - mistõttu repressioon tema suhtes on pehmem võrreldes sellega, mis kohaldatakse retsidiivistile, kes iga kord on sattunud kohtualuste pinki»³⁰.

Need väited on iseenesest täiesti õiged, kuid siinjuures on jäetud tähele panemata üks kaaluv asjaolu, mis mitte ainult ei muuda nende resultaati nulliks, vaid kriipsutab ka selgesti alla retsiidiivi mõiste vajalikkust kriminaalõiguses.

Nimelt tuleb silmas pidada, et esmakordse kurjategija ja retsidiivisti toimepandud kuriteod võivad olla oma koosseisuliste tunnuste poolest võrdse ühiskonnaohtlikkusega. Tavaliselt (ka mõlemal ülaltoodud juhul), kui tahetakse näidata, et esmakordne kurjategija võib olla ohtlikum kui retsidiivist, võetakse vastupidised näited ja võrreldakse oma olemuselt hoopis erineva ühiskonnaohtlikkuse astme ja iseloomuga kuritegusid. Pole ju midagi lihtsamat kui tõestada, et esmakordse kurjategija toimepandud tapmine on ohtlikum kui retsidiivisti huligaansus! Hoopis teine lugu on siis, kui me võrdleme esmakordset kurjategijat ja retsidiivisti võrdsetel alustel, s. t. võrdset kaalu omavate kuritegude ja isiksuse ühiskonnaohtlikkuse alusel. Siit saab teha ainult ühe põhjendatud järelduse — muudel võrdsetel tingimustel on retsidiivisti ohtlikkus alati suurem kui esmakordse kurjategija ohtlikkus (ka juhul, kui see ei ole objektiviseerunud kuriteos — karistuse efektiivsuse aspektist) See ongi retsiidiivi tuum. Seda väljendab karistatuse fakt. Kui ei anta endale täit aru selle fakti tähendusest (s. t. ei mõisteta lõpuni retsiidiivi olemust), ei ole välistatud selline ebaõige loogika nagu ülaltoodud tsitaatides.

Kui võrdleme mitte esmakordset tapjat ja retsidiivisti-huligaani, vaid näiteks esmakordset varast ja varast-retsidiivisti, ja mitte kavalat ja kogenum esmakordset varast ja kohtlast varast-retsidiivisti, vaid neidsamu vargaid enne ja pärast karistuse kandmist (juhul, kui nad panevad toime uue kuriteo), siis on järeldused kahtlemata hoopis teised.

6. Oleks siiski ebaõige süüdistada autoreid, kes on toetanud

²⁹ А. М. Яковлев. Борьба с рецидивной преступностью. М., 1964, lk. 55.

³⁰ Э. Я. Немировский. Преступная профессия в особенной части УК и в уголовном процессе. — «Изучение преступности и пенитенциарная практика», вып. 3, 1930, lk. 2.

sel või teisel kujul retsidiivi kontseptsiooni piiratuse ideed ainuüksi retsidiivi olemuse pinnapeelses mõistmises, nägemata selle taga nende püüdu luua selline õiguslik kriteerium, mis igakülgset iseloomustaks kuriteo toimepannud isiku ühiskonnaohtlikkust, ühendades selles kõik negatiivse, mis iseloomustab retsidiivisti, harjumuslikku ja professionaalset kurjategijat, aga samuti isikut, kes lihtsalt on pannud toime enam kui ühe kuriteo, olemata seejuures ükski ülalloeletutest. Sellest seisukohast sisaldab retsidiivi mõiste ainult ühe — ehkki äärmiselt tähtsa kriteeriumi.

Kuid täpselt samuti, nagu ei ole olemas universaalset marki, mida võiks kleepida igale ümbrikule ja mis samal ajal vastaks täpselt adressaadi kaugusele jmt. nõuetele, nii pole ka võimalik leida vastavat universaalset kriteeriumi kurjategija isiksuse ühiskonnaohtlikkuse hindamiseks, etalooni, mille raamesse kõik erinevad võimalused mahuksid. Ka kõige täiuslikum taoline vormel on paratamatult piiratud (nagu on piiratud ka eriti ohtliku retsidiivisti mõiste — ta ei ole võimeline haarama kaugeltki kõiki juhte).

See probleem laheneb vastavate karistust raskendavate asjaolude süsteemide ettenägemisega. Ja ei ole kahtlust, et oluline koht selles osas kuulub süsteemile, mille aluseks on kurjategija isiksuse ühiskonnaohtlikkuse süvenemine kuritegude korvava toimepanemise protsessis, selle mitmesugustes erinevates vormides. Üheks selliseks vormiks on retsidiiv.

Sellise järelduse on sunnitud tegema ka A. M. Jakovlev: «Võib mõista püüdu ära näidata teatud kategooria ohtlikke kurjategijaid, kes lähevad välja legaalsretsidiivi raamest ja just seetõttu libisevad välja õiglasest karistusest. Kuid loobuda seoses sellega legaalsretsidiivist, kõrvale heita karistatuse osatähtsus, oleks ebaõige. See tähendaks praktika ilmajätmist ustavast (ehkki mitte kõikehõlmavast) kriteeriumist kurjategija ühiskonnaohtlikkuse objektiivseks hindamiseks, looks võimaluse suvaliselt lahendada küsimus süüdlase tunnistamisest eriti ohtlikuks retsidiivistiks.»³¹ Kuid tuleb kohe rõhutada, et retsidiivi tähtsus ei seisne loomulikult ainult selles, et ta on juriidiliseks eelduseks eriti ohtlikule retsidiivile. (Ehkki eriti ohtliku retsidiivi küsimus leiab eraldi käsitlemist seoses retsidiivi käsitleva nõukogude kriminaalseadusandluse analüüsiga, on selle kohene rõhutamine vajalik, sest juriidilises kirjanduses on tendents üldse taandada kogu retsidiivi probleem ainult eriti ohtlikule retsidiivile).

Sellise universaalse kriteeriumi kõige äärmuslikuma näite annab õpik «Nõukogude parandusliku töö õigus,» kus kirjutatakse, et: «raskuspunkt retsidiivi (loe: eriti ohtliku retsidiivi — H. K.) määratluses tuleb viia kurjategija eluviisile, harjumustele,

³¹ A. M. Яковлев. Борьба с рецидивной преступностью. М., 1964, lk. 56.

vaadetele ja omadustele. Kui ta elab parasiitlikult, on kaotanud ühiskondlikud sidemed, kusagil ei tööta, kui ta kuulub kuritegelikku gruppi, siis selline kurjategija, korduvalt või mittekorduvalt karistatud, — on eriti ohtlik retsivist.»³² Pole raske näha, et siin on kogu retsiidivi probleem mitte ainult samastatud eriti ohtliku retsiidiviga, vaid püütud kõik, mis üldse võib kurjategijat negatiivselt iseloomustada, panna retsiidivi mõistesse ja teha retsiidivist kõigi pahede sünonüüm. Ja seejuures, kõigele lisaks, jäetud retsiidiv ilma ka oma põhilisest tunnusest — karistatusest. Kuid ilma uue kuriteo toimepanemiseta pärast karistatust on retsivistis isiksuse kõrgenenud ohtlikkus ainult oletus, millel ei ole kriminaalõiguslikku tähendust.

Tuleb veel kord rõhutada, et ülalloeletud ja teised taolised negatiivsed asjaolud võivad kaasneda, sageli kaasnevadki, kuid kaugeltki mitte ei pea alati kaasnema retsiidiviga. Kui selline mõtteavaldus oleks erandlik, siis poleks sellel vaja peatuda, kuid ta näitab piltlikult ära kõigi nende raskuste algpunkti, mis on kuhjunud retsiidivi probleemi ümber: soov leida universaalset kriteeriumi koos retsiidivi olemuse mittemõistmisega, ja tagajärg — retsivist jääb järele ainult paljas termin, mida võib suvaliselt kasutada.

Õpiku seisukohta jagab ka J. I. Šutov, kirjutades, et «. retsivistiks võib lugeda vaid seda kurjategijat, kes täiendavalt tema tegevuses olevatele retsiidivi juriidilistele tunnustele omab ka teatud astmes negatiivse sotsiaalse iseloomustuse. Oleks ebaõige taandada retsiidivi mõiste ainuüksi juriidilisele vormile. Ainult juriidiline vorm, lahus tema elulisest sisust, ei suuda anda ettekujutust selle nähtuse tõelisest tähendusest.»³³

J. I. Šutovi ideeks on täiendada tavalise retsiidivi mõistet, analoogiliselt eriti ohtliku retsiidivi mõistega, isiksuse kõrgendatud ühiskonnaohtlikkust iseloomustavate tunnustega, mis ei sõltu retsivistist (mitte mõistes retsiidivi olemust, näeb ta nimelt nendes tunnustes retsiidivi «elulist sisu»). Et sellel oleks praktiline mõte, tuleks luua eriti ohtliku retsiidivi vähem ohtlik koosseis. Kui eriti ohtliku retsiidivi puhul on ette nähtud karistuse erandlik kõrgendamine, milles esinebki eriti ohtliku retsiidivi mõte, siis vähem ohtliku koosseisu puhul tekib kohe küsimus: millised kaalutlused seda tingivad? Ja kaalukat vastust sellele küsimusele anda ei saa. Retsiidiv sellisel kujul, nagu näeb teda J. I. Šutov, oleks tarbetu ballast õigusemõistmise organite töös.

7 Seega kaasneb retsiidivi negatiivne sotsiaalne sisu retsiidivi mõistega, moodustades tema olemuse, ning puudub vajadus

³² Советское исправительно-трудовое право. 1960, lk. 102.

³³ Ю. И. Ш у т о в. Рецидивная преступность и меры борьбы с ней по советскому уголовному праву. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Свердловск, 1965, lk. 11.

retsidiivi täiendamiseks sellise negatiivse sisuga, mis vahetult ei kaasne retsidiiviga või kaasneb fakultatiivselt. Täpselt sama ebaõige on teine äärmus — retsidiivi negatiivse sisu ignoreerimine.

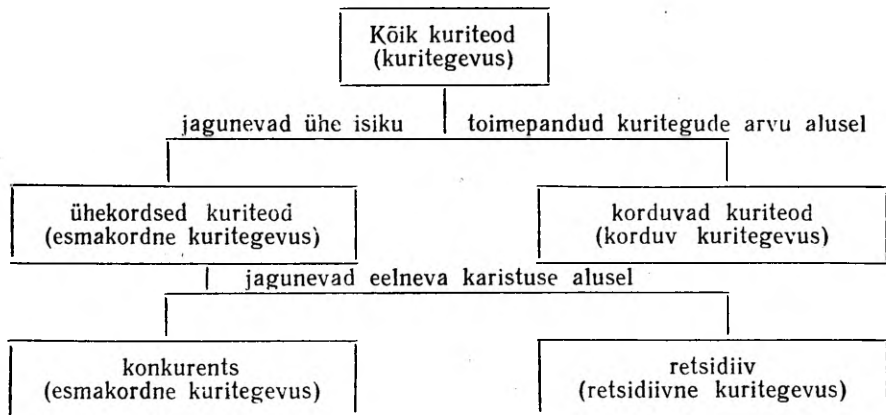
IV

1. Eespool nägime, et kõrvuti karistatusega on retsidiivi obligatoorseks tunnuseks korduvus.

Sellest, et retsidiiv eeldab korduvust, oleks aga ennatlik teha järeldust nende mõistete samasusest. Peale selle, et retsidiivi puhul on vajalik eelnev karistus, korduvuse juures aga mitte, tuleb silmas pidada veel seda, et pärast karistamist eelmise kuriteo eest võib isik toime panna ainult ühe uue kuriteo ja juba on tegemist retsidiiviga, kuid võib toime panna ka mitu kuritegu ja ikkagi on tegemist retsidiiviga, sest kvalitatiivselt midagi ei muutu. Nende ohtlikkuse aste on aga erinev. Seda erinevust iseloomustab kuritegude reaalkonkurents (ideaalkonkurents käsitletavast aspektist huvi ei paku).

Korduvuse, retsidiivi ja konkurentsi mõistete vahel tuleb teha vahet.

Selguse mõttes vaatleme lähemalt käsitletavate mõistete loogilist struktuuri.

Konkurentsina on siin mõeldud korduvust, kus uue kuriteo toimepanemisele ei eelne karistamist eelmise kuriteo eest, retsidiivina sellist korduvust, kus uue kuriteo toimepanemisele eelneb karistamine eelmise kuriteo eest.

Skeemist nähtub, et korduvus ja retsidiiv on sugu- ja liigi-mõistete vahekorras ja on seetõttu mahuliselt ühendatavad. Kuid nende vahel ei valitse mitte samasuse suhe, kus mahud langevad

ühte, vaid alluvuse suhe, kus vähem üldine retsidiivi mõiste kuulub üldisema mõiste — korduvuse — mahtu. Seda tõestab fakt, et korduvus hõlmab peale retsidiivi veel mitteretsidiivse korduvuse — konkurentsi. Ka retsidiivi ja konkurentsi samastamine on ekslik: nende vahel ei ole mitte samasuse suhe, vaid vastandlikkuse suhe.

Õigesti on retsidiivi ja korduvuse vahetegu näidanud V Kufajev: «Kasutades terminit «korduvad õiguserikkumised», me anname talle laiema mõtte kui mõistele retsidiiv, mille all mõeldakse teistkordset (повторное) samasuguse või samaliigilise kuriteo toimepanemist teatud tähtaja jooksul pärast karistuse kandmist»³⁴ Samuti on seda rõhutanud M. Grodzinski, kes kirjutab, et korduvuseks «ei nõuta, et esimese kuriteo osas oleks tehtud varem kohtuotsus, otsustavaks on siin kahe (või enama) kuriteo toimepanemise fakt iseenesest»³⁵ Retsidiiviks on aga M. Grodzinski järgi vajalik eelnev karistus.³⁶

2. Eksimine vaheteos korduvuse, retsidiivi ja konkurentsi vahel viib tõsistele vigadele.

Loomulikult on kõrvuti nende mõistete loogilise struktuuri vastu eksimisega selliste vigade põhjuseks vastavate nähtuste olemuse mittemõistmine.

Kui 1952. a. «Nõukogude kriminaalõiguse» üldosa õpik näitas nende kolme erineva mõiste olemasolu (korduvus oli antud teistkordsuse mõttes)³⁷, siis M. Šargorodski väitis otse vastupidist: «Kriminaalõiguse üldosa õpik ilma igasuguse aluseta vastandab terminid «retsidiiv» ja «kuriteo toimepanemine teistkordselt» (lk. 382), samal ajal, kui sõna «retsidiiv» ei tähenda midagi muud peale kuriteo toimepanemise teistkordselt»³⁸. 1959. a. avaldas sellele seisukohale ilma reservatsioonideta toetust ka B. S. Utevski.³⁹

M. Šargorodski ja B. S. Utevski viimati nimetatud seisukohad on sügavalt ekslikud. See ei ole midagi muud kui retsidiivi absoluutne eitamine, retsidiivi kui omaette spetsiifikaga sotsiaalse nähtuse täielik mahavaikimine. Mõistete loogilise struktuuri seisukohalt on aga korduvuse (teistkordsuse) samastamine retsidiiviga järele võtta: on samastatud loogilised mõisted, mis pole mitte samasuse, vaid alluvuse suhetes.

³⁴ В. Куфаев. Повторные правонарушения несовершеннолетних. — «Право и жизнь», 1923, № 1, lk. 36.

³⁵ М. М. Гродзинский. Привычная и профессиональная преступность. — «Вестник советской юстиции», 1924, № 12, lk. 339.

³⁶ М. М. Гродзинский. Профессиональная преступность и уголовный кодекс РСФСР — «Право и жизнь», 1923, кн. 7 и 8, lk. 74.

³⁷ Советское уголовное право. Часть общая. М., 1952, lk. 382.

³⁸ М. Шаргородский. Вопросы общей части уголовного права. Л., 1955, lk. 175.

³⁹ Советское уголовное право. Общая часть. М., 1959, lk. 315.

Loogiline viga on ka retsidiivi ja konkurentsi samastamine. Sisuliselt on sellele suunatud B. S. Utevski poolt kasutusele võetud termin «faktiline retsidiiv», mis tegelikult tähistab korduvuse seda osa, mida tavaliselt tuntakse konkurentsi all. Kuhu selline terminoloogiline ebajärjekindlus võib viia, näitab B. S. Utevski järgnev täielik loobumise retsidiivi ja korduvuse vaheteost.

3. Suures osas on korduvuse ja retsidiivi ärasegamine olnud tingitud terminoloogilise ebajärjekindluse muudest avaldustest peale eeltoodu.

Kui vanem nõukogude juriidiline kirjandus oli suhteliselt järjekindel kõnesolevas terminoloogias, siis uuemast kirjandusest näiteks A. M. Jakovlevi retsidiivile pühendatud monograafia kutsub esile rea kahtlusi ja arusaamatusi.

Oma terminoloogia esitab A. M. Jakovlev esimese peatüki kahel esimesel leheküljel selliselt: kuritegude (teo mõttes) paljusus jaguneb retsidiiviks, konkurentiks ja korduvuseks. Nende hulgast tuleb eristada juhte, kus isik pani teise kuriteo toime, ilma et teda oleks eelnevalt karistatud, ja juhte, kus ta oli eelnevalt karistatud. Esimene jaguneb kuritegude sama- või eriliigilisuse alusel vastavalt korduvuseks (teistkordsuseks) ja konkurentiks, viimane omakorda reaali- ja ideaalkonkurentiks jne. Teine, s. o. retsidiiv, jaguneb samal alusel eri- ja üldretsidiiviks jne.⁴⁰

Uus on kõigepealt termini «paljusus» kasutuselevõtt. Kuid paistab, et see ei ole põhjendatud. Termin «korduvus» tarvitamise kasuks räägib see, et uuritavas aspektis ja oma tavalises tähenduses väljendab korduvus paremini uuritava nähtuse sisu, tähistades seda muuhulgas kui ajas toimuvat protsessi, samal ajal, kui paljusus tähistab ka nähtusi, mis võivad olla samaaegsed.

Edasi on A. M. Jakovlevi terminoloogias tühi koht retsidiivi vastandmõistmisel — mitteretsidiivsel korduvusel, mida tavaliselt nimetatakse konkurentiks. Samal ajal nimetab ta konkurentiks ühte viimase liiki — eriliigilist konkurenti. Selle vastandmõistet — üheliigilist konkurenti — aga tähistab ta terminiga «korduvus» (teistkordsus)⁴¹

Jätkates lk. 111 toodud skeemi, võib seda kujutada:

konkurent
eristub ühe- või eriliigilisuse alusel
üheliigiline konkurent eriliigiline konkurent

⁴⁰ A. M. Яковлев. Борьба с рецидивной преступностью. М., 1964, lk. 7—8.

⁴¹ Kriminaalõigus tunneb ka konkurenti jagunemist ideaal- ja reaalkonkurentiks, kuid retsidiivi seisukohalt see huvi ei paku, sest ideaalkonkurent tähendab ühe teoga kahe või enama kuriteokoosseisu realiseerimist ega kujuta seega korduvust ning kuulub ühekordsete kuritegude hulka. Ideaalkonkurenti asetamine korduvuse alla on eksitus ka A. M. Jakovlevi enda poolt antud lähtealuste seisukohalt.

Jättes aga tühjaks ühe- ja eriliigilise konkurentsi sugumõiste koha, asetab A. M. Jakovlev sinna viimase liigid ning paljususe liikide määramisel satuvad need seega retsidiiviga ühele tasele. Sellega on aga rikutud loogilise liigitamise neljast reeglist kolme (liigitus peab toimuma ühel alusel, liigituse liikmed peavad üksteist välistama, liigituses ei või esineda hüpet). Mida see viga tähendab, näitab seegi, et kui jääda uskuma selle liigituse (või terminoloogia) õigsust, siis ei tohiks retsidiivses kuritegevuses üldse esineda ei kuritegude ühe- ega eriliigilist konkurentsi.

4. Kõigil neil ülalkäsitatud juhtudel, kus selle asemel, et retsidiivi mõiste väljatoomisel rõhutada retsidiivi kvaliteeti määravat tunnust — uue kuriteo toimepanemist pärast karistamist eelmise kuriteo eest, tunnust, mis eristab retsidiivi tema vastandmõistest — konkurentsis, ja sugumõistest — korduvusest, on need erinevused taandatud nullile ja nivelleeritud sisuliselt erinevad mõisted.

V

1. Esmakordselt kajastus retsidiiv seadusandluses Prantsusmaa 1865. a. seaduses ja seejärel 1885. a. seaduses relegatsioonist⁴². Hiljem leidis ta tunnustamist ka teiste riikide seadusandluses, sealhulgas ka Venemaal.

Venemaa 1903. a. «Nuhtlusseadustikus» on kogu peatükk (§-d 60—67) pühendatud vastutust raskendavatele asjaoludele enam kui ühe kuriteo toimepanemise mõttes. Seejuures eristatakse kogu kuritegude korduvuse süsteemis kolme korduvuse tüüpi: (1) konkurents — teise kuriteo toimepanemine enne esimese kuriteo avastamist või pärast selle avastamist, kuid enne kohtuotsuse kuulutamist; (2) uue kuriteo toimepanemine pärast kohtuotsuse kuulutamist, kuid kas enne karistuse kandmisele asumist või selle ajal; (3) korduvus — uue kuriteo toimepanemine isiku poolt, kes on ära kandnud karistuse eelmise kuriteo eest. Kõigil neil juhtudel näeb seadus ette karistuse tugevdamise võimaluse võrreldes ühe kuriteo toimepanemisega: konkurentsi puhul on kohtul võimalus määrata karistus kogumi moodustavate kuritegude kõige raskema paragrahvi ülemmäärani (lihtkonkurents), kusjuures harjumuslikele ja professionaalsetele kurjategijatele, kes on toime pannud üheliigilised kuriteod, on ette nähtud võimalus rakendada täiendavaid karistusi või raskemaid karistumäärasid või karistuse kandmise tingimusi, mida juhuslikele kurjategijatele ei kohaldata (kvalifitseeritud konkurents); teisel juhul nähakse ette lisaks eeltoodud võimalustele lõpliku karistuse mõist-

⁴² Елена Френкель. Меры социальной защиты в отношении рецидивистов-профессионалов в западе и СССР. — «Изучение преступности и пенитенциарная практика», вып. 3, 1930, lk. 19—20.

mine kumulatsiooniprintsiibi alusel, seejuures raskematel tingimustel, kui see tuleneb vastavaid karistusliike käsitlevatest üldsätestest; korduvuse puhul on ette nähtud karistuse tugevdamine harjumuslikele ja professionaalsetele kurjategijatele kehtestatud eeskirjade järgi, kui uus kuritegu on üheliigiline eelnevaga (eriretsidiiv) kui mitte, mõistetakse karistus nagu lihtkonkurentsi puhul. Karistuse tugevdamine korduvuse puhul on võimalik ainult teatud tähtaja vältel pärast vabanemist eelmise karistuse kandmisest⁴³.

Ehkki «Nuhtlusseadustik» terminit «retsidiiv» ei kasuta, mõistis teooria retsidiivi all viimati nimetatud juhtu, seega uue kuriteo toimepanemist teatud tähtaja vältel pärast karistuse ärakandmist eelmise kuriteo eest.⁴⁴

Kuid nagu me nägime, ei ole «Nuhtlusseadustiku» järgi karistuse tugevdamise aluseks mitte kuriteo toimepanemine konkurentsi või retsidiivi (siin retsidiiv = korduvus) näol iseenesest, vaid kuritegude toimepanemise muutumine harjumuslikuks või professionaalsuseks, mille formaalseks tunnuseks on üheliigiline konkurents või eriretsidiiv. Retsidiivile, võrreldes konkurentsiiga, kõrgendatud ohtlikkust omistatud ei ole, ehkki retsidiivi korral võivad karistuse tugevdamise alused esineda kahekordselt, nii konkurentsi kui retsidiivi mõttes. Eeltoodust tuleb teha järeldus, et sisuliselt ei pidanud 1903. a. «Nuhtlusseadustik» retsidiivi raskendavaks asjaoluks.

2. VNFSV 1922. a. kriminaalkoodeks läks võrreldes «Nuhtlusseadustikuga» teist teed.

1922. a. kriminaalkoodeksi § 25 p. «e» nõudis, et karistuse mõistmisel võtaks kohus arvesse, kas kuritegu oli toime pandud «professionaalse kurjategija või retsidiivisti poolt või esmakordselt»: Kahte esimest käsitles seadus raskendava asjaoluna.

1922. a. kriminaalkoodeks ei andnud küll retsidiivi mõistet, kuid vastavate sätete analüüsi teel oli seda siiski võimalik avada. Analüüsides eeltoodud sätet, § 36 (räägib süüdimõistetutest, kes esmakordselt panid toime kuriteo) ja § 37 (käsitleb uue üheliigilise või samasuguse kuriteo toimepanemist kohtu poolt mõistetud katseaja jooksul), tuli Krotetski järeldusele, et 1922. a. kriminaalkoodeks mõistis retsidiivi all uue kuriteo toimepanemist pärast karistuse ärakandmist eelmise kuriteo eest, kui ei olnud möödunud seaduses ettenähtud tähtjad⁴⁵ Sellise järelduse tegi ka M. Grodzinski: « tugevdades karistust teistkordse kuriteo

⁴³ Уголовное уложение 22 марта 1903 г. Издание Н. С. Таганцева. С-Петербург, 1904, lk. 127—139.

⁴⁴ Уголовное уложение 22 марта 1903 г. Издание Н. С. Таганцева. С-Петербург, 1904, lk. 138.

⁴⁵ Кр о т е ц к и й. Рецидив. — «Еженедельник советской юстиции», 1924, № 5, lk. 99.

eest, näitab seadus, et kurjategija ohtlikkus on suurem, mistõttu tema mõjutamine tavalise karistusega on tulutu; siit järeldub, et selline karistuse tugevdamine on võimalik ainult neil juhtudel, kui tavaline karistus on juba kord rakendatud. Kui seda pole tehtud, ei kuulu kriminaalkoodeksi seisukoht retsiidiivi kohta rakendamisele»⁴⁶.

Kas 1922. a. kriminaalkoodeks pidas retsiidiivi juures silmas ka karistuse kustumise instituuti, selles osas läksid arvamused lahku. Krotetski arvates tuli §-st 37 järeldada, et seadus luges retsiidiiviks uue kuriteo toimepanemist teatud tähtaja jooksul, kuid seda tähtaega ära ei näidanud.⁴⁷ Sellega oli päri ka V. Kufajev.⁴⁸ M. Grodzinski aga leidis, et seadus ei tunne aegumistähtaegu retsiidiivi puhul ja karistus raskeneb sõltumata esimesest karistusest möödunud ajast.⁴⁹

Peale eeltoodu oli 1922. a. kriminaalkoodeksil veel teisigi puudusi retsiidiivi käsitluses.

Nii leidis M. Grodzinski, et pole õige tunnistada ainult eriretsiidiivi, sest retsidivistid pole kaugeltki kitsad spetsialistid ja lähevad suhteliselt kergelt ühelt kuriteo liigilt teisele.⁵⁰ Järeldus eriretsiidiivi kohta on tehtud ilmselt 1922. a. kriminaalkoodeksi analüüsist tervikuna, sest § 25 p. «e» ei piira retsiidiivi ainult eriretsiidiiviga. Sisuliselt on see märkus aga õige.

Veel heitis M. Grodzinski 1922. a. kriminaalkoodeksile ette terminoloogia ebaselgust.⁵¹ See paistis tõepoolest silma, eriti siis, kui kõrvuti üldosa sätetega vaadelda ka eriosa sätteid. Nii kasutati terminit «retsiidiiv» ainult avaliku varguse (§ 183 lg. 2) ja röövimise (§ 184 lg. 1 vanas redaktsioonis) osas, ülejäänud juhtudel, rääkides kuritegude korduvusest, kasutas seadus termineid «kuriteo teistkordne toimepanemine» või näitas kuritegude erinevale karistatavusele sõltuvalt sellest, kas kuritegu on toime pandud esmakordselt, teistkordselt või kolmandat korda. Kvalifitseeritud tahtliku tapmise juures aga tõi seadus kvalifitseerivaks asjaoluks isiku poolt karistuse ärakandmise varem toime pandud tahtliku tapmise või üliraske kehavigastuse eest. Seega eriosas ei tehtud vahet retsiidiivi ja teiste korduvuse juhtude vahel ja ainult

⁴⁶ М. М. Гродзинский. Профессиональная преступность и уголовный кодекс РСФСР. — «Право и жизнь», 1927, кн. 7 и 8, лк. 74. Vt. ka М. Н. Гернет, А. П. Жижиленко, М. М. Исаев, П. И. Люблинский, И. А. Трайнин. Уголовный кодекс. Практический комментарий. М., 1925, лк. 75.

⁴⁷ Кротецкий. Рецидив. — «Еженедельник советской юстиции», 1924, № 5, лк. 99.

⁴⁸ В. Куфаев. Повторные правонарушения несовершеннолетних. — «Право и жизнь», 1923, № 21, лк. 36.

⁴⁹ М. М. Гродзинский. Профессиональная преступность и уголовный кодекс РСФСР. — «Право и жизнь», 1927, кн. 7 и 8, лк. 76—77.

⁵⁰ Sealsamas, лк. 77.

⁵¹ Sealsamas, лк. 74.

erandina moodustas retsidiiv iseseisvalt kvalifitseeritud koosseise (ka sel juhul ei kasutatud alati terminit «retsidiiv»).

3. 1924. a. «Kriminaalseadusandluse põhialused» ja nendega kooskõlas ka VNFSV 1926. a. kriminaalkoodeks loobusid terminist «retsidiiv».⁵²

Esialgses redaktsioonis ei sisaldanud 1926. a. kriminaalkoodeks üldse korduvust karistust raskendava asjaoluna. Selle lünka täitis 1930. a. tehtud täiendus, mis kanti kriminaalkoodeksisse raskendavate asjaolude loetelusse § 47 p. «v¹» all. See määras, et raskendavaks asjaoluks on «kuriteo toimepanemine isiku poolt, kes varem on juba mingisuguse kuriteo toime pannud, välja arvatud juhud, kui see isik loetakse kohtulikult karistamatuks (§ 55) või kui esimese kuriteo toimepanemise või selle kohta otsuse tegemise päevast on möödunud aegumistähtajad (§-d 14 ja 15). Seejuures on kohtul siiski õigus olenevalt esimese kuriteo iseloomust mitte omistada sellele asjaolule raskendavat tähendust».

Paragrahv 47 p. «v¹», viidates §-dele 55, 14 ja 15, näitas, et vastutust raskendava asjaoluna käsitletakse siin nii retsidiivi kui ka üheliigilist konkurentsi. Viide §-le 55 näitab ühtlasi, et retsidiiv on piiratud karistatuse kustumise instituudiga: uue kuriteo toimepanemist pärast karistuse ärakandmist eelmise kuriteo eest loetakse vastutust raskendavaks asjaoluks siis, kui ei ole möödunud karistatuse kustumise tähtajad. Andes kohtule õiguse olenevalt esimese kuriteo iseloomust mitte omistada sellele asjaolule raskendavat tähendust, lahendas seadus eitavalt ka vaidlusi tekitanud küsimuse, kas retsidiiv raskendava asjaoluna tähendab karistuse mehhaanilist tugevdamist või mitte (1922. a. kriminaalkoodeks sellist reservatsiooni ei teinud).

Peale eeltoodu puudutasid korduvusega seotud küsimusi veel §-d 49 ja 54. § 49 käsitles karistuse mõistmist kuritegude konkurentsi (eriliigilise) eest absorptsiooniprintsiibi alusel, paragrahv 54 aga tingimisi süüdimõistetu poolt katseajal uue kuriteo toimepanemise eest karistuse mõistmist, nähes ette võimaluse valida kumulatsiooni- ja absorptsiooniprintsiibi vahel.

Üldosa sätete analüüs näitab, et üldhinnangus oli 1926. a. kriminaalkoodeks täielikult nivelleerinud retsidiivi konkurentsi. Seda kinnitab fakt, et § 47 p. «v¹» üldse ei eristanud retsidiivi ja konkurentsi, aga samuti absorptsiooniprintsiibi rakendamise võimalus nii konkurentsi (§ 49) kui ka mittetäieliku retsidiivi korral (§ 54). Ainult absorptsiooniprintsiibi rakendamine konkurentsi puhul ja selle rakendamise võimalus mittetäieliku retsidiivi korral näitavad ühtlasi, et konkurentsi ja retsidiivi nivelleerimine ei olnud juhuslik — 1926. a. kriminaalkoodeks alahindas üldse korduvuse osa karistust raskendava asjaoluna. See ilmneb veelgi

⁵² Termin «retsidiiv» jäeti 1924. a. «Põhialuste» raskendavate asjaolude loetelust (§ 31 p. «g») välja 1929. a.

selgemini siis, kui võtame arvesse, et seaduses puudusid üldse eri sätteid karistuse mõistmise kohta juhul, kui uus kuritegu oli pandud toime karistuse kandmise ajal, sest ka sellel juhul rakendati analoogia põhjal § 54 sätteid.⁵³

Ainult absorptsiooniprintsiibi ettenägemine §-s 49 viis selle sätte vastuollu ka § 47 p. «v¹» eeskirjadega: viimane pidas konkurentsi raskendavaks asjaoluks, § 49 sätete järgi aga karistuse mõistmisel seda arvesse võtta ei saanud. Seetõttu läks kohtupraktika § 49 järgi karistuse mõistmisel sisuliselt mööda absorptsiooniprintsiibist, võttes antud kuritegude kogumis raskeima sätte alusel karistuse mõistmisel arvesse ka teisi toimepandud kuritegusid ning mõistis selle sätte järgi karistuse kogumi eest tervikuna.⁵⁴

1926. a. kriminaalkodeksi eriosa, võrreldes eelneva koodeksiga, ei toonud midagi uut retsidiivi osas. Terminit «retsidiiv» üldse ei kasutatud, ehkki mõnedes sätetes jäi see edasi kvalifitseerivaks tunnuseks, näiteks § 136 p. «b» (tahtlik tapmine).

Seega võib kokkuvõttes öelda, et 1926. a. kriminaalkodeksit iseloomustab täies ulatuses retsidiivi alahindamine ning tervikuna oli koodeks retsidiivi osas sammuks tagasi võrreldes 1922. a. kriminaalkodeksiga.

4. «NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste»⁵⁵ kehtestamisega 1958. a. tuli lõpp, nagu on öelnud A. M. Jakovlev, retsidiivi probleemi «surnuks vaikimisele, kinnimätsimisele».⁵⁶

Pärast 32-aastast vaheaega tunnistas seadusandlus jälle terminit «retsidiiv».

«Aluste» § 23 (vabadusekaotus) kasutab mõistet «eriti ohtlik retsidivist». «Aluste» § 23 kohaselt võib eriti ohtlikele retsidivistidele mõista vabadusekaotuse kuni 15 aastat, samal ajal, kui üldine vabadusekaotuse ülemmäär on 10 aastat. Kõrvuti retsidivistidega on ette nähtud ka teine isikute kategooria, kellele võib mõista vabadusekaotuse üle 10 aasta — isikud, kes on toime pannud eriti raskeid kuritegusid. Seega on eriti ohtlik retsidiiv võrreldud kõige ohtlikuma kuritegevusega.

Eriti ohtliku retsidivisti parandatavuse osas olid aga «Alused» (esialgses redaktsioonis) seisukohal, et retsidivist on raskemini parandatav kui kõige raskema kuriteo eest esmakordselt süüdimõistetud isik, mistõttu tingimisi enne tähtaega karistuse kandmisest vabastamise sätteid ei kuulunud kohaldamisele eriti ohtli-

⁵³ VNFSV Ülemkohtu Presiidiumi 16. detsembri 1933. a. määrus, prot. nr. 68. Vt. VNFSV kriminaalkodeks. Tartu, 1947, lk. 94.

⁵⁴ NSVL Ülemkohtu 23. Pleenumi määrus, 1929. Vt. VNFSV kriminaalkodeks. Tartu, 1947, lk. 93—94.

⁵⁵ Edaspidi «Alused».

⁵⁶ A. M. Яковлев. Борьба с рецидивной преступностью. М., 1964, lk. 5.

kele retsividivistidele, samal ajal kui «Alused» (§ 44) kurjategijate teiste kategooriate osas sellist kitsendust ei teinud. Hilisemas (1962. a.) redaktsioonis, tõsi küll, seda isikute ringi laiendati.

«Alused» ei määratle eriti ohtliku retsividivisti mõistet, kuid arvestades terminoloogiat, seda, et «Alused» ei räägi mitte retsividivistidest, vaid eriti ohtlikest retsividivistidest, tuleb teha järeldus, et kõrvuti eriti ohtliku retsidiiviga tunnevad «Alused» veel tavalist retsidiivi karistust raskendava asjaoluna. Ainus säte, kust seda tuleb otsida, on § 34 (vastutust raskendavad asjaolud) lg. 1 p. 1,⁵⁷ mille järgi karistuse mõistmisel on vastutust raskendavaks asjaoluks «kuriteo toimepanemine isiku poolt, kes on varem mingisuguse kuriteo toime pannud. Olenevalt esimese kuriteo iseloomust on kohtul õigus seda mitte lugeda raskendavaks asjaoluks». Antud sättel on «Aluste» süsteemis äärmiselt tähtis koht. Selle avamine on võimalik siis, kui me läheneme küsimusele õigest aspektist — sellest, et «Alused» tunnistavad retsidiivi. Hoopis teine tähendus oli analoogilisel sättel 1926. a. kriminaalkoodeksis, sest 1924. a. «Põhialused» üldse ei tunnistanud retsidiivi. 1926. a. kriminaalkoodeksi § 47 p. «v¹» käsitles seetõttu võrdsel alusel raskendava asjaoluna kuriteo toimepanemisel nii konkurentsi kui ka retsidiivi. «Aluste» puhul ei ole selline käsitus põhjendatud.

«Aluste» süsteemi seisukohalt tuleb võitluses retsidiivse kuritegevuse vastu § 34 lg. 1 p. 1 käsitleda selle süsteemi põhilise lülina, nähes isikus, kes varem on toime pannud mingisuguse kuriteo ja selle eest karistatud, retsividivisti selle tavalises tähenduses, vastandina retsidiivi ohtlikumale vormile — eriti ohtlikule retsidiivile. Ühelt poolt tuleneb see järeldus asjaolust, et võitlus eriti ohtliku retsidiiviga on «Alustes» spetsiaalselt sätitud, millest omakorda loogiliselt tuleneb tavalise retsidiivi, selle ohtlikkuse ja sellega võitlemise vajaduse tunnustamine. Teiselt poolt kinnitab seda mõtet § 34 lg. 1 p. 1 enda analüüs. Kui eeldada, et see sisaldab nii retsidiivi kui ka konkurentsi vastutust raskendava asjaoluna, siis, analüüsides § 34. lg. 1 p. 1 viimati nimetatud seisukohalt, jõuame järeldusele, et siin on peetud silmas ainult üheliigilist konkurentsi ja sedagi juhul, kui eriosas ei ole vastavas sättes ette nähtud üheliigilise konkurentsi alusel kvalifitseeritud koosseisu. Viimasel juhul kvalifitseeritakse kõik teod kogumis nimetatud paragrahvi või lõike järgi ja mõistetakse üks ühine karistus kõigi nende kuritegude eest, kusjuures sanktsioon ise annab vastava hinnangu konkurentsi ohtlikkusele.

Muudel juhtudel on «Alused» andnud spetsiaalse hinnangu konkurentsi ohtlikkusele ja puudub igasugune mõte dubleerida seda üldise sättega § 34 lg. 1 p. 1 näol. Nii näeb ette § 35, et

⁵⁷ А. А. Герцензон. Об основах уголовного законодательства Союза ССР и союзный республик. М., 1959, lk. 58—59.

«Kui isik tunnistatakse süüdi kahe või enama kuriteo toimepanemises, millised on ette nähtud kriminaalseadusandluse erinevates paragrahvides, ning ei ole ühegi eest nendest süüdi mõistetud (konkurents — H. K.), siis kohus, mõistes karistuse eraldi iga kuriteo eest, mõistab lõpliku karistuse kuritegude kogumi eest, kas lugedes kergema karistuse kaetuks raskema karistusega või liites mõistetud karistused täies ulatuses või osaliselt seaduse selle paragrahvi piirides, mis näeb ette raskema karistuse». Selle sättega on «Alused» andnud võimaluse sõltuvalt konkreetsest olukorrast arvestada reaalkonkurentsi moodustavat korduvust karistust (ja sellega ka vastutust) raskendava asjaoluna kumulatsiooniprintsiibi kujul.

Sama printsiipi on võimalik arvestada hiljem tuvastatud konkurentsi juhtudel, kus pärast asjas kohtuotsuse tegemist tuvastatakse, et süüdimõistetu on süüdi veel teises kuriteos, mille ta on toime pannud enne kohtuotsuse tegemist esimeses asjas (§ 35 lg. 3).

Eeltoodud järeldust dubleerimise kohta võib vaidlustada sellel alusel, et karistuse mõistmisel § 35 eeskirjade kohaselt tuleb karistus mõista eraldi iga paragrahvi järgi, kusjuures iga ajalisel järgneva kuriteo eest karistuse mõistmisel arvestada § 34 lg. 1 p. 1 mõttes eelmise kuriteo toimepanemist ja sõltuvalt konkreetsetest asjaoludest sellel alusel tõsta karistust iga järgneva kuriteo eest. Või siis talitada samal põhimõttel, nagu seda tehti 1926. a. kriminaalkoodeksi § 49 puhul. See väide ei ole aga põhjendatav, sest sellisel juhul kaoks ära vajadus järgnevaks kumulatsiooniprintsiibi rakendamiseks, vastasel korral raskendab üks ja sama asjaolu karistust kahel korral.

Kvalifitseeritud koosseisudega eriosas ja §-ga 35 on konkurentsi juhtumid ammendatud peale ühe võimaluse — üheliigilise konkurentsi, kus puudub kvalifitseeritud koosseis. Viimati nimetatud konkurentsi juhul tekibki vajadus üldnormi järele, mis reguleeriks vastutust nimetatud juhtudel: juhiks kohtu tähelepanu vajadusele arvestada antud konkurentsi kõrgendatud ohtlikkust võrreldes koosseisu ühekordse realiseerimisega. Võib muidugi täiesti põhjendatult väita, et karistuse mõistmisel on kohus taolistel juhtudel kohustatud vastavalt §-le 32 (karistuse mõistmise üldalused) arvestama toimepandud kuriteo iseloomu ja ühiskonnaohtlikkuse astet ning selle alusel võtma arvesse enam kui ühekordset kuriteo koosseisu realiseerimise fakti. Loogika oleks seejuures samasugune nagu seaduseandjal, kui ta sõltuvalt teo iseloomust ja ühiskonnaohtlikkuse astmest eristab koosseisu enam kui ühekordse realiseerimise alusel kvalifitseeritud koosseise (vt. näiteks § 115 lg. 2 jt.). Siiski tuleb pidada õigeks, et kuriteo korduva toimepanemise kõrgendatud ühiskonnaohtlikkuse rõhutamiseks (sellisel juhul on ka korduvate kuritegude vastu võitle-

mise süsteem seadusandluses täielik) on igati põhjendatud sellise üldnormi kehtestamine.

Ise küsimus on aga, kas see peab toimuma ühes ja samas sättes retsidiiviga. Paragrahv 34 lg. 1 p. 1 lg. 2 alusel tuleb asuda seisukohale, et see ei ole nii. Jättes kohtu otsustada, kas lugeda eelnevat kuritegu raskendavaks asjaoluks olenevalt selle iseloomust või mitte, viitab seadus ilmselt retsidiivile, sest üheliigilise konkurentsi puhul ei ole kuriteo iseloomu erinevusele viitamine kuidagi põhjendatav (näiteks § 115 lg. 2 puhul oleks see nonsens). Seega — loogiliselt ei jää §-s 34 lg. 1 p. 1 ruumi konkurentstile.

On arusaadav, kui «Aluste» § 34 lg. 1 p. 1 otseselt ei kasuta terminit «retsidiiv», siis tõlgendamisel ei ole välistatud arusaamatuste tekkimine, seda enam, et analoogiline säte 1926. a. kriminaalkodeksis just orienteerib väärale tõlgendusele.

Kõrvuti normidega, mis sätivad spetsiaalselt vastutuse kuritegude konkurentsi eest, näevad «Alused» ette ka rea norme vastutuse kohta kuritegude retsidiivi erijuhtude eest.

Eelkõige on selleks § 36 (Karistuse mõistmine mitme kohtuotsuse järgi): «Kui süüdimõistetu pärast kohtuotsuse tegemist, kuid enne karistuse täielikku ärakandmist pani toime uue kuriteo, siis kohus liidab eelmise otsuse järgi kandmata karistuse kas täies ulatuses või osaliselt uue otsusega mõistetud karistusega. Karistuse liitmisel käesolevas paragrahvis ettenähtud korras ei tohi karistuse üldine tähtaeg ületada maksimaalset tähtaega, mis on kindlaks määratud antud karistuse liigi jaoks». Kui kuritegude konkurentsi, sealhulgas ka hiljem tuvastatud konkurentsi kohta käiv § 35 andis võimaluse sõltuvalt konkreetsetest asjaoludest rakendada karistuste liitmisel kumulatsiooniprintsiipi, seejuures kuni konkurentsi moodustavate kuritegude kõige raskema koosseisu ülemmäärani, siis retsidiivi korral on kumulatsiooniprintsiibi rakendamine obligatoorne ja seejuures kuni vastava karistusliigi (mitte paragrahvi) ülemmäärani. Sellega väljendab seadus selgelt retsidiivi kõrgendatud ohtlikkust võrreldes esmakordse kuritegevuse ohtlikuma vormi — kuriteo konkurentsiiga. See kriipsutab omakorda alla, et retsidiivi ja konkurentsi nivelleerimine §-s 34 lg. 1 p. 1 on lubamatu.

Võitlust retsidiiviga käsitleb ka § 38 lg. 2 (tingimisi süüdimõistmine): «Kui tingimisi süüdimõistetu paneb katseaja vältel toime uue samaliigilise või mitte vähem raske kuriteo, siis määrab kohus temale karistuse käesolevate aluste paragrahvis 36 ettenähtud eeskirjade järgi» (s. o. kulminatsiooniprintsiibi järgi). Sama kordab § 44 lg. 3 (tingimisi ennetähtaega karistusest vabastamine ja karistuse asendamine kergema karistusega).

Seoses retsidiivi ja konkurentsi eristamisega ning retsidiivi mõiste väljatoomisega tuleb alla kriipsutada, et võrreldes § 35

ühelt poolt ja §-d 36, 38 lg. 2, 44 lg. 3, eriti aga § 35 lg. 3 ja § 36, oleks ebaloogiline mitte näha nende erinevust sisus seoses erinevusega hinnangus tegude ühiskonnaohtlikkuse osas, milles avaldub ka erinevus konkurentsi ja retsidiivi vahel.

Paragrahvid 36, 38 lg. 2, 44 lg. 3 käsitlevad neid retsidiivi erijuhte (mittetäielik retsidiiv), kus uue kuriteo toimepanemise ajaks ei ole eelmise kohtuotsusega mõistetud karistus veel kantud ja on vajadus määrata lõpliku karistuse mõistmise printsiibid. Täpselt samuti nagu konkurentsi puhul, ei ole ka kuriteo retsidiivi vastu võitlemise vajaduse seisukohalt mõtet neid norme dubleerida üldnormiga. Eeltoodust järeldub, et üldnorm käsitleb neid juhte, kus karistus on kantud.

Seega, ehkki «Alused» retsidiivi mõistet ei määratle, võib «Alustes» sisalduvate normide sisu ja süsteemi analüüsist järeldada, et «Aluste» järgi on retsidiiv uue kuriteo toimepanemine pärast eelmise kuriteo eest kohtu poolt mõistetud karistuse ärakandmist, juhul kui karistatus varem toimepandud kuriteo eest pole kustunud või kustutatud. Viimane kitsendus tuleneb §-st 47, mille kohaselt karistatus kustub teatud tähtaja möödumisel karistuse ärakandmisest või võidakse kustutada ning isik loetakse sellisel juhul karistamatuks.

5. 1. aprillil 1961. a. kehtestatud «Eesti NSV kriminaalkodeks»⁵⁸ läheb retsidiivi käsitluses eeltoodud analüüsiga võrreldes teist teed.

KrK § 42 (isiku tunnistamine eriti ohtlikuks retsidiivistiks) määratleb eriti ohtliku retsidiivi tunnused. Nende tunnuste analüüs näitab, et seaduseandja iseloomustab eriti ohtlikku retsidiivisti ühelt poolt retsidiivi kõige levinenumate ja ohtlikumate esinemisvormide kandjana, teiselt poolt, täiendavana eelnevale, ohtliku isiksusena, mis avaldub süüdlase eelnevas elukäigus ning antud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomus ja astmes ning toimepanemise asjaoludes. Need kaks külge on suhteliselt iseseisvad ega pruugi alati koos esineda. Esimene — see on retsidiiv, teine aga iseloomustab tavaliselt harjumuslikku või professionaalset kurjategijat. Ühendades eriti ohtliku retsidiivisti mõistes need kaks külge üheaegselt, on seaduseandja teinud teatud osas lõpu vaidlusele selle üle, kas seadusandluses on vaja karistust raskendava asjaoluna käsitleda retsidiivi või professionaalset ning harjumuslikku kuritegu. See on täiesti uus probleemi lahendus kriminaalõiguse teoorias ja seadusandluses, kuid siiski mitte universaalne.

⁵⁸ Edaspidi KrK. Kuni 1. aprillini 1961. a. kehtis ENSV territooriumil VNFSV 1926. a. kriminaalkodeks, mis oli kehtestatud Eesti NSV Ajutise Ülemnõukogu Presiidiumi 16. detsembri 1940. a. seadlusega. Enne nõukogude võimu taaskestestamist Eestis kehtisid kodanlikus Eestis 1885. a. «Kriminaalseadustik» ja 1903. a. «Nuhtlusseadustik», 1935. a. kehtestati «Eesti kriminaalseadustik», kuid viimane oli retsidiivi osas «Nuhtlusseadustiku» tõlge.

Paragrahv 42 lg. 1 järgi on eriti ohtlikuks retsidivistiks tunnistamiseks nõutav süüdimõistmine teatud kuriteo (-tegude) eest, mis on loetletud antud lõike punktides 1—2, ja seejärel uuesti neist ühe toimepanemine. Sõltuvalt retsidiivi moodustavate kuritegude raskuse astmest on vajalik eelnev ühe või kolmekordne süüdimõistmine, kusjuures kuritegu, mille eest toimus kolmandat korda süüdimõistmine, peab olema toime pandud pärast teist süüdimõistmist. Paragrahv 42 lg. 1 p. 3 käsitleb erandjuhtu — uue kuriteo toimepanemist vabadusekaotuse kandmisel. Sel juhul on esimene kuritegu täpselt määratlemata, teine on piiritletud viiteliselt §-le 23 lg. 4 ning karistusemääradele ja eriti ohtlikele riiklikele kuritegudele. Paragrahv 42 lg. 3 piirab eriti ohtlikku retsidiivi karistatuse instituudiga ja välistab kuriteod, mis on toime pandud enne 18. eluaastat. Kui esimene tunnus kuulub retsidiivi juurde, siis teine on juba vahetult isiksuse ohtlikkuse küsimusega seotud tunnus ning seoses elueast tulenevate iseärasustega.⁵⁹

Paragrahvi 42 lg. 1 p. 1, 2 ja 3 analüüs viib olulisele järeldusele: KrK ei pea vajalikuks eristada, kas karistus eelmise kuriteo eest on uue kuriteo toimepanemise ajaks kantud või mitte. Otseselt räägib sellest § 42 lg. 1 p. 3 vabadusekaotuse osas, p-d 1 ja 2 aga, rääkides süüdimõistmisest varem toimepandud kuriteo eest, viitavad samale ka mittevabadusekaotuslike karistuste osas.

Paragrahv 42 lg. 1 p. 3 täiendab kuritegude ringi, mille eest võib isikut tunnistada eriti ohtlikuks retsidivistiks juhul, kui ta paneb kuriteo toime vabadusekaotuse kandmisel. Sellega tugevdatakse nende isikute osas kriminaalvastutust. Sõna-sõnalisel tõlgendusel tuleneb siit seaduse hinnang mittetäieliku retsidiivi

⁵⁹ Sellest on tehtud põhjendamata järeldus, et kogu retsidiivi institut tuleb siduda täisealisuse saavutamisega. Kui eriti ohtliku retsidiivi juures see on täiesti põhjendatud ja kooskõlas selle kui retsidiivi ja teiselt poolt isiksuse ohtlikkust iseloomustavate tunnuste kombinatsiooni alusel moodustatud mõiste olemusega, siis retsidiivi osas tähendab see järjekordset katset retsidiivi mõistet täiendada, ja tal puudub algusest peale igasugune mõte — seadus ise näitab üldnormis ära alaealiste kriminaalvastutuse ja karistamise erisused, mis tulenevad eluea iseärasuste arvestamisest. Viimastest ei tulene aga mingil moel, et alaealised ei võiks panna toime kuritegusid raskendavatel asjaoludel, sealhulgas retsidiivi tunnustel. Kas võtta seda arvesse raskendava asjaoluna või mitte, selle lahendab kohus, arvestades eelmise kuriteo iseloomu. Välistada aga võimalus arvestada retsidiivi alaealisusest tulenevate iseärasuste motiivil on teoreetiliselt põhjendamatu ja praktiliselt äärmiselt kahjulik, sest statistika näitab, et enamus retsidiviste on alustanud kuritegevust alaealistena. Retsidiivi täiendamise idee täisealisuse saavutamisega kuulub J. I. Sutovile. See tuleneb tema üldisest kontseptsioonist eriti ohtliku retsidiivi ja retsidiivi analoogia kohta, ning eeldades selle kontseptsiooni põhistatust, oleks ka sellise täiendava tunnuse sissetoomine põhjendatud (vrd. eriti ohtliku retsidiiviga), kuid et kontseptsioon on teemikuna vastuvõtmatu, kaotab ka see täiendav tunnus oma mõtte.

Ю. И. Ш у т о в, Меры борьбы с рецидивной преступностью по советскому уголовному праву. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Свердловск, 1965, lk. 12.

kõrgemast ühiskonnaohtlikkusest võrreldes retsidiiviga. Pole raske näha, et see on ebaloogiline ja seetõttu tuleb selle sätte mõtet otsida mujalt, ja nimelt vajadusest tugevdada vabadusekaotusliku karistuse efektiivsust retsidiivi profülaktikas. Vastasel juhul oleks kinnipidamiskohtades ja üldse karistuse kandmisel avatud n.-ö. roheline tee kuritegevusele. Seega tuleb selle sätte eesmärki näha eeskätt retsidiivi profülaktika vajaduse rõhutamises.

Paragrahv 42 lg. 2 annab subjekti isiksuse kõrgendatud ohtlikkust iseloomustavad tunnused: toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloom ja aste, süüdlase isiksus ja kuriteo toimepanemise asjaolud. Kui § 42 lg. 1 iseloomustab subjekti poolt toimepandud kuritegusid nende koosseisuliste tunnuste kaudu ja nende läbi loomulikult ka subjekti ennast, siis § 42 lg. 2 nõuab lisaks eelnevale konkreetse kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomu ja astme toimepanemise asjaolude ning subjekti isiksuse individuaalsuse arvestamist. Ei tule teha järeldust, et kuivõrd seadus räägib eraldi kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloomust ja astmest, toimepanemise asjaoludest ja süüdlase isiksusest, et sellisel juhul kuriteo ühiskonnaohtlikkuse iseloom ja aste ning toimepanemise asjaolud ei iseloomusta subjekti isiksust. Kuritegu on objektiivne ja subjektiivse külje ühtsus ning objektiivne külg ja tema seosed, peegeldudes subjekti teadvuses ja realiseerudes selle vahendusel, iseloomustavad sellega ka subjekti ennast. Isiksus on aga spetsiaalselt välja toodud sellepärast, et süüdlase isiksust ei iseloomusta mitte ainult kuriteo subjektiaks olemise fakt, vaid ka tema eelnev elukäik kogu oma individuaalsuses. Paragrahv 42 lg. 2 ei räägi otseselt süüdlase isiksuse kõrgendatud ohtlikkusest, kuid see järeldub § 42 lg. 2 mõttest, sest kui oleks piisanud subjekti keskmisest, veelgi enam vähesest ohtlikkusest eriti ohtlikuks retsidiivistiks tunnistamiseks, siis poleks olnud vajadust kõnesoleva lõigu järele ning oleks täiesti piisanud esimeses ja kolmandas lõigus olevate retsidiivi tunnuste äranäitamises.

Kui eriti ohtliku retsidiivisti retsidiivsed tunnused on täpselt määratletud §-s 42 lg. 1 ja 3, siis isiksuse ohtlikkust määratlevad tunnused on antud üldtunnustena, mis igal konkreetset juhul on erinevad ja kuuluvad tuvastamisele. Seetõttu ei muuda eriti ohtliku retsidiivi retsidiivsete tunnuste esinemine automaatselt isikut eriti ohtlikuks retsidiivistiks. Eriti ohtlikuks retsidiivistiks tunnistamine on protsessuaalne akt ning kohtu prerogatiiv.

Selles väljendub eriti ohtliku retsidiivi omapära võrreldes tavalise retsidiiviga.

Eriti ohtlikuks retsidiivistiks tunnistamisel on rida kriminaalõiguslikke tagajärgi. Need tagajärjed on tingitud eriti ohtliku retsidiivisti kõrgendatud ohtlikkusest ning raskemast allumisest karistuse parandavale toimele ja on ühtlasi selle õiguslikuks järelduseks. Nende sisuks on eriti ohtliku retsidiivisti suhtes kri-

minaalvastutuse, karistuse ja selle kandmise tingimuste rakendamine. Kui viimati nimetatud on eriti ohtlikuks retsidiivistiks tunnistamisel vahetu tähendusega, siis teised tagajärjed on eelkõige üldpreventiivse tähendusega — nad realiseeruvad alles eriti ohtliku retsidiivisti poolt uue kuriteo toimepanemisega karistatuse tähtaja jooksul.⁶⁰

Paragrahv 42 ja temast tulenevad õiguslikud järeldused käsitlevad võitlust retsidiivse kuritegevuse ladviku vastu, suhteliselt kitsa ringi isikute vastu retsidiivses kuritegevuses ning selles mõttes on § 42 kohaldamine erandlik nähtus. Ühest küljest juba sellepärast, et selliste raskete kuritegude korduv toimepanemine iseenesest on erandlik, teisest küljest seetõttu, et nende kuritegude eest ettenähtud ja kohaldatavad küllaltki kõrged karistused ei võimalda praktiliselt neid kuritegusid korduvalt toime panna (s. t. retsidiivina). Seetõttu ei kuulu võtmepositsioon võitluses retsidiivse kuritegevuse vastu mitte §-le 42.

KrK süsteemi efektiivsuse retsidiiviga võitlemiseks määravad need normid, mis käsitlevad tavalist retsidiivi kui retsidiivi kõige levinumat vormi. KrK-s on selleks eeskätt § 38 p. 1 (vastutust raskendavad asjaolud)⁶¹ Kuid just see lüli on KrK-s kõige nõrgem. Selles retsidiivi käsitlevas üldsättes on KrK läinud sama teed mis 1926. a. kriminaalkoodeksi ja nivelleerinud retsidiivi ja konkurentsi. KrK § 38 p. 1 järgi on raskendavaks asjaoluks «kuriteo toimepanemine isiku poolt, kes varem on mingisuguse kuriteo toime pannud, kui sellest ei ole möödunud käesoleva koodeksi §-s 53 (kriminaalvastutusele võtmise aegumine — H. K.) ettenähtud tähtajad või kustunud või kustutatud karistatus».

Viitamine aegumistähtaegadele ja karistatuse kustumisele või kustutamisele näitab, et antud sättes on peetud silmas nii kuritegude konkurentsi (s. t. üheliigilist konkurentsi) kui ka retsidiivi, mis sisuliselt orienteerib kohut retsidiivi ja konkurentsi ühiskonnaohtlikkuse samastamisele, ehkki kõigist teistest retsidiivi ja konkurentsi käsitlevatest KrK (ja «Aluste») sätetest nähtub retsidiivi ühiskonnaohtlikkuse tunduvalt kõrgem hindamine (vt. KrK §-d 23 lg. 1 ja 4, 40, 41, 42, 47 lg. 3, 50 lg. 2 p. 1, 55 lg. 4 ja lg. 5 p. 1 ning 2, aga samuti retsidiiv eriosas kvalifitseeriva asjaoluna)

Retsidiivi selline käsitus KrK-s jätab suure tühimiku eriti ohtliku retsidiivi järele, sest eriti ohtlikule retsidiivile järgnevaks vastutust raskendavaks asjaoluks on retsidiiv ja konkurents võrdsel alusel, (ainus erand on nn. mittetäielik retsidiiv). Para-

⁶⁰ «Бюллетень Верховного Суда СССР», 1963, № 4, lk. 19—20.

⁶¹ KrK § 38 p. 1 on ka ainus säte, mis retsidiivi osas erineb «Aluste» vastavast normist, kui mitte arvestada § 50 (kriminaalvastutusest vabastamine süüdlase andmise korral üldsuse kaendusele) lg. 2 p. 1, mis välistab kaenduse retsidiivisti suhtes.

grahv 38 p. 1 küll märgib ära retsidiivi, kuid absoluutselt ei erista seda konkurentsist (s. t. ei näita viimase kõrgendatud ohtlikkust võrreldes konkurentsiga antud paragrahvi raames), seda kriipsub muuhulgas alla ka retsidiivi termini mahavaikimine. Arvestades retsidiivi ja konkurentsi täielikku nivelleerimist, ei ole kohut mingisugust seaduslikku alust lugeda antud juhul retsidiivi esinemist raskendavamaks kui konkurentsi. Sama kehtib ka kvalifitseeritud koosseisude kohta eriosas. Samal ajal on aga ilmne, kui vaadata § 42, et eriti ohtliku retsidiivi ja konkurentsi vahel on tohtu ruum ja aeg tavalisele retsidiivsele kuritegevusele. §-s 42 on loetletud 35 kuritegu (paragrahvi täpsusega, eristamata lõike) ning ainult nende kuritegude kombinatsioonid annavad eriti ohtliku retsidiivi eeldused, samal ajal aga KrK tunneb üle 180 (st. paragrahvi mõttes) kuriteo. Seega enam kui 145 kuriteo osas ei too retsidiiv kaasa erilisi õiguslikke järeltusi (välja arvaatud §-s 41 käsitletud juhud).

Ei saa muidugi unustada, et §-s 42 loetletud kuriteod on just need, milles retsidiiv esineb kõige sagedamini, kuid ka seda arvestades annab KrK ikkagi väga palju ruumi tavalisele retsidiivile.

Veelgi enam muutub pilt, kui arvestame ka ajalist tegurit. Näiteks § 139 (salajane vargus) puhul on eriti ohtlikuks retsidiivistiks tunnistamise retsidiivsed eeldused olemas alles siis, kui isikut on eelnevalt juba kolmel korral karistatud ja teda mõistetakse süüdi neljandat korda, seejuures osa selle kriminaalõiguslikke tagajärgi (näiteks karistumäära osas) realiseeruvad alles viiendal süüdimõistmisel (§ 139 lg. 3). Kuid tuleb arvestada, et mitte alati ei too eriti ohtlikuks retsidiivistiks tunnistamine retsidiivsete eelduste olemasolu kaasa tegelikku tunnistamist eriti ohtlikuks retsidiivistiks. See võib leida aset ka viiendal, kuuendal jne. süüdimõistmisel, kuid pole ka siis obligatoorne.

Ka kõigil neil juhtudel ei too retsidiiv kaasa spetsiaalseid õiguslikke järeltusi.

Eeltoodut ei saa hinnata teisiti kui retsidiivi alahindamist «Eesti NSV kriminaalkodeksi» üldosas.

6. Seoses karistatuse instituudi sisseviimisega retsidiivi mõistesse (nii § 38 p. 1, kui ka § 42 lg. 3) tuleb asuda seisukohale, et KrK on selle lahendanud ilma igasuguse reservatsiooni võimaluseta karistatuse instituudi tunnustamise kasuks. Selle õigsuses ei saa olla kahtlust, sest lõppkokkuvõttes on see küsimus karistatuse instituudi põhistatusest üldse.

Kuid nii teorias kui ka kohtupraktikas on ilmnenud seisukohti, mis eitavad ühel või teisel juhul karistatuse instituudi tähtsust retsidiivis.⁶² Küsimus üldtoodud aspektis on kerkinud

⁶² Vt. näiteks VNFSV Ülemkohtu Kriminaalasjade Kohtukolleegiumi seisukohta «VNFSV kriminaalkodeksi» § 102 p. 1 järgi kvalifitseerimise osas ret-

jällegi retsidiivi instituudi ning konkurentsi vahelise erinevuse mittemõistmise pinnalt ja nende nivelleerimisest seadusandluses (loogika, et kui seadus räägib varem taolise teo toimepanemisest raskendava asjaoluna, nõudmata karistatust, siis viimasel ei ole üldse tähtsust).

Ise küsimus on karistatuse instituudi arvestamine retsidiivi kriminoloogilises uurimises. Siin tuleb retsidiiviga hõlmata nii need uue kuriteo toimepanemise juhud, mil karistus ei olnud kustunud, kui ka need, mil karistus oli kustunud, sest muidu pole võimalik hinnata karistatuse instituudi efektiivsust ja tähtsust kriminaalõiguses.

7. Võrreldes üldosaga ei ole ka KrK eriosas pilt retsidiivi osas erinev. Eriosas puudub samuti järjekindlus retsidiivi ja üheliigilise konkurentsi eristamisel raskendava koosseisulise tunnusega.

Ainult retsidiivi tunnustel kvalifitseeritud koosseise on KrK-s kolm, kuid terminit «retsidiiv» seal kasutatud ei ole (vt. §-d 68 lg. 2, 86 lg. 2, 196) Kõrvuti sellega on koosseise, kus on kvalifitseerivaks tunnuseks nii retsidiiv (sisuliselt) kui ka üheliigiline konkurent (§-d 94 lg. 2 — riigi või ühiskonna vara pisiriisumine, 164 — altkäemaksu võtmine, 164¹ — altkäemaksu vahendus, 165 — altkäemaksu andmine).

Valdavas enamuses aga on sellised koosseisud konstrueeritud ilma retsidiivi ja üheliigilise konkurentsi eristamiseta (« isik, kes on varem toime pannud samasuguse või teatud samaliigilise kuriteo» või on kasutanud termineid «teistkordselt» või «kordvalt»): §-d 88 lg. 2 (riigi või ühiskonna vara riisumine salajase varguse teel), 89 lg. 2 (riigi või ühiskonna vara riisumine avaliku varguse teel) jne., kokku 14 koosseisus. Võib ju öelda, et see on seadusandliku tehnika küsimus. Kuid kui see viib sisuliselt ebaõigetele järeldustele, siis ei saa seda lugeda vabandatavaks. Ei saa vastu vaielda seaduseandja suvale sõltuvalt konkreetsetest kaalutlustest konstrueerida koosseise, asetades erineva kaaluga tunnused ühele tasemele (näiteks ei pruugi seaduseandja eristada kuriteo toimepanemisest eriti ohtliku retsidiivisti poolt tavalise

sidiivi tunnustel. Kohus leidis, et antud juhul pole nõutav karistus, vaid piisab taolise kuriteo faktist minevikus. V. V. Vladimirov leiab, et sellisel juhul ei iseloomusta korduvus mitte isiku juriidilist olukorda, vaid isiksuse ühiskonnaohtlikkust ja seepärast pole karistatuse kustumine (kustutamine) oluline. Samal seisukohal on ka S. Borodin ja osaliselt J. I. Sutov. Vt. Загродников. Об ответственности преступников-рецидивистов. — «Социалистическая законность», 1964, № 3; С. Бородин. Квалификация убийств по советскому уголовному праву. М., 1963; В. В. Владимиров. Преступления против личной собственности граждан по советскому уголовному законодательству союзных республик. — «Советское государство и право», 1962, № 8, lk. 73; Ю. И. Шотов. Рецидивная преступность и меры борьбы с ней по советскому уголовному праву. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Свердловск, 1965, lk. 12.

retsidiivina või konkurentsina (§ 90 lg. 2) — juhul, kui nende eristamine konkreetsetes seoses on vähese tähtsusega. Hoopis teine hinnang tuleb taolisele võttele anda siis, kui see ei esine erandlikult, vaid süsteemina nagu KrK-s ja ka varasemates seadustes. See ei ole mitte konkreetsetest kaalutlustest lähtuv seadusandliku tehnika võte, vaid retsidiivi ohtlikkuse alahindamisest lähtuv retsidiivi ja konkurentsi nivelleerimine.

8. Peab märkima, et retsidiivi käsitluselt nii üld- kui ka eris-osas ei kujuta «Eesti NSV kriminaalkoodeks» mingit erandit võrreldes teiste liiduvabariikide kriminaalkoodeksitega. Vaatluse all olnud küsimused on kõikide liiduvabariikide kriminaalkoodeksid lahendanud printsiibis ühtemoodi.

Kuid lisaks neile on enamik liiduvabariikide kriminaalkoodekseid täiendanud raskendavate asjaolude loetelu korduvuse osas: Usbeki, Turkmeeni ja Armeenia kriminaalkoodeksid näevad täiendavalt vastutust raskendava asjaoluna ette kuriteo toimepanemise eriti ohtliku retsidiivisti poolt; Leedu ja Kirgiisi kriminaalkoodeksid käenduse ajal või teatud tähtaja jooksul pärast käenduse lõppemist, samuti teatud tähtaja jooksul pärast ühiskondliku mõjutamise vahendite kohaldamist uue kuriteo toimepanemise; osa liiduvabariikide kriminaalkoodekseid näeb ette kas ainult eelneva käenduse või ainult ühiskondlike mõjutamisvahendite kohaldamise raskendava asjaoluna enne uue kuriteo toimepanemist.

Raskendavate asjaolude süsteemi täiuslikkuse seisukohalt võitluses retsidiivse kuritegevuse vastu on eriti ohtlike retsidiivistide poolt kuriteo toimepanemise eraldi ettenägemine (kõrvuti tavalise retsidiiviga) raskendavate asjaolude loetelus igati põhjendatud ja rõhutab veel kord tavalise retsidiivi ja konkurentsi teravamata eristamise vajadust raskendavate asjaolude loetelus. Sama tuleb öelda ka uue kuriteo toimepanemise kohta pärast isiku käendusele andmist või tema suhtes ühiskondlike mõjutamisvahendite kohaldamist.

Retsidiivi seisukohalt on karistuse olemuses tähtis tema eesmärk — süüdimõistetute parandamine ja ümberkasvatamine ning süüdimõistetute poolt uue kuritegude toimepanemise ärahoidmine (KrK § 20). Sama eesmärk on ka ühiskondlike mõjutamisvahendite ja käenduse kohaldamisel kuriteo toimepannud isiku suhtes (vt. KrK §-d 50, 51). Kui need vahendid ei saavuta oma eesmärki ja isik paneb toime uue kuriteo, siis on täielik alus väita, et antud juhul on tegemist retsidiiviga. Kui teoreetiliselt on oluline vahe, kas kuriteo toimepannud isikule kohaldatakse KrK §-s 29 ettenähtud ühiskondlik laitus või seltsimehelik kohus kohaldatakse KrK § 51 alusel ühiskondliku mõjutamisvahendina noomituse (esimene on kriminaalkaristus, teine mitte), siis kuriteo subjekti ja kohaldatud vahendi kasvatusliku mõju seisukohalt nendel praktilist vahet

ei ole ning kuriteo retsidiivi tunnistamine on mõlemal juhul sisuliselt möödapääsmatu.

Loomulikult ei täheta eeltooduga väita, et kriminaalkaristuse ja ühiskondlike mõjutamisvahendite vahel puudub kvalitatiivne erinevus. Jutt on ainult sellest, et retsidiivi aspektist (pidades siinjuures silmas ka selle kriminoloogilist tähendust) on nende vahel ületamatu müüri püstitamine põhjendamatu.

«ENSV kriminaalkoodeks» ei tunne erinormi vastutuse tugevdamise kohta uue kuriteo toimepanemise eest pärast ühiskondlike mõjutamisvahendite rakendamist. Tõsi küll: KrK olemasoleva süsteemi seisukohalt võitluses kuritegude korduva toimepanemise vastu, kus retsidiivi ja konkurentsi erinevust pole välja toodud, täidab selle augu konkurents vastutust raskendava asjaoluna, kuid *de lege ferenda* tuleks see seadusandluses täpsemalt reglementeerida.

9. Kokkuvõttes: KrK-d iseloomustab retsidiivi osas retsidiivi kui vastutust raskendava asjaolu aiahindamine. Kuid seadusandluse ebajärjekindlus kahjustab paratamatult ka retsidiivse kuritegevuse vastu peetavat võitlust. Et tõsta selle võitluse efektiivsust, on vaja teha korrektiivse retsidiivi puudutavas seadusandluses.⁶³

10. Tuleb veel lisada, et retsidiivi osatähtsuse ja spetsiifika alahindamine võitluses kuritegevusega on üleliidulises juriidilises kirjanduses tunduvalt suurem kui meie vabariigis ilmunud eestikeelse vastavasisulises kirjanduses.⁶⁴ Näiteks Üleliidulise Kaugõppe Juriidilise Instituudi poolt 1961. a. (M. A. Sneider) ja 1964. a. (M. A. Sneider), väljaantud kriminaalõiguse õpikutes ning M. V Lomonossovi nim. Moskva Riikliku Ülikooli poolt 1962. a. (B. A. Kurinov) väljaantud kriminaalõiguse õpikus pole retsidiivi probleemi iseseisvalt üldse käsitletud. Terminit «retsidiiv» on kasutatud ainult seoses eriti ohtliku retsidivist mõistega, muudel juhtudel pole seda isegi mainitud.

⁶³ Seadusandluse lünka võitluses retsidiiviga on püüdnud täita kohtupraktika, näiteks Läti NSV Ülemkohtu Pleenum on teinud selles osas spetsiaalse 30. dets. 1965. määruse nr. 7. Märkides, et korduvalt karistatud isikutele kohaldatakse pehmeid karistusmäärasid, suhtutakse pealiskaudselt selle kategooria asjade arutamisse, vabastatakse alusetult tingimisi ennetähtaega varem korduvalt karistatud isikuid, arvestamata, et need isikud on kõrgendatud ühiskonnaohtlikkusega, nõuab Pleenum igakülgset võitluse tugevdamist retsidiivse kuritegevusega, viidates siinjuures «Läti NSV kriminaalkoodeksi» §-le 37 (vastutust raskendavad asjaolud). Täpselt samuti nagu ENSV KrK, pole ka «Läti NSV kriminaalkoodeks» eristanud retsidiivi ja konkurentsi erinevat ohtlikkust ning, nagu näitab kõnesolev määrus, on see andnud ennast küllaltki valusalt tunda. Vt. Постановления Пленума Верховного суда Латв. ССР, № 5, 6, 7 от 30 декабря 1965 г., lk. 13—18.

⁶⁴ H. Kadari, E. Raal, I. Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Tallinn, 1963, lk. 321—325; Eesti NSV kriminaalkoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 1962, lk. 79—80; Eesti NSV kriminaalkoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 1965, lk. 106—107; Uuest Nõukogude kriminaal- ja kriminaalprotsessi seadusandlusest. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Tartu, 1959, lk. 38—40.

РЕЦИДИВНАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ В СОВЕТСКОМ УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ И В ТЕОРИИ СОВЕТСКОГО УГОЛОВНОГО ПРАВА

Аспирант Х. Э. Кингс

Кафедра уголовного права и процесса

Резюме

Статья посвящена социальной сущности и понятию рецидива по советскому уголовному законодательству и их значению в борьбе с преступностью.

Понятие рецидива отражает в нашем сознании социальное явление — рецидивное преступление. Рецидивная преступность как социальное явление есть совокупность рецидивных преступлений как социальных фактов в определенных пределах места и времени. Поэтому при установлении понятия рецидива объектом исследования теории советского уголовного права является то общее, что скрывается в рецидивных преступлениях. Этим общим является судимость лица, совершившего преступление. Именно судимость является тем внутренним существенным общим, которое и пределяет существование и качество рецидива как социального явления. Признаком рецидива является и повторность, однако неверно было бы считать ее главным признаком рецидива.

Понятие повторности шире понятия рецидива: оно охватывает также случаи, когда новое преступление совершается лицом, не имеющим судимости. По логической структуре понятия повторности и рецидива находятся в родовом и видовом взаимоотношении.

Если целью наказания является исправление и перевоспитание лица, совершившего преступление, то при рецидиве, где эта цель не достигнута, факт судимости приобретает в отношении данного лица остро отрицательное значение в двух аспектах: 1) снижается эффективность наказания, 2) увеличивается опасность совершившихся преступлений.

Исходя из сущности рецидива, в данной статье под рецидивистом понимается лицо, совершившее новое преступление после осуждения и полного отбытия наказания, но до погашения судимости. Если же новое преступление совершено после осуждения, но еще до полного отбытия наказания, то это является так называемым неполным рецидивом.

Снижение эффективности наказания и повышенная опасность преступлений определяют специфику уголовных мер в борьбе с рецидивом: эти меры являются более суровыми по сравнению с мерами борьбы с первичной преступностью.

Нельзя считать обоснованной точку зрения, согласно которой предпосылкой для усиления наказания в отношении рецидивистов является только повышенная опасность личности рецидивиста.

Главной основой вида и тяжести наказания являются тяжесть совершенного нового преступления и предусмотренные законом отягчающие обстоятельства в связи с совершенным преступлением.

Преступные связи и опыт рецидивиста приобретают юридическое значение только тогда, когда они отражаются в совершении нового преступления.

Именно связь преступных связей и опыта рецидивиста с совершенным преступлением и его опасностью, а также их непосредственное выражение в преступлении и его опасности определяют повышенную опасность рецидивиста.

Уменьшение эффективности наказания следует рассматривать в первую очередь с точки зрения виновного как объекта наказания: насколько он поддается влиянию наказания.

В статье проанализированы различные точки зрения, отраженные в советской уголовно-правовой литературе и связанные с отрицанием рецидива как социального явления, а также с неправильным применением в теории уголовного права понятия и сущности рецидива (концепция об ограниченности понятия рецидива, отождествление понятия рецидива и повторности и т. д.).

Всем этим тенденциям характерна недооценка опасности рецидива. Это повлияло и на законодательство и практику его применения. Это подтверждает также анализ развития советского уголовного законодательства и действующего законодательства (прежде всего ЭССР)

Анализ законодательства приводит к выводу, что практически рецидив в действующем законодательстве нивелирован повторностью, и тем самым недооценена опасность рецидива как отягчающего обстоятельства уголовной ответственности.

Результатом этого является недостаточная борьба с рецидивной преступностью на основании действующего уголовного законодательства.

UUTEST VAHENDITEST SÕRMEJÄLGEDE NÄHTAVAKS MUUTMISEL JA FIKSEERIMISEL

Aspirant H. Lindmäe

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder

Nähtamatute ja vähenähtavate sõrmejälgede nähtavaks muutmisel kasutatakse mitmesuguseid füüsikalisi ja keemilisi meetodeid. Nende meetodite rakendusvõimalused olenevad jälje omadustest, eseme materjalist ja pinna iseloomust.

Sõrmejälje omadusteks, mida tuleb arvestada tema nähtavaks muutmisel, on jälje vanus, higi koostis, rasu esinemine ja hulk jäljeaines ning jäljeaine adhesioonivõime. Need sõrmejälje omadused ei ole püsivad. Nad on kõigepealt mõjustatavad jälje kujunemis- ja säilimistingimustest. Nii oleneb näiteks higi koostis inimese organismi seisundist jälje jätmise ajal. Samuti mõjustab higi koostist välistemperatuur. Seoses temperatuuri tõusuga suureneb higieritus ning kasvab orgaaniliste ainete hulk jäljeaines.¹ Jälje omadusi mõjustavad ka need tingimused, milles ese seisib pärast jälje jätmist. Sellisteks välistingimusteks on õhutemperatuur ja niiskus, samuti asjaolu, kas ese oli kaitstud tolmu eest. Selle kõrval on ka eseme materjalil teatav osa jälje omaduste muutumisel. Nii vananeb sõrmejalg kiiresti hügrokoopilise pinnaga esemel, kus üksikud jäljeaine komponendid ei püsi eseme pinnal. Seoses sellega väheneb jäljeaine adhesioonivõime.

Samuti võib ka eseme materjal ja pinna iseloom piirata sõrmejälje nähtavaks muutmise meetodite valikuvõimalusi. Näiteks ei ole võimalik kasutada klaasile jäetud sõrmejälgede nähtavaks muutmisel vedelikke ning õlisel või rasvasel pinnal pulbreid.

Kõikide nende asjaolude arvestamine, mis mõjustavad sõrmejälgede nähtavaks muutmist, ei ole aga alati praktiliselt võimalik. Nii puuduvad uurijal, daktüloskoopia-asjatundjal või -eksperdil andmed jäljeaine koostise ja adhesioonivõime kohta. Samuti ei ole alati teada jälje kujunemis- või säilimistingimusi.

¹ А. А. Выборнова. О целесообразной последовательности применения различных способов выявления потожировых следов пальцев рук. — «Советская криминалистика на службе следствия», вып. 13. М., 1959, lk. 35.

Seoses sellega ei saa eelnevalt kindlaks määrata, milline teatud tingimustes kasutatav sõrmejälje nähtavaks muutmise meetod annab kõige paremaid tulemusi. Sellepärast on sõrmejälgede nähtavaks muutmisel sageli eksperimentaalne iseloom.

Lähtudes sellest, on vaja alati arvestada mitme meetodi järjestikulist kasutamist. Seejuures rakendatakse esimesena seda meetodit, mis ei raskenda ega muuda võimatuks teiste meetodite kasutamist.

Esimesena kasutatavaks sõrmejälgede nähtavaks muutmise meetodiks on jälgede ultraviolettkiirtes ergastamise kõrval sõrmejälgede töötlemine joodiauruga.

Sõrmejalg muutub joodiauruga töötlemisel nähtavaks sellepärast, et sublimeerunud joodi molekulid adsorbeeruvad jäljeainele ja annavad jäljele pruunja värvuse.

Joodi sublimeerumine ei ole keemiline protsess. Samuti ei reageeri jood jäljeainega keemiliselt. Jälje värvumine ei tulene värvusreaktsioonist, vaid gaasilise joodi molekulide värvusest, mis kinnistuvad jäljeaine pinnale. Sellepärast ei ole joodiauru kasutamine sõrmejälgede nähtavaks muutmise keemiliseks meetodiks. Seoses sellega ei saa nõustuda ka L. G. Granovskiga, kes käsitleb joodi keemilise toime reaktiivina.² Kuna adsorptsioon on füüsikaline nähtus, tuleb ka joodi kasutamist pidada sõrmejälgede nähtavaks muutmise füüsikaliseks meetodiks.

Sõrmejälje omadus adsorbeerida gaasilise joodi molekulidele on suuresti rasu ja epidermiliste rakkude hulgest jäljeaines. Tavaliselt peab sõrmejalg, mille adsorbeerimisvõime ei ole seoses jälje vananemisega tunduvalt langenud, joodi molekulide paremini kinni kui eseme pind. See asjaolu teeb joodi kasutamise võimalikuks mitmesugustel pindadel. Sellejuures saab mineraalõliste pindadele jäetud sõrmejälgi muuta nähtavaks ainult joodiauruga.

Samuti püsib jälje adsorbeerimisvõime suhteliselt kaua. Nii on näiteks talvel kütmata ruumis seisnud paberil muudetud sõrmejälgi nähtavaks joodiauruga veel 79 päeva pärast jälgede jätmist.³

Joodiaur ei kahjusta sõrmejälgi ega eset.

Vaatamata sellele, et joodiauru on võimalik laialdaselt kasutada sõrmejälgede nähtavaks muutmisel, rakendatakse Eesti NSV uurimis- ja ekspertiisipraktikas seda meetodit suhteliselt harva. Peamiseks takistuseks on see, et uurijatel, samuti daktüloskoopia-asjatundjatel ja -ekspertidel puuduvad kaasaegsed vahendid joodi kasutamiseks.

Nii puudub jooditoru prokuratuuri uurija uurimiskohvril. Samuti ei ole ka miilitsa uurimispaunas seadist joodi sublimee-

² Г. Л. Грановский. Папиллярскопическая идентификация личности. — «Теория и практика криминалистической экспертизы», сб. 8. М., 1961, lk. 136.

³ Г. Л. Грановский. Op. cit., lk. 121.

rimiseks. Sellepärast kasutati sõrmejälgede nähtavaks muutmisel joodiauruga neid vahendeid, mis ei kuulunud uurimiskohvrisside ega -pauna. Üheks selliseks vahendiks on A. I. Mironovi konstrueeritud jooditoru. See seadis on valmistatud nurkjalt painutatud klaastorust, mille keskosas on kolb joodi kristallidele. Mõlemal pool kolbi on jooditorul kraanid. Sublimeerunud jood puhutakse jooditorust välja suuga. Samuti võidakse selleks kasutada pulverisaatori ballooni. Kolvi ja kraanide vahe on täidetud klaasvatiga. Klaasvatt takistab peenikeste joodi kristallide väljapudene mist jooditoru kasutamisel. Jooditoru soojendatakse joodi sublimeerumise kiirendamiseks käega.⁴ A. I. Mironovi jooditorudest on uurimisorganites säilinud ainult üksikuid.

Samuti on kasutatud joodi sublimeerimiseks lihtsamaid, ilma kraanideta jooditorusid. Nii tarvitatakse jooditorudena mitmesuguseid pipette.⁵ Selliste jooditorude otsad täidetakse klaasvatiga. Nende torude kasutamine ei erine A. I. Mironovi jooditoru kasutamise viisist. Pärast pipetitaolise jooditoru kasutamist suletakse toru mõlemad otsad plastiliinitükikestega või kummikorgikestega.

Lihtsamate jooditorude tüüpi seadis joodi sublimeerimiseks on ka prokuratuuri uurija portfelligis.

Lihtsamad jooditorud ei vasta kaasaja nõuetele.

Selline jooditoru mahutab väga vähe kristallilist joodi. Toru otsik, mille kaudu suunatakse sublimeerunud joodi sõrmejälgedele, on väga peenike. Seoses sellega on sõrmejälje nähtavaks muutmine aeganõudev. Seetõttu on ka suuremate pindade joodiauruga töötlemine raskendatud. Jooditoru töökorda seadmine ja korkimine, eriti aga siis, kui kasutatakse torude sulgemisel plastiliini, on tülikas. Kui toru otsad ei ole õhukindlalt suletud, ei või seda toru hoida metallesemete lähedal, kuna sublimeerunud jood põhjustab metalli roostetamist.

Rida puudusi esineb ka A. I. Mironovi konstrueeritud jooditorul. Nii on selle jooditoru kolvi täitmine joodi kristallidega aeganõudev ja tülikas. Kraanikorgid ei sule kolbi õhukindlalt. Lisaks sellele on augud kraanikorkides peenikesed ja takistavad sublimeerunud joodi puhumist esemele.

Seoses sellega on vaja otsida võimalusi joodi sublimeerimiseks kasutatava seadise konstruktsiooni paremustamiseks.

Üheks selliseks lahenduseks on saksa kriminalisti F. Kinderväteri konstrueeritud sublimaator Sublimaatoril on silindriline kuju. Joodi sublimatsiooni kiirendab põlemise ajal kuumenev elektripirn, mida kasutatakse ka valgusallikana. Vajaduse korral

⁴ В. П. В л а с о в. Иодная трубка. — «Советская криминалистика на службе следствия», вып. 8. М., 1956, лк. 256—258.

⁵ А. А. В ы б о р н о в а. О фиксации следов пальцев рук. — «Советская криминалистика на службе следствия», вып. 10. М., 1958, лк. 138—139; В. П. В л а с о в. О р. cit., лк. 259.

võib kuumenenud elektripirni nihutada joodi kristallide kolvist eemale. Pikliku kujuga elektripirni ümber asetub spiraalne klaas-toru, mille kaudu juhitakse soojenevat õhku kolbi.⁶

F Kindervateri joodisublimaatori puuduseks on konstruktsiooni liigne keerukus. Samuti on joodi kristallide kolb lahtine. Sublimaatori soojendusüsteemi ei ole võimalik kasutada seal, kus puudub elektrivalgustus.

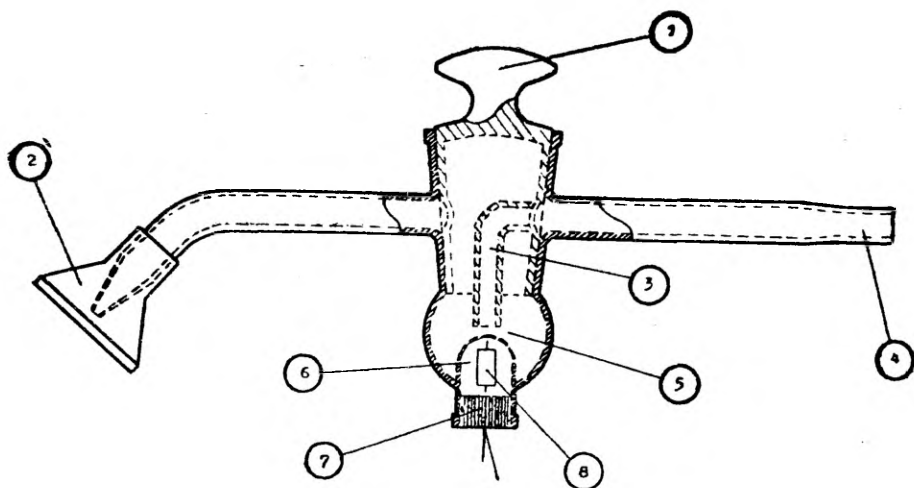
Lähtudes praktika vajadustest konstrueeris käesoleva artikli autor Eesti NSV Kohtuekspertiisi Laboratooriumis 1965. a. joodisublimaatori (vt. joon. 1), millel ta püüdis kõrvaldada joodi sublimimise varem kasutusel olnud seadistel esinevaid puudusi.

Joodisublimaator on valmistatud klaasist. Sublimaatori pikkus on 21 cm, kõrgus ilma joodi kristallide kolvi soojenduspesata 8,5 cm. Joodisublimaatori keskosa on tüvikoonusekujuline. Selle all asetub joodi kristallide kerataoline kolb läbimõõduga 3,2 cm. Sublimaatori keskosale on kinnitatud kaks toru läbimõõduga 1 cm. Tagumise toru kaudu surutakse pulverisaatori kahe palliga ballooni abil õhku sublimatorisse. Eesmise toru kaudu suunatakse sublimeerunud jood esemele. Sublimatoril on ainult üks kraan. Õõnsas kraanikorgis on kaks ava. Kui sublimatori kraan on lahti, asetuvad kraanikorgi avad eesmise ja tagumise toruga kohakuti. Avale, mis asetub tööasendis vastu sublimatori tagumist toru, on kinnitatud kraanikorgi toru. Kraanikorgi toru kõverdub kaarjalt ja suundub joodi kristallide kolvi tsesentrisse. Toru läbimõõt on 5 mm. Selle toru kaudu liigub õhk pulverisaatori balloonist joodi kristallidele.

Joodisublimatorit hoitakse kasutamisel nii, et joodi kristallide kolb on peopesas. Kolb, samuti sublimatori keskosa ja tagumine toru soojenevad ning joodi kristallid hakkavad intensiivselt sublimeeruma. Läbides soojenenud sublimatori tagumise toru ja kraanikorgi, soojeneb samaaegselt ka pulverisaatori balloonist sublimatorisse puhutud õhk. Balloonile surutakse ainult kergete vajutustega. Kui suruda tugevasti, siis ei jõua õhk enne kolvi jõudmist soojeneda ning joodi sublimeerumine on väiksem. Sublimeerunud jood puhutakse õõnsasse kraanikorki ning sealt sublimatori eesmise toru. Selleks, et vältida sublimeerunud joodi laialivalgumist ning suunata joodiauru töödeldavale kohale esemel, on sublimatori eesmise toru ots allapoole kõverdatud ning koonusekujuliselt peenenduvale otsikule kinnitatud liimiga «BF-2» lehtrikujuline piiraja.

Joodi kristallide kolb lukustatakse kraanikorgi poolpöördega. Kuna kraanikorgi välispind on lihvitud, suleb kork tihedalt kolvi. Selleks, et takistada kraanikorgi väljalangemist, ühendatakse

⁶ И. М. Лузгин. Обзор иностранной литературы по криминалистике. Криминалистика Федеративной республики Германии, Австрии и Швейцарии. М., 1957, lk. 17—19.

Joon. 1. Joodisublimaator. 1 — sublimaatori kraan, 2 — sublimaatori eesmise toru otsikule kinnitatud piiraja, 3 — kraanikorgi toru, 4 — sublimaatori toru otsik, millele kinnitatakse pulverisaatori ballooni voolik, 5 — joodi kristallide kolb, 6 — kolvi soojenduspesa, 7 — soojenduspesa kork, 8 — takisti.

sublimaatori torud ja kraanikorgi pöör kummipaelaga. Kraanikorgi väljalangemist võidakse vältida ka lukustusõnaraga kraani suudmeserval.

Sublimaatori kolvi täitmiseks metallilise joodiga võetakse sublimaatorist kraanikork välja ning kallatakse kolbi peenendatud kristalle. Kristallide peenendamine on vajalik selleks, et suurendada pinda, millelt toimub joodi sublimeerumine.

Sublimaatori kolb mahutab 15—18 g metallilist joodi.

Kuna joodi kristallide kolvi asetus ning kaugus sublimaatori eesmisest torust välistab peenikeste kristallide paiskumise esemele, ei ole vaja kasutada ka klaasvatti.

Tavaliselt piisab joodi intensiivseks sublimeerumiseks sublimaatori soojendamisest käega. Sellepärast võidakse kasutada ka ilma soojenduspesata sublimaatorit.

Kui õhutemperatuur on madalam, ei piisa joodi intensiivseks sublimeerumiseks käe soojusest, vaid on vaja kasutada suuremat soojusallikat.

Sublimaatori kolvi allosas on soojenduspesa. Soojendamiseks kasutatakse sublimaatori soojenduspesa asetatud takistit suurusega 45 kilo-oomi ja võimsusega 2 vatti. Takisti juhtmed on tõmmatud läbi kolvi soojenduspesa korgi. Energiat saadakse fotoimpulsslambi patareist «Molnija». Takisti tarbib ainult 0,006 ampri. Seejuures soojeneb takisti ühe minuti jooksul 50—60°-ni. Pärast seda tuleb vool välja lülitada. Kuna klaas on halb soojus-

juht, püsib soojenduspesa suhteliselt kaua soe. Joodisublimaatori töökorda seadmine on lihtne. Sublimaatorist on võimalik saada tunduvalt rohkem joodiauru kui mõnest teisest kasutusel olnud joodi sublimeerimise seadisest. Seoses sellega kulub värske sõrmejälje nähtavaks muutmiseks aega ainult 5—15 sek. Sellepärast ei valmista raskusi sõrmejälgede leidmine ja nähtavaks muutmine ka suurematelt pindadelt.

Joodisublimaatorit kasutatakse Eesti NSV Kohtuekspertiisi Laboratooriumis ning mitmes miilitsaosakonnas.

Joodiauruga nähtavaks muudetud sõrmejälgede värvus ei ole püsiv. Umbes 15—20 minuti pärast sublimeerub jood jäljelt ning sõrmejalg muutub uuesti nähtamatuks.

Kuni viimase ajani puudusid aga võimalused joodiauruga nähtavaks muudetud jälgede kvaliteetseks fikseerimiseks. See asjaolu takistas samuti joodiauru laialdast kasutamist sõrmejälgede nähtavaks muutmisel.

Viimastel aastatel on joodiauruga nähtavaks muudetud sõrmejälgede fikseerimise võimalused tunduvalt avardunud. Nii on võimalik kõrvuti sõrmejälgede fotograafilise fikseerimisviisiga edukalt kasutada mitut meetodit joodi sublimeerumise takistamiseks jäljelt ning jälje tõmmise valmistamiseks.

Paremaid tulemusi annab sõrmejälje fikseerimine esemel taandatud rauaga. Taandatud rauda kantakse joodiga töödeldud jäljele magnetpintslil abil. Jood reageerib rauaga ning jälg värvub tumepruuniks.⁷

Joodiauruga nähtavaks muudetud sõrmejäljest esemelise fikseeringu valmistamiseks kasutatakse edukalt ka jälje kopeerimist fotofilmile. Sõrmejäljele surutakse eelnevalt niisutatud emulsiooniga fotofilmi lõik. Pärast fotofilmi ilmutamist ja kinnistamist saadakse sõrmejälje negatiiv.⁸ Eesti NSV Kohtuekspertiisi Laboratooriumis tehtud eksperimendid näitavad, et paremaid tulemusi saavutatakse sõrmejälje kopeerimisega kontrastsele negatiivmaterjalile «Mikrat-200».

Esitatud meetodite kasutusvõimalusi piirab aga sageli eseme pinna iseloom. Nii ei ole võimalik kanda taandatud rauda õlisel või rasvasel pinnal joodiauruga nähtavaks muudetud sõrmejäljele. Samuti ei saa täielikult kopeerida joodiga töödeldud sõrmejälge fotofilmile ebatasaselt pinnalt. Näiteks värvitud hõõveldamata puidule, krohvile, korduvalt värvitud esemetele, kus pealmine värvikiht on laigukestena eemaldunud, samuti kumeruste ja nõgu-

⁷ В. Сорокин. Закрепление следов рук на документах. В сб.: Проблемы криминалистики и судебной экспертизы. Алма-Ата, 1965, lk. 140.

⁸ А. Н. Колесниченко, Г. А. Матусовский. Применение научно-технических средств в работе над следами при осмотре места происшествия. Харьков, 1960, lk. 31.

sustega pindadele jäetud sõrmejälgedest kopeeruvad ainult need osad, mis asetuvad kõrgemal ja puutuvad kokku fotoemulsiooniga. See meetod ei ole kasutatav ka sõrmejälgede kopeerimisel õlistelt või rasvastelt pindadelt.

Joodiauruga nähtavaks muudetud sõrmejälgede esemeliseks fikseerimiseks ebatasastelt, samuti õlistelt või rasvastelt pindadelt võidakse aga edukalt kasutada ortotolidiini koos pastaga «K».

Uhe sõrmejälje fikseerimiseks kulutatakse ainult 1—1,5 g pastat. Pastale lisatakse 0,01 g ortotolidiini. Täiteainena kasutatakse tinaoksiidi. Pastale «K» lisatakse pipetiga katalüsaatorit nr. 18 vahekorras 100 : 7. Segu «K-18» kallatakse ühtlase kihina klaasivõi paberitükikesele ning asetatakse 5—10 minuti pärast koos alusega joodiauruga nähtavaks muudetud sõrmejäljele. Osaline kalgendumine on vajalik selleks, et vältida segu allavalgumist sõrmejälje kopeerimisel vertikaalselt või viltuselt pinnalt. Umbes 45—60 minuti pärast on segu kalgendunud. Kalgendusprotsessi ajal annab jood ortotolidiiniga sinise värvusreaktsiooni. Kuna pastal «K» on omadus kalgendumisel kopeerida kontaktpinnalt aineosakesi, siis püsib jäljest valmistatud tömmis väga kaua. Eesti NSV Kohtuekspertiisi Laboratooriumis 6 kuud tagasi tehtud tömmised on hästi säilinud. Valge värvusega 2—3 mm paksusega lehekestel on papillaarjooned kontrastsed ja selged.

Ortotolidiini koos pastaga «K» on võimalik kasutada ka sõrmejälgede nähtavaks muutmiseks ja fikseerimiseks juhul, kui jälje töötlemisel joodiauruga ei teki värvuskontrasti jälje ja fooni vahel.

5. augustil 1966. a. varastati Abja Tarbijate Kooperatiivi Vahamatsi kauplusest raha ja alkohoolseid jooke. Sündmuskoha vaatlusel leiti kaupluse lähedalt võsast motoroller «Vjatka». Motorolleritühja bensiinipaagi nurkjalt serval oli kaks vähenähtavat sõrmejälge. Kuna bensiinipaak oli õline, ei olnud võimalik kasutada sõrmejälgede nähtavaks muutmiseks pulbreid. Ultraviolettkiirtes sõrmejäljed ei luminesseerunud, ka töötlemisel joodiauruga ei muutunud nad paagi rohekaspruunil pinnal nähtavaks. Samuti ei andnud tulemusi jälgede töötlemine joodiauruga ultraviolettkiirtes.

Joodiga töödeldud sõrmejälgedest valmistati eespool kirjeldatud viisil tömmised. Sõrmejäljed kopeerusid tumesiniselt. Samuti kopeerus ka sõrmejälgede juurde mõõtkavana liimitud millimeetri-paberi joonestik. Mõlemal sõrmejälje tömmisel oli kujunenud papillaarkurrustiku ja -kurdude tunnuseid kogumis, mis võimaldasid identifitseerimisprotsessis kasutada motorolleritühja bensiinipaagile jäetud sõrmejälgi identifitseerivate objektidena.⁹

⁹ 18. augusti 1966. a. ekspertiisiakt nr. 78, Eesti NSV Kohtuekspertiisi Laboratooriumi arhiiv.

Eeltoodust järeltub, et ortotolidiini koos pastaga «K» saab edukalt kasutada joodiauruga töödeldud sõrmejälgedele nähtavaks muutmisel, samuti jälgede esemeliseks fikseerimiseks pindadelt, kus varemalt ei olnud tõmmiste valmistamine võimalik.

О НОВЫХ СРЕДСТВАХ ПО ВЫЯВЛЕНИЮ И ФИКСАЦИИ СЛЕДОВ ПАЛЬЦЕВ РУК

Аспирант Х. Э. Линдмяэ

Кафедра уголовного права и процесса

Резюме

В следственной и экспертной практике в Эстонской ССР для выявления бесцветных следов пальцев рук пользуются парами йода сравнительно редко. Главным препятствием является то, что у следователей и экспертов нет подходящих приспособлений для использования йода.

Исходя из этого, в Лаборатории судебной экспертизы Эстонской ССР автором статьи сконструирован в 1965 году йодный сублиматор, где пытались устранить недостатки, имеющиеся у применявшихся до сих пор йодных трубок (см. схему)

Йодный сублиматор изготовлен из стекла. Длина его 21 см, высота без подогревателя колбы с йодными кристаллами 8,5 см. Центральная часть йодного сублиматора имеет форму усеченного конуса. Под ней находится шарообразная колба диаметром 3,2 см для йодных кристаллов. К средней части сублиматора прикреплены две трубки диаметром 1 см. Через заднюю трубку посредством резиновой груши от пульверизатора в сублиматор подается воздух. Через переднюю трубку сублимированный йод направляется на предмет. У сублиматора только один кран. В полой пробке крана два отверстия. Когда сублиматор открыт, отверстия пробки крана и обеих трубок совпадают. К отверстию в пробке, находящейся против задней трубки сублиматора, прикреплена дугообразная направленная в центр колбы трубка диаметром 5 мм. Через эту трубку воздух из резиновой груши подается на кристаллы йода.

Сублимированный йод выдувается в полую пробку и оттуда в переднюю трубку сублиматора.

Чтобы направлять пары йода на нужный участок обрабатываемой поверхности, к изогнутому концу и конусообразно утончающемуся концу передней трубки прикреплен воронкообразный ограничитель.

Колба с йодными кристаллами замыкается полуповоротом крана. Поскольку наружная поверхность пробки крана отшлифована, то пробка плотно закрывает колбу.

Сравнительно дальнейшее расположение колбы от передней трубки сублиматора исключает возможность выдувания кристаллов йода. Поэтому нет необходимости пользоваться стеклянной ватой.

Сублиматор, как и нагнетаемый в нем воздух, нагревается теплом рук. Если этого недостаточно для интенсивной сублимации, то можно использовать и подогреватель сублиматора. С этой целью в нижней части колбы установлен подогреватель, в котором использовано 45-кило-омное 2-ваттовое сопротивление. Оно помещено в гнезде подогревателя и закрывается пробкой, через которую проходят провода питания. Энергия поступает от батареи фотоимпульсной лампы «Молния». За одну минуту сопротивление нагревается до 50—60°С. После этого следует выключить ток.

Другой причиной, которая препятствует использованию паров йода, являются трудности при фиксации окуранных парами йода следов пальцев рук.

Выявленные парами йода следы на покрытых смазочным и другими маслами поверхностях и на недостаточно гладких предметах можно зафиксировать только путем фотографирования. Такие следы невозможно закрепить на предмете или перенести на соответствующую пленку.

Для фиксации окрашенных парами йода следов на таких поверхностях можно успешно пользоваться ортотоллидином вместе с пастой «К».

Для фиксации одного следа требуется только 1—1,5 г пасты. В пасту добавляют 0,01 г ортотоллидина. В качестве наполнителя используется окись свинца. Паста смешивается с катализатором № 18 в соотношении 100 : 7. Компаунд «К-18» заливается ровным слоем на кусок бумаги. После 5—10 минут на след накладывается частично вулканизированный компаунд с бумагой. В течение 45—60 минут при комнатной температуре компаунд самовулканизируется. Папиллярные линии копируются яркосиними. Копированный след хорошо сохраняется.

Этим методом можно пользоваться даже при выявлении и фиксации таких окуранных парами йода следов, которые являются маловидными из-за незначительного цветового контраста между следом и фоном.

VÄLISTE TINGIMUSTE MÖJUST AUTOTRANSPORDIALASTE KURITEGUDE TOIMEPANEMISEL

K. Nigola

Kriminoloogia problemlaboratoorium

Sissejuhatavad märkused

1. Autotranspordialane kuritegu¹ nagu iga teinegi kuritegu pannakse toime teatavates välistes tingimustes — aja- ja ruumitingimustes.

Autotranspordialase kuriteo toimepanemise aja puhul peame ennekõike silmas vastavat aastat, kuud, kuupäeva ja kellaaega, võime aga arvesse võtta ka seda, millisel nädalapäeval või mitmendal töötunnil kuritegu toimus, kas riikliku pühal või muul päeval, tööajal või väljaspool tööaega jne.

Autotranspordialase kuriteo toimepanemise ruumist kõneldes peame tavaliselt silmas seda kohta teel või tänaval, kus saabus kahjulik tagajärg.² Kuid mitte ainult seda. Vastavatel juhtudel tuleb arvestada ka lühemat või pikemat teelõiku enne kahjuliku tagajärje saabumise kohta. Kuna nii kahjuliku tagajärje saabumise koht kui ka teelõik enne seda on iseloomustatavad teetingimuste, nähtavuse ja vaatepiiri, teatavatel juhtudel aga ka teiste liiklejate³ kaudu, siis ongi loetletud tingimused käsitletavad

¹ Autotranspordialase kuriteona mõistame Eesti NSV KrK §-s 204 ettenähtud kuritegu, mis seisneb auto või muu mehhaniseeritud transpordivahendi eksploateerimisel transpordivahendi ohutu liiklemise või tehnilise eksploateerimise eeskirjade (edaspidi «liikluseeskirjade») rikkumises isiku poolt, kelle juhtimisel on transpordivahend, kui selle rikkumisega põhjustati vähemalt kerge, terviserikkete kehavigastus või suur varanduslik kahju.

² Kahjuliku tagajärjena mõistame siin ja allpool mitte üksnes kriminaal-seaduses ettenähtud tagajärge (näiteks raske kehavigastus), vaid ka sündmust liiklusprotsessis, mis konkreetse tagajärje põhjustas (transpordivahendite kokkupõrge, transpordivahendi teelt väljasõit jne.).

³ Nii sõltub vaba tee laius ees liikuvast transpordivahendist möödasõidul mitte ainult tee üldlaiusest antud kohas, vaid ka ees liikuva transpordivahendi laiusest ja asendist teel.

autotranspordialaste kuritegude toimepanemise ruumitingimustena.

2. Välised tingimused, milles autotranspordialased kuriteod toime pannakse, on oma iseloomult kahesugused: 1) sellised, mis eksisteerivad transpordivahendijuhi teadvusest (tahtest) sõltumatult (objektiivsed tingimused) ja 2) sellised, mis juht ise esile kutsub või millele eksisteerimisega ta lepib, kuigi tal on võimalus neid kõrvaldada (subjektiivsed tingimused). Välise objektiivse tingimuse näitena toome siinkohal piiratud nähtavuse, mis on tingitud tihedast udust, ja välise subjektiivse tingimuse näitena piiratud nähtavuse, mis on tingitud pimedal ajal valgustamata teelõigul parktuledega sõitmisest, kuigi oli võimalus sõita ka lähi- või kaugtuledega.⁴

Välised tingimused mõjustavad autotranspordialaste kuritegude toimepanemist kas vahetult, juhi teadvusest sõltumatult või juhi teadvuse vahendusel (esimesi nimetame edaspidi objektiivselt mõjustavateks, teisi — subjektiivselt mõjustavateks tingimusteks). Kui näiteks mootorrattur kaotab suure liikumiskiiruse ja ebatasase tee tõttu tasakaalu ning kukub, mille tagajärjel kaasaõitja saab raskelt vigastada, on ebatasane tee vaadeldav autotranspordialase kuriteo toimepanemist objektiivselt mõjustava tingimusestena. Kui tee paremal poolel olevad ebatasasused ajendavad juhti sõitma tee vasakule poolele, kus juhi tähelepanemata tõttu toimub kokkupõrge vastuliikuva transpordivahendiga, mille tagajärjel põhjustatakse suur varanduslik kahju, on ebatasane tee vaadeldav autotranspordialase kuriteo toimepanemist subjektiivselt mõjustava tingimusestena.

Nagu eespool nägime, on autotranspordialase kuriteo objektiivne külg teatava teo (liikluseeskirjade rikkumise) ja kahjuliku tagajärje (transpordivahendite kokkupõrke, transpordivahendi teelt väljasõidu jne.) ühtsus. Autotranspordialase kuriteo objektiivse külje taandamine kas ainult teole või ainult kahjuliku tagajärje saabumisele on väärt. See ei tähenda aga, et väliste tingimuste mõju autotranspordialaste kuritegude toimepanemisel ei võiks vaadelda eraldi teo ja tagajärje suhtes. Probleemile selliselt lähenedes ilmneb, et subjektiivselt mõjustavatest tingimustest tuleb kõnelda eelkõige seoses kuritegeliku käitumisega (eespool toodud näite puhul ajendas ebatasane tee juhti vastuliikuvast transpordivahendist möödumisel sõitma tee vasakule poolele, s. t. rikkuma liikluseeskirju), objektiivselt mõjustavatest tingimustest aga seoses kuriteo kui kahjuliku tagajärjega (eespool toodud näite puhul soodustas ebatasane tee kahjuliku tagajärje — mootorratta ümberpaiskumise saabumist).

Objektiivselt mõjustavate väliste tingimustena võib arvesse

⁴ Väliseks subjektiivseks tingimuseks saab peale piiratud nähtavuse olla veel piiratud vaatepiir.

tulla tee kurv, tõus, langus, ebatasasus või libedus, lahtine kruus, liiv või kivid jne. teel, piiratud nähtavus ja vaatepiir, aga samuti ka liikluseeskirjade rikkumised teiste liiklejate poolt. Kõik nimetatud tingimused võivad kahjuliku tagajärje saabumist soodustada juhi teadvusest sõltumatult. Tavalises keelepruugis nimetatakse selliseid tingimusi negatiivseteks. Ja kui mõni selline tingimus soodustas kahjuliku tagajärje saabumist, siis selle tagajärje seisukohalt ongi see tingimus negatiivne. Tee liik omaette võetuna ei saa objektiivselt mõjustada autotranspordialase kuriteo toimepanemist, teekatte liigi mõju on aga väga piiratud.

Kõik eespool nimetatud välised tingimused, nii sellised, mida igapäevases keelepruugis nimetatakse soodsateks (sirge tee, hea nähtavus, teiste liiklejate puudumine jne.), kui ka sellised, mida nimetatakse negatiivseteks (järsk kurv, piiratud nähtavus jne.), võivad mõjustada autotranspordialaste kuritegude toimepanemist ka subjektiivselt.⁵

Kui ruumitingimustel võib autotranspordialaste kuritegude puhul üldreeglina olla nii objektiivselt kui ka subjektiivselt mõjustavate tingimuste tähendus, siis ajatingimustel omaette võetuna ei saa olla objektiivselt mõjustavate tingimuste tähendust. Ajatingimuste objektiivsest mõjust saame kõnelda vaid niivõrd, kui võrd ruumitingimused teatud ajatingimustes on erinevad (liiklus on intensiivsem, teetingimused on teistsugused jne.). Subjektiivselt mõjustavate tingimustena võib ajatingimustel olla aga iseisev tähendus.

3. Käesolevas artiklis käsitletakse autotranspordialaste kuritegude toimepanemise väliseid tingimusi Eesti NSV-s. Vaatluse alla võetakse 300 täiesti juhuslikult valitud autotranspordialast kuritegu, millest aastal 1962 pandi toime 16, aastal 1963 — 91 ja aastal 1964 — 193 kuritegu. Iga kuriteo kohta täideti juurdlus-, eeluurimisorganite või kohtu poolt kogutud materjalide, teatavatel juhtudel ka süüdlasega isikliku vestluse põhjal saadud andmete alusel vastav ankeet, kuhu märgiti ka kuriteo toimepanemise välised tingimused. Ankeetides kajastuvad andmed kodeeriti hiljem ja kanti perfokaartidele. Viimaseid kasutatigi algmaterjalina arvuliste näitajate esitamisel ja järelduste tegemisel.

⁵ Selle näitena toome siinkohal tee profiili subjektiivse mõju.

Sõit sirgel teel väsitab juhti psüühiliselt ja füüsiliselt vähem kui sõit järskude kurvidega teel. Kurv, peamiselt järsk varjatud kurv vasakule, võib ka ajendada juhti kurvi «lõikamiseks» sõitma tee vasakule poolele, mis teatavatel asjaoludel võib põhjustada kahjuliku tagajärje. Sellest aspektist vaadelduna on sirged teed positiivse, järskude kurvidega teed aga negatiivse mõjuga. Kuid sõit sirgel teel võib mõjuda ka juhi tähelepanu uinutavalt, ajendada teda ohtliku liikumiskiiruse arendamisele jne. Sellest aspektist vaadelduna on sirge tee negatiivse, kurviline tee aga positiivse mõjuga. Analooiline subjektiivne mõju on ka kõigil teistel välistel tingimustel. Seega on väliste tingimuste jagamine soodsateks ja ebasoodsateks tinglik.

Välisest tingimustest käsitletakse artiklis vaid põhilisi ruumitingimusi, ja nimelt teetingimusi, teisi kõrvalisi liiklejaid, aga samuti ka nähtavust ja vaatepiiri. Eelnevalt käsitletakse süüdlase juhtimisel olnud transpordivahendi liiki ja tehnilist seisundit.

Artikli ülesandeks on ennekõike anda ülevaade nendest välisest tingimustest, milles autotranspordialased kuriteod meil toime pandi, ning vaadelda, millisel määral ja kuidas üks või teine väline tingimus nende kuritegude toimepanemist mõjustas. Artiklis püütakse samuti anda vastus küsimusele, kas välised tingimused mõjustasid ühesuguselt kuritegude toimepanemist, mille subjektiks oli kutseline juht, kui ka nende kuritegude toimepanemist, mille subjektiks oli amatöörjuht. Lõpuks käsitletakse artiklis seost välisest tingimuste ja liikluseeskirjade rikkumise liigi vahel, aga samuti ka mõningaid teisi seoseid.

§ 1. Süüdlase juhtimisel olnud transpordivahendi liik ja tehniline seisund

I. Transpordivahendi liik

1. Veoautot juhtides pandi toime 137 kuritegu (45,7%), mootorrattast⁷ juhtides — 78 kuritegu (26%), sõiduautot juhtides — 70 kuritegu (23,3%), autobussi juhtides — 8 kuritegu (2,7%), ratastraktorit juhtides — 6 kuritegu (2%) ning teehöövliit juhtides — 1 kuritegu (0,3%) Seega näeme, et absoluutarvudes väljendatuna pandi kõige rohkem kuritegusid toime veoautot juhtides.

Kui arvestada seda, et Eesti NSV-s 1964. a. registreeritud transpordivahenditest moodustasid veoautod 20,8%, mootorrattad 58,4%, sõiduautod 23,3% ja autobussid 1,6%, ning et 1964. a. põhjustati veoautot juhtides 44%, mootorrattast juhtides 29%, sõiduautot juhtides 23,3% ja autobussi juhtides 2,1% kuritegudest, ilmneb, et veoautot juhtides põhjustati kõige rohkem kuritegusid ka suhteliselt — 2,1 korda rohkem veoautode osatähtsusest meie transpordivahendite üldarvus. Teisel kohal on kuriteod, mis pandi toime autobussi juhtides. Selliste kuritegude osatähtsus on 1,3 korda suurem autobusside osatähtsusest transpordivahendite üldarvus. Sõiduauto juhtimisel toime pandud kuritegude osatähtsus on võrdne sõiduautode osatähtsusega transpordivahendite üldarvus. Suhteliselt kõige vähem kuritegusid põhjustati mootorratta juhtimisel — 2 korda vähem mootorrattaste osatähtsusest transpordivahendite üldarvus.

Võib-olla on mootorratta juhtimisel toime pandud kuritegude suhteliselt väike hulk tingitud sellest, et mootorrattad on liiklus-

⁷ Mootorrattana mõistame siin ja edaspidi ka motorollerit ja mopeedi.

protsessi lülitunud vähema aja vältel kui teised transpordivahendid? Kasutatakse neid ju peamiselt suvekuudel. Sellele küsimusele vastuse leidmiseks võrdleme kuritegusid 1964. a. maist kuni oktoobrini.

1964. a. maist kuni oktoobrini toimus veoauto juhtimisel 43,8%, mootorratta juhtimisel 35,5%, sõiduauto juhtimisel 19% ja autobussi juhtimisel 1,7% kuritegudest. Tähendab: ka sel ajavahemikul põhjustati suhteliselt kõige rohkem kuritegusid veoautot juhtides — 2,1 korda rohkem veoautode osatähtsusest transpordivahendite üldarvus. Teisel kohal on endiselt autobussi juhtimisel toimepandud kuriteod, kuigi viimaste osatähtsus on sel ajavahemikul natuke väiksem aasta keskmisest (neid kuritegusid oli 1,1 korda rohkem autobusside osatähtsusest transpordivahendite üldarvus). Ka sõiduauto juhtimisel toimepandud kuritegude osatähtsus on kõne ail oleval perioodil natuke väiksem aasta keskmisest (neid oli 1,2 korda vähem sõiduautode osatähtsusest transpordivahendite üldarvus). Sellele vaatamata on need kuriteod leviku poolest ikkagi kolmandal kohal. Suhteliselt kõige vähem kuritegusid põhjustati ka kõnesoleval perioodil mootorratast juhtides — 1,6 korda vähem mootorrataste osatähtsusest transpordivahendite üldarvus.

Järelikult on mootorratta juhtimisel toimepandud kuritegude suhteliselt väike hulk tingitud mitte sellest, et mootorrattad on liiklusprotsessi lülitunud lühema aja vältel kui teised transpordivahendid, vaid millestki muust.

2. Võrreldes omavahel kutseliste juhtide ja amatöörjuhtide⁸ kuritegude hulka selle järgi, millist transpordivahendit juhtides kuritegu toimus, selgub, et autobussi ja veoautot juhtides põhjustasid kutselised juhid suhteliselt rohkem kuritegusid kui amatöörjuhid. Nii põhjustasid kutselised juhid autobussi juhtides 7 kuritegu, mis moodustab kutseliste juhtide kuritegude üldarvust (173) 4%, samal ajal kui amatöörjuhid põhjustasid autobussi juhtides 1 kuriteo, mis moodustab amatöörjuhtide põhjustatud kuritegude üldarvust (127) 0,8%. Selline olukord on ka täiesti arusaadav. Sõiduauto juhtimisel toimepandud kuritegude puhul on olukord aga vastupidine: selliseid kuritegusid põhjustasid amatöörjuhid suhteliselt rohkem kui kutselised juhid (vastavad protsendid on 30,7 ja 17,9)

3. Järgnevalt vaatleme seost süüdlase poolt juhitava transpordivahendi liigi ja avarii liigi⁹ vahel.

⁸ Amatöörjuhtideks peame kõiki neid isikuid, kes kuriteo toimepanemisele eelnenud perioodil ei töötanud kutseliste juhtidena, sõltumatult sellest, millist transpordivahendit juhtides nad kuriteo põhjustasid ja kas neil oli vastav juhitunnistus või mitte. Uuritud juhtidest oli amatöörjuhte 127 ja kutselisi juhte 173.

⁹ Liiklusavariisid liigitame kokkupõrgeteks, teelt väljasõitudeks (-paiskumisteks), teel ümberpaiskumisteks ja kaasasõitja kukkumisteks.

Veoautot juhtides toimus suhteliselt kõige vähem ümberpaiskumisi — 2,6 korda vähem veoautoavariide üldisest osatähtsusest. Kokkupõrgete ja väljasõitude osatähtsus on veoautoavariide puhul praktiliselt võrdne veoautoavariide üldise osatähtsusega.

Mootorrattaavariidest on tunduvas ülekaalus ümberpaiskumised: neid oli 2 korda rohkem, samal ajal kui kokkupõrkeid ja väljasõite oli 1,1 korda vähem mootorrattaavariide üldisest osatähtsusest.

Sõiduautode puhul on nii kokkupõrgete, väljasõitude kui ka ümberpaiskumiste osatähtsus praktiliselt võrdne sõiduautoavariide üldise osatähtsusega.

Kuna autobussi ja teiste iseliikuvate mehhanismide juhtimisel esines suhteliselt vähe avariidid, siis hoidume nende võrdlemisest ja järelduste tegemisest.

Seega ilmneb, et kui kokkupõrgete ja väljasõitude osatähtsus on nii veoauto, mootorratta kui ka sõiduauto juhtimisel toimunud avariide puhul ligilähedane vastavate transpordivahendite juhtimisel toimunud avariide üldisele osatähtsusele, siis ümberpaiskumiste osatähtsus on erinevate transpordivahendite puhul suuresti erinev: kõige sagedamini paiskusid ümber mootorrattad ja kõige harvem veoautod.

4. Lõpuks vaatleme seost süüdlase poolt juhitava transpordivahendi liigi ja liikluseeskirjade rikkumise liigi¹⁰ vahel.

Veoauto juhtimisel põhjustati suhteliselt kõige rohkem kuritegusid risttee ebaõige ületamisega — 1,3 korda rohkem veoauto juhtimisel toimepandud kuritegude üldisest osatähtsusest. Eba-

Terminite «kokkupõrge» kasutame tinglikult. Sellena mõtleme kokkupõrkeid vastuliikiva, kõrvall läheneva või möödasõitva transpordivahendiga, otsasõite samas suunas liikuvale või seisvale transpordivahendile, pealesõite jalakäijale ning sõite vastu takistusi. Väljasõitude ja ümberpaiskumiste puhul ei ole arvesse võetud juhtumeid, mil väljasõit või ümberpaiskumine oli tingitud sellele eelnenud kokkupõrkest. Sellised juhtumid on arvatud kokkupõrgete liiki. Kukkumiste puhul ei ole arvesse võetud juhtumeid, mil kukkumine oli tingitud sellele eelnenud kokkupõrkest, väljasõidust või ümberpaiskumisest. Sellised juhtumid on arvatud vastavalt kas kokkupõrgete, väljasõitude või ümberpaiskumiste liiki.

Uuritavad avariid jagunevad järgmiselt: kokkupõrked — 222 (74%), väljasõidud — 59 (19,7%), ümberpaiskumised — 17 (5,7%) ja kukkumised — 2 (0,7%). Kuna viimases rühmas on vaid 2 juhtu, siis seda rühma edaspidises võrdluses ja analüüsis arvesse ei võeta.

¹⁰ Liikluseeskirjade rikkumise liikidena vaatleme antud tingimustes liialt suure liikumiskiiruse valikut (edaspidi «kiiruse ületamine»), ristteede ja väljakute ületamise eeskirjade rikkumist (edaspidi «risttee ebaõige ületamine»), eesliikuvast transpordivahendist möödasõidu eeskirjade rikkumist (edaspidi «ebaõige möödasõit») ning ebaõige suuna võtmist. Viimasena mõtleme kõigi muude, peamiselt selliste liikluseeskirjade rikkumist, mis on seotud transpordivahendi liikumisega antud tingimustes lubamatus suunas (tee vasakul poolel, tee parempoolisel peenral jne.).

Uuritavate kuritegude puhul oli kiiruse ületamisega tegemist 137 juhul (46%), ebaõige suuna võtmisega — 73 juhul (24,5%), risttee ebaõige ületamisega — 63 juhul (21,1%) ja ebaõige suuna võtmisega — 25 juhul (8,4%).

õige suuna võtmises seisnevaid kuritegusid põhjustati veoauto juhtimisel võrdselt veoauto juhtimisel toimepandud kuritegude üldise osatähtsusega, kiiruse ületamises ja ebaõiges möödasõidus seisnevaid kuritegusid vastavalt 1,1 ja 1,2 korda vähem mainitud kuritegude üldisest osatähtsusest.

Mootorratta juhtimisel põhjustati suhteliselt kõige rohkem kuritegusid ebaõige möödasõiduga ja kõige vähem kuritegusid risttee ebaõige ületamisega — vastavalt 1,4 korda rohkem ja 3,2 korda vähem mootorratta juhtimisel toimepandud kuritegude üldisest osatähtsusest.

Sõiduauto juhtimisel põhjustatud kuritegudest on ülekaalus risttee ebaõiges ületamises seisnevad kuriteod: nende osatähtsus on 1,2 korda suurem sõiduauto juhtimisel põhjustatud kuritegude üldisest osatähtsusest. Kiiruse ületamises seisnevate kuritegude osatähtsus on enam-vähem võrdne sõiduauto juhtimisel põhjustatud kuritegude üldise osatähtsusega, ebaõige suuna võtmises ja ebaõiges möödasõidus seisnevate kuritegude osatähtsus on aga 1,2 korda väiksem sõiduauto juhtimisel põhjustatud kuritegude üldisest osatähtsusest.

Kiiruse ületamises seisnevaid kuritegusid oli seega suhteliselt kõige rohkem mootorratta juhtimisel ja kõige vähem veoauto juhtimisel. Ka ebaõige suuna võtmises seisnevaid kuritegusid oli suhteliselt kõige rohkem mootorratta juhtimisel, kõige vähem sõiduauto juhtimisel. Risttee ebaõiges ületamises seisnevaid kuritegusid esines veo- ja sõiduauto juhtimisel praktiliselt võrdsel hulgal. Mootorratta juhtimisel esines kõnesolevaid kuritegusid suhteliselt harva. Ebaõiges möödasõidus seisnevaid kuritegusid oli suhteliselt kõige rohkem mootorratta juhtimisel. Veo- ja sõiduauto juhtimisel oli neid avariisid võrdsel hulgal.

II. Transpordivahendi tehniline seisund

1. Tehniliselt korrasolevat transpordivahendit juhtides põhjustati 275 kuritegu (92,3%) ja tehniliselt mittekorrasolevat transpordivahendit juhtides 23 kuritegu (7,7%) 3 juhul ei ole transpordivahendi tehniline seisund teada.

Enamus tehnilistest rikestest — arvult 12 — oli seotud valgustusseadmetega. Pidurid ei olnud korras 6 juhul, suunatuli 2 juhul, roolimehhanism 1 juhul, mootorratta veokett 1 juhul ja auto mehaaniline klaasipuhastaja 1 juhul.

Valgustusseadmete rikete puhul ei töötanud esituled 7 juhul üldse, 2 juhul olid töökorras ainult lähituled, 2 juhul valgustasid tuled nõrgalt, 1 juhul oli töökorras ainult vasakpoolne esituli. Kõik need asjaolud tingisid pimedal ajal valgustamata teelõigul sõitmisel piiratud nähtavuse, mis 10 juhul ei võimaldanud juhil

õigeaegselt märgata ees olevat takistust ja 1 juhul raskendasid tee piirjoonte eraldamist. Selle tagajärjel toimus 10 kokkupõrget ja 1 teelt väljasõit.¹¹

Väärib tähelepanu, et valgustusseadmete rikked esinesid kõige sagedamini mootorratastel, nimelt 9 juhul, veoautodel 1 juhul, sõiduautodel 1 juhul ja traktoritel samuti 1 juhul.

Piduririkete puhul ei töötnud pidurid 3 juhul üldse, 3 juhul aga hakkasid tööle alles pärast mitmekordset vajutamist pedaalile. See ei võimaldanud transpordivahendit vajalikul hetkel peatada ja toimusid kokkupõrked. Piduririkked esinesid 4 juhul veoautodel, 1 juhul sõiduautol ja 1 juhul traktoril.

Suunatule rike seisnes mõlemal juhul veoauto vasakpoolse suunatule mittepõlemises, mis ühel juhul oli tingitud lambi läbi põlemisest, teisel juhul aga juhtme katkemisest. Suunatule mittepõlemise tõttu ei olnud tagant vasakult möödasõitu alustanud transpordivahendi juht teadlik eesliikuja kavatsusest pöörduda vasakule. Toimusid kokkupõrked.

Roolirikke põhjustas veoauto rooli juhtvarda kuul-peapoldi liigne kulumine, mis tingis poldi pesast väljalangemise ja seega auto juhitavuse kadumise. Auto sõitis teelt kõrvale.

Mootorratta veoketi mittekorrasolek oli tingitud keti liigsest kulumisest, mistõttu see purunes ja blokeeris tagaratta. Kuna liikumiskiirus oli võrdlemisi suur, paiskus mootorratas ümber.

Auto parempoolse klaasipuhastaja mittetöötamise tõttu ei märganud viimasajus ristteele väljasõitev veoautojuht õigeaegselt paremalt lähenevat liikumise eesõigusega autot ja sulges sellele tee. Toimus kokkupõrge.

2. Tehniliselt mittekorrasoleva transpordivahendi juhtimisel põhjustasid amatöörjuhid suhteliselt rohkem kuritegusid kui kutselised juhid, kuigi võrdlemisi vähesel määral (amatöörjuhid 9,5%, kutselised juhid aga 6,4%).

Amatöörjuhid juhtisid sagedamini transpordivahendit, mille tuled ei olnud korras (amatöörjuhid 10 juhul, kutselised juhid 2 juhul). kutselised juhid aga transpordivahendit, mille pidurid ei olnud korras (kutselised juhid 5 juhul, amatöörjuhid 1 juhul)

3. Valgustusseadmete rikete puhul põhjustati kõige rohkem kuritegusid kiiruse ületamisega (9 kuritegu 11-st). Ülejäänud 2 kuritegu põhjustati ebaõige suuna võtmisega.

Ka piduririkete korral pandi kõige rohkem kuritegusid toime kiiruse ületamisega (4 kuritegu 6-st). 1 kuritegu seisnes piduririkete korral risttee ebaõiges ületamises ja 1 kuritegu ebaõiges möödasõidus.

¹¹ Ühel juhul piiratud nähtavus ei soodustanud kahjuliku tagajärje saabumist, nimelt siis, kui pimedas tuledeta sõitnud traktori võtmekastil istunud meeskodanik kukkus sealt ebakaine oleku tõttu maha ja jäi traktori tagaratta alla.

Kiiruse ületamisega põhjustatud kuriteod moodustavad tehniliselt mittekorrasoleva transpordivahendi juhtimisel toimepandud kuritegudest üldse enamuse. Nii moodustavad tehniliselt mittekorrasoleva transpordivahendi juhtimisel kiiruse ületamisega põhjustatud kuriteod viimaste üldarvust 10,2%. Ebaõige suuna võtmisega põhjustatud kuritegude puhul on vastav protsent 6,8, ebaõige möödasõiduga põhjustatud kuritegude puhul 4 ja risttee ebaõige ületamisega põhjustatud kuritegude puhul 3,2.

§ 2. Teetingimused

Teetingimustest käsitleme siinkohal tee liiki (linnadevaheline maantee, kohalik tee, tänav linnas või asulas),¹² tee profiili (sirge, kurv), tee reljeefi (horisontaalne, tõus, langus) ning teekatte liiki (asfalt, kruus, muu) ja teekatte seisundit (tasane, ebatasane; libe, mittelibe jne.).

I. Tee liik

1. Analüüsitud autotranspordialastest kuritegudest toimus linnadevahelistel maanteedel 110 kuritegu (36,7%), kohalikel teedel 79 kuritegu (26,3%) ning linnade ja asulate tänavail 111 kuritegu (37%). Seega jagunevad kuriteod absoluutarvudes väljendatuna eri liiki teedel võrdlemisi ühtlaselt.

Eri liiki teedel panid kutselised juhid ja amatöörjuhid kuritegusid toime suhteliselt võrdsel hulgal.

2. Linnadevahelistel maanteedel on kõige enam levinud avariideks väljasõidud ja kõige vähem levinud avariideks kokkupõrked. Nii on linnadevahelistel maanteedel toimunud väljasõitude osatähtsus 1,2 korda suurem ja kokkupõrgete osatähtsus 1,1 korda väiksem linnadevahelistel maanteedel toimunud avariide üldisest osatähtsusest.

Kohalikel teedel on enam levinud avariideks väljasõidud ja ümberpaiskumised. Nende osatähtsus on vastavalt 1,7 ja 1,6 korda suurem, samal ajal, kui kokkupõrgete osatähtsus on kohalikel teedel 1,3 korda väiksem kohalikel teedel toimunud avariide üldisest osatähtsusest.

Linnade ja asulate tänavatel on ülekaalus kokkupõrked: nende osatähtsus on 1,2 korda suurem, samal ajal kui väljasõi-

¹² Teede selline liigitamine on põhistatav liikluse erineva intensiivsusega (transpordivahendite liiklemise sagedus ja liikumiskiirus) nendel teedel. Nii on liiklemissagedus tänavatel üldreeglina suurem kui linnadevahelistel maanteedel, viimastel aga suurem kui kohalikel teedel. Transpordivahendite liikumiskiirus on linnadevahelistel maanteedel üldreeglina suurem kui kohalikel teedel, viimastel aga suurem kui tänavatel.

tude ja ümberpaiskumiste osatähtsus on vastavalt 3,6 ja 2,1 korda väiksem tänavatel toimunud avariide üldisest osatähtsusest.

Seega oli kokkupõrkeid suhteliselt kõige rohkem tänavatel ja kõige vähem kohalikel teedel, väljasõite ja ümberpaiskumisi suhteliselt kõige rohkem kohalikel teedel ja kõige vähem tänavatel.

3. Linnadevahelistel maanteedel põhjustati suhteliselt kõige rohkem kuritegusid veoauto juhtimisel — 1,1 korda rohkem, mootorratta ja sõiduauto juhtimisel aga 1,1 korda vähem nendel teedel toimepandud kuritegude üldisest osatähtsusest.

Kohalikel teedel on esikohal mootorratta ja teisel kohal veoauto juhtimisel toimepandud kuriteod. Kõige vähem kuritegusid põhjustati kohalikel teedel veoauto juhtimisel. Nii on kohalikel teedel mootorratta juhtimisel põhjustatud kuritegude osatähtsus 1,2 ja veoauto juhtimisel 1,1 korda suurem, sõiduauto juhtimisel toimepandud kuritegude osatähtsus aga 1,5 korda väiksem kohalikel teedel toimepandud kuritegude üldisest osatähtsusest.

Tänavatel toimunud kuritegudest on tunduvas ülekaalus sõiduauto juhtimisel põhjustatud kuriteod. Nende osatähtsus on tänavatel toimunud kuritegude üldisest osatähtsusest 1,3 korda suurem, samal ajal, kui veoauto ja mootorratta juhtimisel toimepandud kuritegude osatähtsus on tänavatel toimunud kuritegude üldisest osatähtsusest 1,1 korda väiksem.

Tähendab: veoauto juhtimisel põhjustatud kuriteod on levinud peamiselt linnadevahelistel maanteedel ja kohalikel teedel, mootorratta juhtimisel põhjustatud kuriteod — kohalikel teedel ning sõiduauto juhtimisel põhjustatud kuriteod — linnade ja asulate tänavatel.

4. Linnadevahelistel maanteedel on enam levinud liikluseeskirjade rikkumisteks kiiruse ületamine ja ebaõige möödasõit. Just kiiruse ületamine põhjustaski suurema osa väljasõitudest, mis on, nagu eespool selgus, kõnesolevatel teedel peamiselt levinud avariideks. Kõige vähem esines linnadevahelistel maanteedel risttee ebaõigeid ületamisi. Nii on linnadevahelistel maanteedel kiiruse ületamise ja ebaõige möödasõiduga põhjustatud kuritegude osatähtsus vastavalt 1,3 ja 1,2 korda suurem, samal ajal kui risttee ebaõige ületamisega põhjustatud kuritegude osatähtsus on 2,6 korda väiksem linnadevahelistel maanteedel toimepandud kuritegude üldisest osatähtsusest. Suhteliselt vähe kuritegusid põhjustati kõnesolevatel teedel ka ebaõige suuna võtmisega.

Kohalikel teedel on ülekaalus ebaõige möödasõidu ja ebaõige suuna võtmisega põhjustatud kuriteod, mille osatähtsus on vastavalt 1,4 ja 1,3 korda suurem kohalikel teedel toimunud kuritegude üldisest osatähtsusest. Ka kohalikel teedel esines kõige vähem risttee ebaõigeid ületamisi — 2,8 korda vähem kohalikel teedel toimepandud kuritegude üldisest osatähtsusest.

Tänavatel oli suhteliselt kõige rohkem risttee ebaõiges ületa-

mises seisnevaid kuritegusid ja kõige vähem ebaõiges möödasõidus seisnevaid kuritegusid — vastavalt 2 korda rohkem ja 1,9 korda vähem tänavatel toimepandud kuritegude üldisest osatähtsusest. Suhteliselt vähe kuritegusid tänavatel põhjustati ka kiiruse ületamisega — 1,5 korda vähem tänavatel esinenud kuritegude üldisest osatähtsusest.

Seega ilmneb, et suurt kiirust armastavad juhid arendada suhteliselt kõige rohkem linnadevahelistel maanteedel. Kõige vähem ületati kiirust tänavatel. Ebaõige suuna võtmisi ja ebaõigeid möödasõite esineb kõige sagedamini kohalikel teedel. Kõige vähem esines ebaõigeid möödasõite tänavatel. Risttee ebaõiged ületamised on levinud peamiselt linnade ja asulate tänavatel.

II. Tee profiil

1. Sirgel teel¹³ toimus 236 kuritegu (78,9%), väikeses kurvis vasakule 5 kuritegu (1,7%), keskmises kurvis vasakule 13 kuritegu (4,3%), järsus kurvis vasakule 8 kuritegu (2,7%), väikeses kurvis paremale 9 kuritegu (3%), keskmises kurvis paremale 18 kuritegu (6%) ja järsus kurvis paremale 10 kuritegu (3,3%). Kurvis toimus seega kokku 63 kuritegu (21,1%). Ühel juhul puuduvad andmed tee profiili kohta.

Autotranspordialane kuritegu kurvis ei pea veel tähendama, et kurv soodustas kahjuliku tagajärje saabumist. Et kindlaks teha, kas antud kurv soodustas kahjuliku tagajärje saabumist või mitte, on igat kuritegu tarvis analüüsida eraldi, võttes arvesse selle toimepanemise kõiki asjaolusid.¹⁴

Kod. T ei märganud tänavat remontivat töölist ja sõitis viimasele peale, kuna tema tähelepanu oli keskendunud paremal seisvale autole.¹⁵ Või teine näide. Kod. K. tukastas rooli taga, auto kaldus tee vasakule poolele ja põrkus kokku vastuliikuva mootorrattaga.¹⁶ Mõlemad kirjeldatud juhtumid toimusid keskmises kurvis paremale. See ei tähenda aga sugugi, et kurv soodustas nende toimumist.

Analüüsitud kuritegude puhul on kurvi soodustav mõju kahjuliku tagajärje saabumisele tuvastatud üldse 37 juhul. Nendest 35 juhul soodustas kurv kahjuliku tagajärje saabumist objektiivselt, 2 juhul aga subjektiivselt.

Kurvi objektiivne mõju seisnes peamiselt selles, et kurv soodustas transpordivahendi väljasõitu teelt. Nii soodustas kurv

¹³ Teena mõeldakse siin ja edaspidi ka tänavat, kui viimast pole eraldi mainitud.

¹⁴ Oeldu kehtib ka kõigi teiste «negatiivsete» teetingimuste suhtes.

¹⁵ Tallinna Keskrajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 4398/1964.

¹⁶ Pärnu linna miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 14670/1964.

analüüsitud juhtudel transpordivahendi väljasõitu teelt 24 juhul, transpordivahendi ümberpaiskumist teel 6 juhul ja transpordivahendite kokkupõrget 5 juhul. Kõigil neil juhtudel oli tegemist liikumiskiiruse ületamisega.

Nii sattus kod. O. juhitud autobuss kurvis paremale suure kiiruse tõttu külglibisemisse, tegi ligi 180-kraadise pöörde ja paiskus siis ümber.¹⁷ Või teine näide. Kod. N. ei suutnud kurvis paremale hoida juhitud autot tee paremal poolel, kuna kiirus osutus selleks liialt suureks, auto liikus tee vasakule poolele ja sulges tee vastuliikuvale motorollerile.¹⁸

Objektiivse mõju ulatuselt on esikohal järsk kurv paremale. Viimane soodustas kahjuliku tagajärje saabumist 9 juhul, mis moodustab järsus kurvis paremale toimunud kuritegude üldarvust 90%. Teisel kohal on järsk kurv vasakule (75%), kolmandal kohal keskmine kurv vasakule (63,6%), neljandal kohal keskmine kurv paremale (55,6%), viiendal kohal väike kurv paremale (22,2%) ning viimasel kohal väike kurv vasakule (20%). Seega näeme, et mida järsem on kurv, seda ulatuslikumalt soodustab ta kahjuliku tagajärje saabumist. See on ka täiesti arusaadav. Veel näeme, et kurvid paremale soodustavad kahjuliku tagajärje saabumist pisut ulatuslikumalt kui kurvid vasakule.

Kahjuliku tagajärje saabumist soodustasid objektiivselt kõige sagedamini kurvid kohalikel teedel. Nii soodustas kurv kahjuliku tagajärje saabumist kohalikel teedel 20 juhul, linnadevahelistel maanteedel 12 juhul ja tänavatel 3 juhul.

Kurvi soodustavat mõju kahjuliku tagajärje saabumisele alahindasid kõige sagedamini mootorratturid, järgnevad veoautojuhid ja siis sõiduautojuhid. Nii põhjustasid mootorratturid kurvi soodustaval mõjul 11 kuritegu, mis moodustab mootorratturite põhjustatud kuritegude üldarvust 14,1%. Veo- ja sõiduautojuhtide puhul on vastavad protsendid 11,7 ja 10.

Kurvi subjektiivne mõju seisnes mõlemal juhul selles, et kurv vasakule ajendas juhti suunduma kurvi «lõikamiseks» tee vasakule poolele, kus toimus kokkupõrge vastuliikuva transpordivahendiga.

Sirge tee kui subjektiivselt mõjustava tingimuse kohta toome siinkohal järgmise näite. Uuritud kuritegude puhul saabus kahjulik tagajärg 12 juhul seetõttu, et juht tukastas rooli taga, 11 sellisel juhul sirgel teelõigul. On tõenäoline, et oma osa etendas juhi tukastuses ka sirge tee.

2. Kurvi soodustaval mõjul põhjustasid amatöörjuhid natuke rohkem kuritegusid kui kutselised juhid. 37 kuriteost, mille puhul kurv soodustas kahjuliku tagajärje saabumist, põhjustasid ama-

¹⁷ Harju rajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 12484/1964.

¹⁸ Tallinna Keskrajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 4327/1964.

töörjuhid 18 ja kutselised juhid 19 kuritegu, mis moodustab vastavalt amatöörjuhtide kuritegude üldarvust 14,2% ja kutseliste juhtide kuritegude üldarvust 11%.

III. Tee reljeef

Horisontaalsel teel toimus 282 kuritegu (94%), tõusul 6 kuritegu (2%) ja langusel 12 kuritegu (4%). Seega esines rõhuv enamuse kuritegudest horisontaalsel teel. See on ka arusaadav, sest Eesti NSV-s kulgevad teed valdavas enamuses horisontaalselt või peaaegu horisontaalselt.

Tõusu soodustavat mõju kahjuliku tagajärje saabumisele ei ole ühelgi juhul tuvastatud. Langus võis kahjuliku tagajärje saabumist soodustada 5 juhul, nendest 4 juhul koos tee libedusega.

Nii ei suutnud kod. V vähendada vajalikul määral tema juhtimisel olnud veoauto liikumiskiirust, kui ta märkas teele jooksvat last, mistõttu auto sõitis lapsele peale. See toimus sõtkutud lumega kaetud teelangusel.¹⁹ Võimalik, et horisontaalsel teelõigul oleks õnnestunud V-l õnnetust ära hoida. Teine näide. Kod. O juhitav raske koormaga veoauto, mis liikus teelangusel väljalülitatud käiguga, hakkas teel looklema. Auto looklemist ei õnnestunud juhil enam likvideerida ja see sõitis kraavi.²⁰ On tõenäoline, et teelangus etendas antud juhul auto juhitavuse kadumises küllaltki olulist osa.

IV Teekatte liik

1. Asfaltkattega teel toimus 170 kuritegu (66,9%), kruusakattega teel 73 kuritegu (28,8%) ja muu kattega teel 11 kuritegu (4,3%).²¹

Asfaltkattega teedel, s. t. üldiselt parema kattega teedel põhjustasid amatöörjuhid suhteliselt rohkem kuritegusid kui kutselised juhid (71,4% 63,2% vastu) Kruusa ja muu kattega teedel panid suhteliselt rohkem kuritegusid toime aga kutselised juhid (vastavalt 31,6 ja 5,2% 25,2 ja 3,4% vastu).

2. Kui võrrelda omavahel asfaltkattega teedel ja kruusakattega teedel toimepandud kuritegude hulka sõltuvalt avarii liigist, selgub järgmist.

Asfaltkattega teedel toimus suhteliselt kõige rohkem kokkupõrkeid — 1,1 korda rohkem, samal ajal kui väljasõite ja ümber-

¹⁹ Võru Rajooni Rahvakohtu kriminaaltoimik nr. 1—54/1964.

²⁰ Tartu linna miilitsaosakonna arhiiv, kriminaalasja algatamisest keeldumise määrus 20. VIII 1964.

²¹ Arvesse on siin võetud vaid kuriteod, mis pandi toime n.-õ. avatud kattega teedel (tee ei olnud kaetud ei lume ega jääga).

paiskumisi oli 1,3 korda vähem nendel teedel toimunud avariide üldisest osatähtsusest.

Kruusakattega teedel on suhtelises ülekaalus ümberpaiskumised ja väljasõidud, mille osatähtsus on 1,6 korda suurem nendel teedel toimunud avariide üldisest osatähtsusest. Kokkupõrkeid toimus kruusakattega teedel 1,2 korda vähem kruusakattega teedel toimunud kokkupõrgete üldisest osatähtsusest.

Asjaolu, et ümberpaiskumisi ja väljasõite oli kruusakattega teedel suhteliselt rohkem kui asfaltkattega teedel, on täiesti arusaadav. On ju transpordivahendi rataste sidestatus teega asfaltkatte puhul tugevam kui kruusakatte puhul.

Muu kattega teedel toimus ainult kokkupõrkeid ja väljasõite, ja seda suhteliselt võrdsel hulgal.

3. Asfaltkattega teedel on suhtelises ülekaalus risttee ebaõiges ületamises seisnevad kuriteod, mille osatähtsus on 1,2 korda suurem asfaltkattega teedel toimunud kuritegude üldisest osatähtsusest. Suhteliselt kõige vähem kuritegusid asfaltkattega teedel põhjustati kiiruse ületamisega — 1,1 korda vähem asfaltkattega teedel toimunud kuritegude üldisest osatähtsusest.

Kui asfaltkattega teedel kiiruse ületamises seisnevaid kuritegusid oli suhteliselt kõige vähem ja risttee ebaõiges ületamises seisnevaid kuritegusid kõige rohkem, siis kuritegude puhul kruusakattega teedel on olukord vastupidine. Nii on kruusakattega teedel kiiruse ületamisega põhjustatud kuritegude osatähtsus 1,2 korda suurem, risttee ebaõige ületamisega põhjustatud kuritegude osatähtsus aga 2,4 korda väiksem nendel teedel toimepandud kuritegude üldisest osatähtsusest.

V. Tee seisund

A. 1. Tasasel või märkimist mitteväärivate ebatasasustega teel toimus 281 kuritegu (94,6%), mõnevõrra ebatasasel teel 16 kuritegu (5,4%). 3 kuriteo osas puuduvad vastavad andmed.

Ebatasase tee objektiivset mõju kahjuliku tagajärje saabumisele ei ole kindlaks tehtud. Võimalik, et neljal-viiel juhul see esines, näiteks kod. V poolt juhitava auto rooli juhtvarda kuul-peapolt langes pesast välja, mille tagajärjel auto kaotas juhtivuse. Kuul-peapoldi pesast väljalangemise põhjuseks oli poldi liigne kulumine.²² Või teine näide. Kod. L. poolt juhitud auto sattus kiilasjäisel teel külglisemisesse ja liikus umbes 50 m külge ees, kuni pörkus kokku vastuliikuva autoga.²³ Mõlemad juhtumid toimusid ebatasasel teel (esimesel juhul «trepilisel», teisel juhul konarlikul teel) ja on võimalik, et oma osa kahjuliku tagajärje saabumises etendas nendel juhtudel ka ebatasane tee.

²² Rapla rajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 14688/1964.

²³ Harju rajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 12328/1964.

Ebatasase tee subjektiivne mõju on kindlaks tehtud 4 kuriteo toimepanemisel. Nendest 3 juhul suundusid juhid (oma sõnade kohaselt) ebatasasustest möödumiseks kõrvale, mis antud tingimustes oli aga lubamatu. Nii juhtis kod. H. oma auto tee keskel olevatest ebatasasustest möödumiseks parempoolsele teepeenrale, kuhu teehöovel oli äsja ajanud kruusavalli. Viimane ei võimaldanud auto peatset tagasijuhtimist teele ning auto pörkus vastu tee ääres kasvavat puud.²⁴ Teine näide. Kod. S. juhtis oma auto tänava paremal poolel olevatest ebatasasustest möödumiseks tänava vasakule poolele, sulgedes tee vastuliikuvale liiga hilja märgatud mootorrattale.²⁵

Ühel juhul ajendas tee ebatasasus juhti järsult pidurdama, mis tõi kaasa auto paiskumise paremale, vastu tänava ääres olevat elektriposti.²⁶

2. Nende kuritegude subjektideks, mille puhul ebatasane tee soodustas kahjuliku tagajärje saabumist, olid 2 juhul kutselised juhid ja 1 juhul amatöörjuht, ning need kuriteod pandi toime, nagu eespool öeldust juba ilmneb, 3 juhul ebaõige suuna võtmisega ja 1 juhul kiiruse ületamisega.

B. 1. Tiheda kattega teel toimus 289 kuritegu (96,3%), paksu lahtise kruusaga kaetud teel 9 kuritegu (3%) ning tee paremal poolel (süüdlase liikumissuuna suhtes) oleva kruusavalliga teel 2 kuritegu (0,7%).

Lahtise kruusa soodustav mõju kahjuliku tagajärje saabumisele on tuvastatud 3 juhul ja kruusavalli soodustav mõju 2 juhul.

Ühel juhul tingis lahtine kruus möödasõitva mootorratta libisemise vastu ees sõitnud mootorrattast, mille tagajärjel mõlemad mootorratturid kukkusid.²⁷ Teisel juhul kiskus lahtine kruus sõiduauto tee vasakule poolele. Auto järsk tagasipööramine seoses suure liikumiskiirusega tõi kaasa auto kummulipaiskumise.²⁸ Kolmandal juhul kiskus lahtine kruus veoauto rattad risti ja auto paiskus teelt kõrvale.²⁹ Kruusavall ei võimaldanud ühel juhul sellele sõitnud veoauto tagasijuhtimist teele, mistõttu auto pörkus vastu tee ääres kasvavat puud.³⁰ Teisel juhul põhjustas kruusavall sellele sõitnud auto külilipaiskumise.³¹

²⁴ Põlva rajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 7875/1964.

²⁵ Tallinna Keskrajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 4393/1964.

²⁶ Tartu Linna miilitsaosakonna arhiiv, kriminaalasja algatamisest keeldumise määrus 14. VIII 1964.

²⁷ Harju rajooni miilitsaosakonna arhiiv, kriminaalasja algatamisest keeldumise määrus 30. V 1964.

²⁸ Harju rajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 12418/1964.

²⁹ Põlva rajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 7892/1964.

³⁰ Põlva rajooni miilitsaosakonna eespool viidatud kriminaaltoimik nr. 7875/1964. Juhtum väärrib tähelepanu seetõttu, et selle puhul üks teetingimus (tee ebatasasus) mõjutas kuriteo toimepanemist subjektiivselt, teine aga (kruusavall) — objektiivselt.

³¹ Tartu Rajooni Rahvakohtu kriminaaltoimik nr. 1—44/1963.

Seega ilmneb, et lahtine kruus ja kruusavall mõjustasid kahjuliku tagajärje saabumist kõigil juhtudel objektiivselt.

2. Lahtine kruus ja kruusavall soodustasid kahjuliku tagajärje saabumist peamiselt nendel juhtudel, mil oli tegemist kiiruse ületamisega (4 juhul 5-st). Ühel juhul soodustas lahtine kruus kahjuliku tagajärje saabumist seoses ebaõige möödasõiduga.

Lahtise kruusa ja kruusavalli negatiivset mõju kuriteo toimepanemisele alahindasid sagedamini kutselised juhid (4 juhul 5-st).

C. 1. Avatud kattega teel toimus 254 kuritegu (84,7%), kiilasjäisel teel 24 kuritegu (8%) ja paksu lahtise lumega kaetud teel 2 kuritegu (0,7%).³²

Kiilasjäa mõju on tuvastatud 15, sõtkutud lume mõju 9 ja lahtise lume mõju 1 kuriteo puhul. Kõigil nendel juhtudel mõjustasid mainitud asjaolud kuriteo toimepanemist objektiivselt.

Kiilasjäa objektiivne mõju seisnes kõige sagedamini selles, et kiilasjäa kutsus esile transpordivahendi külglibisemise ja koos sellega transpordivahendi juhitavuse kadumise (13 juhul 15-st). Nendest 5 juhul aitas transpordivahendi külglibisemisse sattumisele kaasa pidurdamine jalgpidiriga. 1 juhul aitas sellele kaasa transpordivahendi liikumissuuna järsk muutmine. Ülejäänud 2 juhul seisnes kiilasjäa objektiivne mõju selles, et see ei võimaldanud peatada transpordivahendit vajalikul hetkel.

Nii märkas kod. P vastuliikuvat mootorratast alles siis, kui oli juba alustanud möödasõitu ja jõudnud möödasõidetavaga kõrvuti. Liikumiskiiruse vähendamise eesmärgil vajutas P piduripedaalile. Auto sattus külglibisemisse, liikus veelgi rohkem vasakule ja sulges vastuliikujale tee.³³ Või teine näide. Kod. M. märkas peateele lähenemisel seal liikuvat transpordivahendit hilinenult, asus siis küll kohe pidurdama, kuid auto libises ikkagi blokeeritud ratastega välja ristteele ja pörkus vastu seal liikuvat transpordivahendit.³⁴

Ka sõtkutud lumi soodustas kõige sagedamini transpordivahendi juhitavuse kadumist külglibisemisel (6 juhul 8-st). Nendest 2 juhul aitas transpordivahendi külglibisemise tekkimisele kaasa pidurdamine jalgpidiriga. Ülejäänud 2 juhul seisnes ka sõtkutud lume objektiivne mõju selles, et see ei võimaldanud transpordivahendi peatamist vajalikul hetkel.

Lahtise lume objektiivne mõju seisnes samuti selles, et see soodustas transpordivahendi sattumist külglibisemisse.

2. Nagu eespool öeldust järeldub, tekkis transpordivahendi

³² Tee seisundi vaatlemine sellest aspektist on põhistatav tee erineva libedusega nendel asjaoludel.

³³ Kohtla-Järve Linna Rahvakohtu kriminaaltoimik nr. 1—45/1964.

³⁴ Tallinna linna riikliku autoinspeksiooni arhiiv, kriminaalasja algatamisest keeldumise määrus 15. III 1964.

külglibisemine ilma väärade juhtimisvõtete (pidurdamise, järsu suuna muutmise) kaastoiMETA kiilasjäisel teel 7 juhul, sõtkutud lumega kaetud teel 4 juhul ja paksu lahtise lumega kaetud teel 1 juhul, seega kokku 12 juhul. Nendest 8 juhul tekkis külglibisemine sõiduauto juhtimisel ja 4 juhul veoauto juhtimisel. Tähen-dab: tee libeduses peitub sõiduautodele suurem oht kui veoauto-dele.

Sirgel teel tekkis külglibisemine 6 juhul ja kurvis samuti 6 juhul, mis moodustab sirgel teel toimunud kuritegude üldarvust 2,5% ja kurvis toimunud kuritegude üldarvust 9,5%. Tähendab: kurvides tekib külglibisemist suhteliselt rohkem kui sirgel teel. See on täiesti arusaadav.

3. Köidab tähelepanu, et libeda tee negatiivset mõju alahin-dasid kutselised juhid sagedamini kui amatöörjuhid. Nii põhjus-tasid kutselised juhid tee libeduse kaasmõjul 21 kuritegu ja ama-töörjuhid 4, mis moodustab kutseliste juhtide kuritegude üldarvust 12,1% ja amatöörjuhtide kuritegude üldarvust 3,1%.

4. Nagu eespool öeldust juba ilmneb, on nii kiilasjäisel kui ka sõtkutud lumega kaetud teel tunduvas ülekaalus kiiruse üle-tamisega põhjustatud kuriteod. 15 kuriteost, mille puhul kiilasjää esines objektiivselt mõjustava tingimusena, põhjustati 11 kuritegu kiiruse ületamisega, 2 kuritegu ebaõige suuna võtmisega (täpse-malt: ebaõige distantsi valikuga), 1 kuritegu risttee ebaõige ületamisega ning 1 kuritegu ebaõige möödasõiduga. 9 kuriteost, mille puhul objektiivse tingimusena esines sõtkutud lumi, põhjus-tas 8 kuritegu kiiruse ületamine ja 1 kuriteo risttee ebaõige üle-tamine.

§ 3. Teised (kõrvalised) liiklejad

I. 1. Teise avariiosalise liikleja esinemisel pandi toime 213 kuritegu (71%), seega enamuse kuritegudest.

Teiseks avariiosaliseks transpordivahendiks oli absoluutarvu-des väljendatuna kõige sagedamini mootorratas — 68 juhul (31,9%). Jalgratas oli teiseks avariiosaliseks 32 juhul (15%), veoauto 28 juhul (13,2%), sõiduauto 16 juhul (7,5%), autobuss 8 juhul (3,8%), hobuveok 3 juhul (1,4%) ja muud iseliikuvad mehhanismid 2 juhul (0,9%). Jalakäija oli teiseks avariiosaliseks 56 juhul (26,3%)

Teiseks avariiosaliseks transpordivahendiks oli suhteliselt kõige sagedamini aga autobuss. Järgnevad veoauto, mootorratas ja lõpuks sõiduauto. Nii oli 1964. a. toimunud kuritegudes teiseks avariiosaliseks transpordivahendiks autobuss 6,2%, veoauto 27,2%, mootorratas 51,9% ja sõiduauto 14,8% kuritegude puhul, samal ajal kui 1964. a. Eesti NSV-s registreeritud transpordivahenditest moodustasid, nagu eespool juba nägime, autobussid 1,6%, veo-

autod 20,8%, mootorrattad 58,4% ja sõiduaudod 23,3%. Tähendab: nende kuritegude osatähtsus, milles teiseks avariiosaliseks oli autobuss ja veoauto, on vastavalt 3,9 ja 1,3 korda suurem autobusside ja veoautode osatähtsusest meie transpordivahendite üldarvus, nende kuritegude osatähtsus aga, milles teiseks avariiosaliseks oli mootorratas ja sõiduauto, on vastavalt 1,1 ja 1,6 korda väiksem mootorrataste ja sõiduaudode osatähtsusest meie transpordivahendite üldarvus.

2. Teise avariiosalise liikleja esinemisel toimus suhteliselt kõige rohkem kuritegusid risttee ebaõige ületamisega. Sellised kuriteod pandi toime ainult teise avariiosalise esinemisel. Teise avariiosalise esinemisel toimusid peaaegu kõik ebaõiges möödasõidus seisnevad kuriteod -- 92% seda liiki kuritegude üldarvust. Ebaõige suuna võtmises seisnevate kuritegude puhul on vastav protsent 74 ja kiiruse ületamises seisnevate kuritegude puhul -- 53,2.

Mootorrattur oli teiseks avariiosaliseks suhteliselt kõige sagedamini risttee ebaõiges ületamises seisnevate kuritegude ja kõige harvemini kiiruse ületamises seisnevate kuritegude puhul. Mainitud kuritegude osatähtsus on vastavalt 2,2 korda suurem ja 3,9 korda väiksem nende kuritegude üldisest osatähtsusest, mille toimepanemisel oli teiseks avariiosaliseks mootorrattur.

Jalgrattur oli teiseks avariiosaliseks suhteliselt sageli ebaõiges möödasõidus ja kiiruse ületamises seisnevate kuritegude puhul. Nimetatud kuritegude osatähtsus on vastavalt 1,5 ja 1,3 korda suurem, samal ajal kui risttee ebaõiges ületamises seisnevate kuritegude osatähtsus on 2,4 korda väiksem nende kuritegude üldisest osatähtsusest, mille toimepanemisel oli teiseks avariiosaliseks jalgrattur.

Kuritegudest, mille toimepanemisel oli teiseks avariiosaliseks veoauto, on suhtelise hulga poolest esikohal ebaõiges möödasõidus ja teisel kohal ebaõige suuna võtmises seisnevad kuriteod. Nende osatähtsus on vastavalt 2,8 ja 1,3 korda suurem, samal ajal kui kiiruse ületamises ja risttee ebaõiges ületamises seisnevate kuritegude osatähtsus on vastavalt 1,9 ja 1,4 korda väiksem nende kuritegude üldisest osatähtsusest, mille toimepanemisel oli teiseks avariiosaliseks veoauto.

Jalakäija oli teiseks avariiosaliseks ainult kiiruse ületamises ja ebaõige suuna võtmises seisnevate kuritegude puhul. Mainitud kuritegude osatähtsus on vastavalt 2 ja 1,3 korda suurem nende kuritegude üldisest osatähtsusest, mille toimepanemisel oli teiseks avariiosaliseks jalakäija.

Kiiruse ületamisega põhjustatud kuritegude puhul oli eespool vaadeldud liiklejatest (transpordivahenditest) teiseks avariiosaliseks suhteliselt kõige sagedamini jalakäija. Järgnevad jalgrattur, veoauto ja lõpuks mootorrattur.

Ebaõige suuna võtmisega põhjustatud kuritegude puhul oli teiseks avariiosaliseks sagedamini veoauto ja jalakäija. Ka nende kuritegude puhul oli teiseks avariiosaliseks suhteliselt kõige harvemini mootorrattur.

Risttee ebaõige ületamisega põhjustatud kuritegude puhul oli teiseks avariiosaliseks suhteliselt kõige sagedamini mootorrattur. Kui mitte arvestada jalakäijaid, oli nende kuritegude puhul teiseks avariiosaliseks kõige harvemini jalgrattur.

Ebaõige möödasõiduga põhjustatud kuritegude puhul oli teiseks avariiosaliseks kõige sagedamini veoauto. Suhteliselt sageli oli selleks ka jalgrattur, kõige harvemini mootorrattur.

Et kiiruse ületamise juhtudel osutusid teiseks avariiosaliseks sagedamini jalakäijad ja jalgratturid, on ennekõike seletatav viimaste sagedase liikluseeskirjade rikkumisega, mida transportivahendijuhid liikumiskiiruse valikul ei arvestanud. Ekskinna seda ilmekalt asjaolu, et 38 jalakäijast ja 15 jalgratturist, kes osutusid teiseks avariiosaliseks kiiruse ületamise juhtudel, rikkusid liikluseeskirju 33 jalakäijat ja 9 jalgratturit. Lähemalt peatume selle probleemi juures allpool.

Asjaolu, et risttee ebaõige ületamisega põhjustatud kuritegude puhul oli teiseks avariiosaliseks suhteliselt kõige sagedamini mootorrattur, on meie arvates ennekõike seletatav mootorratta väikeste mõõtmetega, mistõttu ta on liiklusprotsessis raskemini märgatav kui näiteks autod ja autobussid. Asjaolu, et risttee ebaõige ületamisega põhjustatud kuritegude puhul oli teiseks avariiosaliseks suhteliselt kõige harvemini jalgrattur, kes samuti on liiklusprotsessis üldiselt raskesti märgatav, on meie arvates peamiselt seletatav jalgratturite väikese osatähtsusega tänavaliikluses.

II. 1. Teised liiklejad rikkusid liikluseeskirju ja soodustasid seega kuriteo toimepanemist uuritud juhtide poolt 62 juhul, mis moodustab 29,1% nendest kuritegudest, mis pandi toime teise avariiosalise liikleja esinemisel. Teised liiklejad ei rikkunud liikluseeskirju 148 kuriteo puhul. 3 kuriteo osas puuduvad vastavad andmed. Seega põhjustas rõhuva enamuse kuritegusid liikluseeskirjade ühepoolne rikkumine.

Liikluseeskirju rikkunud 62 teisest liiklejast osutusid avariiosalisteks ja said kannatada 56 liiklejat (90,3%).

Liikluseeskirju rikkunud teiseks avariiosaliseks oli absoluutarvudes väljendatuna kõige sagedamini jalakäija — 40 juhul, mis moodustab 71,4% teiste avariiosaliste liiklejate üldarvust. Jalgrattur oli selliseks avariiosaliseks 11 juhul (vastav protsent 19,8), mootorrattur — 2 juhul (vastav protsent 3,6), veoauto — samuti 2 juhul ning sõiduauto — 1 juhul (vastav protsent on 1,8).

Liikluseeskirju rikkunud jalakäija osutus teiseks avariiosaliseks kõige sagedamini ka suhteliselt. Nii moodustab liikluseeskirju rikkunud jalakäijate hulk nendest juhtudest, mil jalakäija oli üldse

teiseks avariiosaliseks (sõltumatult sellest, kas ta seejuures rikkus liikluseeskirju või mitte), samuti 71,4%. Teiseks avariiosaliseks oleku suhtelise sageduse poolest järgnevad jalakäijatele jalgratturid (vastav protsent 34,4), siis veoautod (vastav protsent 7,1), sõiduaudod (vastav protsent 6,3) ning lõpuks mootorratturid (vastav protsent 2,9)

Jalakäijatepoolsed liikluseeskirjade rikkumised seisnesid peamiselt jalakäijate astumises läheneva transpordivahendi ette selle vahetus läheduses (19 juhul) ja jalakäija liikumises mitte tee vasakpoolsel peenral, nagu see on ette nähtud, vaid parempoolsel peenral või sõidutee äärel (18 juhul). Ühel juhul seisis jalakäija keset sõiduteed, ühel juhul magas keset sõiduteed ning ühel juhul liikus tee vasakul poolel asfaldi serval. Kõik need eeskirjade rikkumised soodustasid kahjuliku tagajärje saabumist objektiivselt.

Nii sõitis kod. K. peale sõidutee parempoolsel äärel samas suunas liikuvale jalakäijale, keda ta tiheda lumesaju ja ebakaine oleku tõttu märkas hilinenult. Kuna jalakäija oli läheneva auto poole seljaga, ei märganud ka tema ohtu.³⁵ Teine näide. Kod. L. ei vähendanud tänava keskel seisvale jalakäijate grupile lähene misel vajalikul määral mootorratta liikumiskiirust, eeldades, et kõik jalakäijad seisatusid tema möödalaskmiseks. Kui L. oli jõudnud jalakäijate vahetusse lähedusse, alustas üks kõrgeaalne naiskodanik tänava ületamist ja jäi mootorratta alla.³⁶

Läheneva transpordivahendi ette astunud jalakäijate vanuse kohta on meil andmed olemas 15 juhul. Nendest 3 olid alaealised (4-, 6- ja 8-aastased), 4 umbes 55-aastased ja 8 üle 60 aasta vanused. Tähendab: läheneva transpordivahendi ette astumist võib ennekõike oodata kõrgealistelt ja alaealistelt jalakäijatelt. Seejuures väärib märkimist ka, et üle 60-aastastest jalakäijatest, kes astusid läheneva transpordivahendi ette, moodustavad ena muse naiskodanikud (7 8-st). Teisi liikluseeskirju rikkusid väga erineva vanusega jalakäijad, kuid peamiselt siiski vanuses alla 50 a.

Kõige sagedamini astusid jalakäijad ette lähenevale mootorrattale — 9 juhul 19-st. 5 juhul astuti ette sõiduaudole ja 5 juhul veoaudole.

Jalakäijad astusid audodele teele ette peamiselt talvekuudel (8 juhul 10-st), mootorratastele aga peamiselt sügiskuudel (5 juhul 9-st).

Jalakäijad astusid lähenevale transpordivahendile ette enamikul juhtudel linnade ja asulate tänavatel (15 juhul 19-st). Tee valedel poolel liikusid jalakäijad arusaadaval põhjusel peamiselt maanteedel (15 juhul 18-st)

³⁵ Tallinna Mererajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 2344/1964.

³⁶ Tartu linna miilitsaosakonna arhiiv, kriminaalaja algatamisest keeldumise määrus 19. V 1964.

Jalgratturid rikkusid liikluseeskirju järgmiselt: a) pöördusid lähenevale transpordivahendile ette selle vahetus läheduses — 5 juhul, b) sõitsid sõiduteel kaugemal kui 1 m teepeenrast — 3 juhul, c) sõitsid pimedal ajal tuledeta — 2 juhul ja d) liikusid sõidutee vasakul poolel — 1 juhul.

3 esimesena nimetatud eeskirjade rikkumist soodustasid kahjuliku tagajärje saabumist kõigil juhtudel objektiivselt, viimati nimetatud rikkumine — liikumine sõidutee vasakul poolel — soodustas seda aga subjektiivselt.

Mootorrattur K., jõudnud tee valel poolel vastuliikuva jalgratturi lähedusse, suundus jalgratturist möödumiseks tee vasakule poolele. Üheaegselt mootorratturiga suundus tee samale poolele ka jalgrattur ning toimus kokkupõrge.³⁷

Mootorratturitepoolsed liikluseeskirjade rikkumised seisnesid mõlemal juhul tulede mittekasutamises sõitmisel valgustamata teelõigul, mis soodustas kahjuliku tagajärje saabumist objektiivselt.

Kod. S. juhtis nõrgalt valgustatud teelõigul paremat teed otsides oma auto tee vasakule poolele, kus toimus kokkupõrge vastuliikuva mootorrattaga, mida ta märkas hilinenult, kuna mootorratta esituled ei olnud sisse lülitatud.³⁸

Autojuhtidepoolsed liikluseeskirjade rikkumised seisnesid 2 juhul liikumises tee vasakul poolel ja 1 juhul seisva veoauto järelhaakel valgustus- ja signalisatsiooniseadmete puudumises. Liikumine tee vasakul poolel soodustas kahjuliku tagajärje saabumist mõlemal juhul subjektiivselt, järelhaakel valgustus- ja signalisatsiooniseadmete puudumine soodustas kahjuliku tagajärje saabumist aga objektiivselt.

Peale eespool öeldu seisnesid teiste liiklejate poolsed liikluseeskirjade rikkumised veel vastuliikuva transpordivahendi juhi pimestamises. Selliseid juhtumeid oli 6.

2. Kuritegusid, mida soodustas liikluseeskirjade rikkumine teiste liiklejate poolt, põhjustasid amatöörjuhid suhteliselt rohkem kui kutselised juhid (33,7% 24,1% vastu).

Amatöörjuhid panid toime suhteliselt kõige rohkem selliseid kuritegusid, mille puhul kahjuliku tagajärje saabumist soodustas teise liikleja liikumine tee valel poolel — 58,6% nendest kuritegudest, mille puhul kahjuliku tagajärje saabumist soodustas liikluseeskirjade rikkumine teiste liiklejate poolt. Kutseliste juhtide osas on vastav protsent aga ainult 12,1. Kutselised juhid põhjustasid suhteliselt kõige rohkem selliseid kuritegusid, mille puhul kahjuliku tagajärje saabumist soodustasid vastuliikuva transpordivahendi pimestavad tuled. Selliseid kuritegusid esines kutselistel

³⁷ Rakvere rajooni miilitsaosakonna arhiiv, kriminaalasja algatamisest keeldumise määrus 14. VIII 1964.

³⁸ Tallinna Keskrajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 4393/1964.

juhtidel 18,2% nendest kuritegudest, mille toimepanemist soodustas liikluseeskirjade rikkumine teiste liiklejate poolt, samal ajal, kui amatöörjuhid selliseid kuritegusid üldse ei põhjustanud.

3. Kuritegudest, mille toimepanemist soodustas liikluseeskirjade rikkumine teiste liiklejate poolt, moodustavad rõhuva enamuse kiiruse ületamises seisnevad kuriteod. Nii moodustavad sellised kuriteod kiiruse ületamises seisnevate kuritegude üldarvust 89,6%, samal ajal kui ebaõige suuna võtmises, ebaõiges möödasõidus ja risttee ebaõiges ületamises seisnevate kuritegude puhul on vastavad protsendid 17,6, 12,5 ja 0.

§ 4. Nähtavus ja vaatepiir

I. N ä h t a v u s

1. Normaalse nähtavuse tingimustes toimus 229 kuritegu (76,8%) ja mõningal määral piiratud nähtavuse tingimustes 69 kuritegu (23,2%). 2 juhul puuduvad vastavad andmed.

Tee piiratud nähtavust põhjustas kõige sagedamini puudulik valgustatus — 29 juhul, juhi pimestatus 16 juhul, mehhaanilised takistused 13 juhul, ilmastikulised tingimused 10 juhul ja muud asjaolud 1 juhul.

Tee puudulik valgustatus oli kõige sagedamini tingitud efektiivsete tulede mittekasutamisest, kuigi nende kasutamise võimalus oli (12 juhul). Nendest 8 juhul sõideti parktuledega, 2 juhul lähituledega, 2 juhul aga ei peetud üldse vajalikuks tulede kasutamist.

Kod. S. sõitis sõiduautoga öösi piki Tallinn-Balti raudteejaama ees olevat väljakut Paldiski maantee suunas. Kuna väljak oli üldiselt hästi valgustatud, sõitis ta parktuledega. Kod. S. jätkas sõitu parktuledega ka siis, kui oli jõudnud kohta, kus nähtavus oli väljakule langeva puude varju tõttu piiratud. Seepärast märkas ta väljakut ületama asunud jalakäijat hilinenult ja sõitis talle peale.³⁹

Tee puudulik valgustatus oli tingitud 12 juhul tulede mittekorrasolekust ja 7 juhul tulede ümberlülitamisest kohtumisel vastuliikva transpordivahendiga. Tulede mittekorrasolek seisnes 8 juhul selles, et esilaternad ei töötanud üldse, ja 4 juhul selles, et esilaternad valgustasid teed ettenähtust nõrgemini.

Juhi pimestatus oli 10 juhul tingitud eredast päikesest ja 6 juhul vastuliikva transpordivahendi tuledest. Nii pimestas varahommikune päike, mis paistis kod. K-le otse vastu, viimast niivõrd, et ta ei märganud tee ääres liikuvat hobuveokit, mida

³⁹ Tallinna Kalinini rajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 948/1964.

riivas möödasõidul.⁴⁰ Või teine näide. Kod. P. oli pimestatud vastuliikuva autobussi tulede mitmekordsest ümberlülitamisest, mistõttu ta «kaotas tee käest» ja sõitis bussile küljest sisse.⁴¹

Mehaanilistest takistustest piiras nähtavust 5 juhul tolm, 7 juhul auto vaateklaasi puudulik läbinähtavus ja 1 juhul mootorratturi prillide puudulik läbinähtavus. Auto vaateklaasi puudulik läbinähtavus oli 3 juhu! tingitud osalisest jäätumisest. 2 juhul «higistavast» vaateklaasist ja 2 juhul märjast vaateklaasist vihmajärgu ajal, kui klaasipuhastaja ei olnud töökorras.

Ilmastikulistest tingimustest piiras nähtavust 5 juhul udu, 3 juhul lumesadu ja 2 juhul vihmajärgu.

Muu asjaoluna, mis piiras nähtavust, on mõeldud juhi silmade mittekohanemist järsult muutunud teetingimustega.

Nii jõudis mootorrattur T. öösel tulede valgusei tundmatul teel suure kiirusega sõites kruusakattega teelt tunduvalt tumedama, asfaltkattega teele. Varsti pärast seda oli teekäänak paremale. Kuna T. silmad ei olnud veel tumedama teekattega kohanenud, märkas ta kurvi hilinenult ega suutnud seda enam välja võtta.⁴²

69 kuriteost, mis toimusid piiratud nähtavuse tingimustes, on piiratud nähtavuse kaastoime tuvastatud 68 kuriteo puhul. Piiratud nähtavuse kaastoimest ei saa rääkida juhtumi puhul, kui pimedal ajal tuledeta sõitva traktori võtmekastil istuv meeskodanik kukkus sealt ebakaine oleku tõttu maha ja jäi traktori tagaratta alla.⁴³

Välise subjektiivse tingimuse tähendus oli piiratud nähtavusel seoses efektiivsete tulede mittekasutamise, tulede mittekorrasolekuga,⁴⁴ tulede ümberlülitamisega parktuledele kohtumisel vastuliikuva transpordivahendiga ning auto vaateklaasi puuduliku läbinähtavusega «higistava» või märja vaateklaasi tõttu. Subjektiivse tingimuse tähendus oli piiratud nähtavusel seega kokku 26—30 juhul.⁴⁵ Välise objektiivse tingimuse tähendus oli piiratud nähtavusel järelikult 39—43 juhul.

Piiratud nähtavus mõjustas uuritavate kuritegude toimumist kõigil juhtudel objektiivselt.

2. Piiratud nähtavuse mõju alahindasid amatöörjuhid mõningal määral rohkem kui kutselised juhid. Nii põhjustasid amatöörjuhid piiratud nähtavuse tingimustes 26,8% nende poolt toimepandud kuritegude üldarvust, samal ajal, kui kutseliste juhtide osas on vastav protsent 20,5.

⁴⁰ Valga rajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 5042/1964.

⁴¹ Kohtla-Järve Linna Rahvakohtu kriminaaltoimik nr. 1—55/1965.

⁴² Jõgeva rajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 6732/1964.

⁴³ Paide rajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 7574/1964.

⁴⁴ Eeldame, et tulede kordaseadmine oli juhtidel võimalik.

⁴⁵ Täpselt ei saa seda määrata põhjusel, et 4 juhul puuduvad andmed selle kohta, kas tuled lülitati ümber lähi- või parktuledele.

Amatöörjuhid alahindasid eriti sageli juhitava transpordivahendi tulede mittekorrasolekust tingitud piiratud nähtavuse mõju. Selliste kuritegude subjektideks olid amatöörjuhid 9 juhul, kutselised juhid aga ainult 1 juhul. Kutselised juhid alahindasid sagedamini pimestatusest ja auto vaateklaasi puudulikust läbinähtavusest tingitud piiratud nähtavuse mõju. Selliste kuritegude subjektideks olid kutselised juhid vastavalt 11 ja 6 juhul, amatöörjuhid aga 5 ja 1 juhul.

3. Sõit piiratud nähtavuse tingimustes põhjustas enamikel juhtudel — 64 juhul — kokkupõrke, 2 juhul teelt väljasõidu ja 2 juhul teel ümberpaiskumise.

Kokkupõrgete puhul oli teiseks avariiosaliseks, keda süüdlane märkas piiratud nähtavuse tõttu hilinenult, 19 juhul jalakäija, 16 juhul mootorratas, 12 juhul jalgratas, 7 juhul veoauto, 3 juhul hobuveok, 3 juhul autobuss, 2 juhul sõiduauto ja 1 juhul teehövel. 1 juhul märkas süüdlane hilinenult teepeenrale veetud kruusahunnikut.

4. Piiratud nähtavuse tingimustes põhjustas suhteliselt kõige rohkem kuritegusid kiiruse ületamine. Järgnevad risttee ebaõige ületamine, siis ebaõige möödasõit ja lõpuks ebaõige suuna võtmine. Nii moodustavad piiratud nähtavuse tingimustes kiiruse ületamisega põhjustatud kuriteod viimaste üldarvust 27%. Risttee ebaõige ületamise juhtudel on vastav protsent 22,2, ebaõigete möödasõitude juhtudel 20 ja ebaõige suuna võtmise juhtudel 16,4.

II. Vaatepiir

1. Normaalse vaatepiiri tingimustes toimus 258 kuritegu (86,6%), mõningal määral piiratud vaatepiiri tingimustes — 40 kuritegu (13,4%). 2 juhul puuduvad andmed vaatepiiri kohta.

Vaatepiiri piiravaks asjaoluks oli varjatud teenurk 15 juhul, ees asuv suuremõtmeline transpordivahend 12 juhul, varjatud kurv 11 juhul ja kõrge koorem iseliikuva šassii veokastis 1 juhul. 1 juhul oli vaatepiir piiratud seoses liikumisega (veoautoga) tagurpidi.

Varjatud teenurgaga ristteel oli linnades ja asulates 11 kuritegu ning kohalikel teedel 4 kuritegu, kusjuures teenurka kohalikel teedel varjasid puud või pöösad kõigil juhtudel. Linnades ja asulates varjasid hooned teenurka 8 juhul, puud või pöösad 3 juhul.

Ees asuvaks transpordivahendiks, mis piiras vaatepiiri, oli 9 juhul veoauto, 2 juhul autobuss ja 1 juhul tramm.

Kurvi varjasid peamiselt kurvis kasvavad puud või pöösad. Kurv oli seejuures varjatud kohalikel teedel 7 juhul, linnade ja asulate tänavatel 3 juhul ning linnadevahelistel maanteedel 1 juhul.

Ees asuvast suuremõõtmelisest transpordivahendist tingitud piiratud vaatepiir oli 11 juhul välise subjektiivse tingimuse tähenduses, kuna ees asuv transpordivahend piiras vaatepiiri nendel juhtudel vähese distantsi tõttu. Kõigil muudel juhtudel oli piiratud vaatepiiril välise objektiivse tingimuse tähendus.

Varjatud teenurgast tingitud piiratud vaatepiir mõjustas autotranspordialaste kuritegude toimepanemist kõigil juhtudel objektiivselt, raskendades ristteele väljasõitval juhul lähenevate transpordivahendite märkamist. Lähenevate transpordivahendite märkamine ristteele väljasõidul on seda raskem, mida suurem on juhitava transpordivahendi liikumiskiirus. Jääb ju juhul suurema liikumiskiiruse korral vähem aega olukorra jälgimiseks kõrvaltänaval. Ei ole siis ka midagi imestada, kui vilksamisi ühele ja teisele poole heidetud pilgu puhul jääb lähenev transpordivahend märkamata, seda eriti juhtudel, mil ka nähtavus ei ole hea.

Kod. B., lähenedes ristteele, kus vaade vasakule oli hoonete tõttu piiratud, vaatas vaid korraks kõrvale ja, märkamata vasakult lähenevat mootorratturit, jätkas liikumist, et ületada risttee otse-suunas. Toimus kokkupõrge. Nagu hiljem selgus, asus lähenev mootorrattur hetkel, mil B. heitis pilgu vasakule, tänavale langevas puude varjus. Nii mootorratas kui ka mootorratturi riided olid musta värvust. Kõik need asjaolud koos raskendasidki B-l läheneva mootorratturi märkamist.⁴⁶

Ka ees asuvast suuremõõtmelisest transpordivahendist tingitud piiratud vaatepiir mõjustas autotranspordialaste kuritegude toimepanemist kõigil juhtudel objektiivselt, raskendades teiste liiklejate õigeaegset märkamist.

Kui kod. O. oli jõudnud kohakuti keset tänavat vastuliikuva trammiga, märkas ta trammi tagant tänavat ületama asunud naiskodanikku. See ootamatus viis vähese sõidupraktikaga O. niivõrd segadusse, et ta ei suutnud kujunenud olukorras õigesti reageerida ja sõitis naiskodanikule peale.⁴⁷ Teine näide. Kod. B-le vastuliikuv veoauto asus sooritama pööret B. suhtes vasakul asuvale laoplatsile. Samasse kohta soovis sõita ka B. Kui B. oli jõudnud tänavas vasakule poolele, toimus kokkupõrge vastuliikuva mootorrattaga, mida B. ees asunud auto tõttu varem ei märganud.⁴⁸

Varjatud kurv mõjustas autotranspordialase kuriteo toimepanemist 10 juhul objektiivselt ja 1 juhul subjektiivselt. Viimasel juhul ei võimaldanud varjatud kurv mootorratturil näha, kas ees asuvas kurvis vasakule on vastuliikujaid või mitte. Seepärast asus mootorrattur kurvi läbima tänavas paremal poolel. Suure liiku-

⁴⁶ Tallinna Keskrajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 4360/1964.

⁴⁷ Tallinna linna riikliku autoinspektsiooni arhiiv, kriminaalasja algatamisest keeldumise määrus 24. IX 1964.

⁴⁸ Tallinna Kalinini rajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 1064/1964.

miskiiruse tõttu ei olnud selle kurvi väljavõtmise tänava paremal poolel aga võimalik ja mootorrattur kukkus.⁴⁹

Iseliikuva šassii veokastis olevast kõrgest koormast piiratud vaatepiir ei võimaldanud juhil jälgida tee piirjooni, mistõttu šassii sõitis teelt välja. Tagurpidi liikumisest tingitud piiratud vaatepiir ei võimaldanud veoautojuhil näha, kas tee on taga vaba või mitte.

2. Piiratud vaatepiiri tingimustes põhjustasid kutselised juhid suhteliselt rohkem kuritegusid kui amatöörjuhid, kuid seda võrdlemisi vähesel määral (14% 12,6% vastu) Seejuures väärib tähelepanu asjaolu, et varjatud kurvi mõju alahindasid amatöörjuhid sagedamini kui kutselised juhid. Nii põhjustasid amatöörjuhid varjatud kurvis 4,8% nende poolt toimepandud kuritegude üldarvust, samal ajal kui kutseliste juhtide osas on vastav protsent 2,9. Kuritegusid, mille toimepanemist mõjustas varjatud teenurgast tingitud piiratud vaatepiir, panid sagedamini toime aga kutselised juhid (5,8% 3,9% vastu).

3. Nagu eespool öeldust juba ilmneb, tõi sõit piiratud vaatepiiri tingimustes kaasa peamiselt kokkupõrkeid (37 40-st), kahel juhul transpordivahendi teelt väljasõidu ja ühel juhul transpordivahendi ümberpaiskumise.

Väärib tähelepanu, et varjatud teenurgast ja ees asuvast suuremõõtmelisest transpordivahendist tingitud piiratud vaatepiiri korral põhjustasid autobussi-, veoauto- ja sõiduautojuhid, s. t. kabiinis istuvad juhid, tunduvalt rohkem kuritegusid kui mootorratturid või traktoristid (24 kuritegu 3 vastu). Teiseks avariiosaliseks oli sellistel juhtudel kõige sagedamini mootorratas — 18 juhul 27-st. 4 juhul oli teiseks avariiosaliseks sõiduauto, 3 juhul veoauto ja 2 juhul autobuss.

4. Piiratud vaatepiiri tingimustes toimus suhteliselt kõige rohkem kuritegusid risttee ebaõige ületamisega — 28,6% viimati mainitud kuritegude üldarvust. Järgnevad ebaõige möödasõiduga põhjustatud kuriteod, siis ebaõige suuna võtmisega ja lõpuks kiiruse ületamisega põhjustatud kuriteod, mille puhul vastavad protsendid on 20, 11 ja 6,6.

KOKKUVÕTTEKS

1. Vaadeldud autotranspordialaste kuritegude toimepanemist mõjustas seega kokku 241 mitmesugust välist tingimust. Nende soodustaval mõjul toimus 195 kuritegu (osa kuritegude toimepanemist mõjustas samaaegselt mitu välist tingimust), mis moodustab vaadeldud kuritegude üldarvust 66,1%. Väliste tingimuste

⁴⁹ Tallinna Mererajooni miilitsaosakonna kriminaaltoimik nr. 2613/1964.

soodustavat mõju ei ole täheldatud 100 kuriteo puhul. Viie kuriteo puhul puuduvad andmed mõnede väliste tingimuste kohta.

Kõige sagedamini mõjustas kuriteo toimepanemist piiratud nähtavus (68 juhtul). Mõjustamise sageduse poolest on teisel kohal liikluseeskirjade rikkumised teiste liiklejate poolt (62 juhtu) ja kolmandal kohal piiratud vaatepiir (40 juhtu).

Enamikul juhtudel olid välised tingimused objektiivse iseloomuga ja mõjustasid kuritegude toimepanemist objektiivselt.

2. Välised tingimused ei soodustanud kõikide kuritegude toimepanemist võrdselt. Mõned tingimused soodustasid rohkem selliste kuritegude toimepanemist, mille subjektiks oli kutseline juht, teised aga selliste kuritegude toimepanemist, mille subjektiks oli amatöörjuht. Ühete väliste tingimuste hulgas on enam levinud ühed liikluseeskirjade rikkumised, teiste hulgas aga teised. Et vastata küsimusele, millest see on tingitud, on tarvis uurida ka nende kuritegude subjekte. See ei kuulu aga käesoleva artikli ülesannete hulka.

О ВЛИЯНИИ ВНЕШНИХ УСЛОВИЙ НА СОВЕРШЕНИЕ АВТОТРАНСПОРТНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Ст. научный работник К. В. Нигола

Проблемная лаборатория криминологии

Резюме

В качестве внешних условий при совершении автотранспортных преступлений в статье рассматриваются определенные условия, характеризующие пространство, в котором совершаются указанные преступления (дорожные условия, видимость и обзорность, другие участники движения), а также транспортное средство, которым управляло лицо, виновное в совершении транспортного преступления. Анализу подвергаются 300 автотранспортных преступлений, совершенных в Эстонской ССР в 1962, 1963 и 1964 годах.

В статье указывается, что одни внешние условия, в которых совершаются автотранспортные преступления, по своей природе являются объективными, не зависящими от воли водителя, а другие вызываются самим водителем. И те, и другие условия могут влиять на совершение автотранспортных преступлений как непосредственно, не проходя через сознание водителя (объективно влияющие условия), так и опосредствованно, через сознание водителя (субъективно влияющие условия).

Выяснилось, что на совершение рассмотренных автотранспортных преступлений влияло 251 разное внешнее условие. Эти

условия способствовали совершению 188 преступлений (63,5%). На совершение указанных преступлений чаще всего влияли ограниченная видимость (в 68 случаях), нарушение правил движения со стороны других участников движения (в 62 случаях) и ограниченная обзорность (в 40 случаях). В большинстве случаев внешние условия влияли на совершение автотранспортных преступлений объективно.

Выяснилось также, что одни внешние условия влияли чаще на совершение тех автотранспортных преступлений, субъектами которых являлись шоферы-профессионалы, а другие — на совершение тех преступлений, субъектами которых были шоферы-любители. В одних внешних условиях чаще нарушались одни, в других — другие правила движения.

PROKURÖRI JÄRELEVALVE KRIMINAALASJA ALGATAMISE SEADUSLIKKUSE ÜLE

Tartu linna prokurör H. Roop

1. Järelevalve tähtsus ja ülesanded

NSV Liidu Konstitutsiooni § 113 määrab kindlaks, et kõigi ministeeriumide ja neile alluvate asutuste, samuti üksikute ametiisikute ja kodanike poolt täpse seaduste täitmise üle teostab kõrgemat järelevalvet NSV Liidu peaprokurör.

Prokurör peab printsiipiaalselt võitlema seaduserikkumiste vastu ja mitte unustama V. I. Lenini omal ajal antud näpunäidet selle kohta, et « kohalik mõju on üks suuremaid, kui mitte suurim vastane seaduslikkuse ja kultuursuse loomisel.»¹

KrKm Aluste § 20 lg. 1 ja 3 eeskirjad, arendades edasi neid mõtteid, kehtestavad, et järelevalvet seaduste täpse täitmise üle kriminaalmenetluses teostab NSV Liidu peaprokurör nii vahetult kui ka temale alluvate prokuröride kaudu, kusjuures oma volitusi kriminaalmenetluses teostab prokurör sõltumatult mistahes organitest ja ametiisikutest, alludes ainult seadusele ja juhindudes NSV Liidu peaprokuröri juhtnööridest. Prokuröri sõltumatus on seaduslikkuse tähtsamaks tagatiseks.

Nimetatud paragrahvi lg. 2 kohustab prokuröri kõikides kriminaalkohtumenetluse staadiumides (minu sõrendus — H. R.) võtma õigeaegselt tarvitusele seaduses ettenähtud abinõud igasuguste seaduserikkumiste kõrvaldamiseks, olenemata nende toimepanijast.

Autor määratleb kriminaalasja algatamist kui kriminaalprotsessiõiguse normidega reglementeeritavat tegevust protsessi algstaadiumina, mille põhiülesandeks on kuriteotunnuste (esialgne) tuvastamine ja olenevalt tulemustest juurdlusorganite, uurija, prokuröri või kohtu poolt määruse vormis kriminaalasja algatamise või selle algatamisest keeldumise otsustamine.

Lähtudes sellest, et kriminaalasja algatamine on kriminaal-

¹ V. I. Lenin. Teosed. 33. kd. Tallinn, 1965, lk. 330.

protsessi iseseisev staadium, algab prokuröri järelevalve kriminaalprotsessis (kriminaalasja algatamise) ajendi kui juriidilise fakti tekkimise momendist. Seepärast ei ole paikapidav V. S. Tadevosjani väide, et kogu tegevus kriminaalasja algatamisel moodustab ühe osa prokuröri tööst üldjärelevalve alal.²

Järelevalve juurdlus- ja eeluurimisorganite tegevuse (minu sõrendus — H. R.) seaduslikkuse üle algab kuriteo kohta käiva avalduse või teate saabumise momendist, leiavad A. K. Gavrilov ja V. K. Zvirbul.³

Prokuröri järelevalve ülesanded kriminaalasja algatamise staadiumis tulenevad tema põhiülesannetest, mis on seadusandluses reglementeeritud.

Prokuröri põhilisteks ülesanneteks selles staadiumis on:

1. Rakendada kõik vahendid selleks, et ükski kuritegu ei jääks avastamata ja ükski kurjategija ei saaks kõrvale hoiduda vastutusest («Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeksi» § 120 lg. 2 ja «NSV Liidu prokuröri-järelevalve põhimääruse» § 17 p. 1).⁴
2. Jälgida, et ühtki kodanikku ei võetaks ebaseaduslikult või põhjendamatu vastutusele või teisiti ebaseaduslikult ei piirataks tema õigusi (KrPK § 120 lg. 2 ja «NSV Liidu prokuröri-järelevalve põhimääruse» § 17 p. 2).
3. Valvata selle järele, et juurdlus-, eeluurimisorganid või kohus (kohtunik) kõrvalekaldumatult järgiksid kriminaalasja algatamise või selle algatamisest keeldumise seaduses ettenähtud korda (KrPK § 120 lg. 2 ja «NSV Liidu prokuröri-järelevalve põhimääruse» § 17 p. 3) sealhulgas pöörates erilist tähelepanu asjaoludele, et:
 - a) ei esineks ühel või teisel ettekäändel kuriteo kohta käivate andmete vastuvõtmisest keeldumist (KrPK § 92);
 - b) vastavad organid kriminaalasja algatamisel peaksid silmas uurimisalluvuse eeskirju ega ületaks seadusega antud pädevuse piire;
 - c) materjali kontrollimine viidaks läbi igakülgset, täielikult ja objektiivset (KrPK § 19);
 - d) esialgne materjal lahendatakse seaduses ettenähtud tähtsusega (KrPK § 93 lg. 1);
 - e) ei teostataks esialgse materjali kontrollimisel uurimistõiminguid (KrPK § 93 lg. 3);
 - f) kriminaalasja algatamisest või selle algatamisest keeldu-

² В. С. Тадевосян. Прокурорский надзор в СССР М., 1956, lk. 116—117.

³ А. К. Гаврилов. Возбуждение уголовного дела органами милиции. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Ростовский-на-Дону государственный университет. Юрид. факультет. Кафедра уголовного права и уголовного процесса. Ростов-на-Дону, 1964, lk. 19; В. К. Звирбуль jt. Прокурорский надзор в СССР. М., 1966, lk. 125.

⁴ Edaspidi — KrPK.

misest teatatakse seaduses ettenähtud korras asjasthuvitatud isikutele ja prokurörile (KrPK §-d 93 lg. 4 ja 100 lg. 2).

4. Jälgida, et ei tehtaks ning ei jääks jõesse ühtki ebaseaduslikku ja põhjendamata kriminaalasja algatamise või selle algatamisest keeldumise määrust (KrPK § 98 lg. 2 ja 3).

Tähendatud ülesannete liigitus on tinglik, kuna nad osaliselt kattuvad.

Prokuröri järelevalve efektiivsus uurijate tegevuse üle eeldab ennekõike õiget reageerimist esialgsetele andmetele ettevalmistusel oleva või toimepandud kuriteo kohta, iga kriminaalasja algatamise või sellest keeldumise otsuse põhjendatuse ja seaduslikkuse saavutamist.⁵ Prokurör kannab täielikku vastutust selle eest, et kriminaalasja algatamine või algatamisest keeldumine toimuksid tema tööpiirkonnas seaduslikult. Eeltoodust nähtub ka, milline eriline tähtsus on prokuröri järelevalvel kriminaalasja algatamise staadiumis. Seda suurendab veel asjaolu, et prokurör on põhiliselt ainus organ, kes teostab järelevalvet seaduslikkuse üle kriminaalasja algatamisel. Peale prokuröri on küll kohtul õigus tühistada (muuta) alama astme kohtuorgani ebaseaduslikke kriminaalasja algatamise või selle algatamisest keeldumise määrusi, kuid neid juhte esineb haruharva.

Juurdlus-, eeluurimisorganite (v. a. prokuratuuri uurijad) protsessuaalset tegevust kontrollivad küll nende kõrgemalseisvad organid ametkondlikus liinis, kuid nendele ei anna seadus kriminaalasja algatamise või selle algatamisest keeldumise määruse tühistamise õigust. Nad võivad tühistamist taotleda ainult vastava prokuröri kaudu.

Teoorias on asutus seisukohale, et kriminaalasja algatanud või selle algatamisest keeldunud organil või ametiisikul ei ole õigust tühistada (muuta) omaenda määrust, kui ei ilmne uusi asjaolusid.⁶ Lähtudes määruse kehtivuse suhtelise stabiilsuse tagamisest, võib niisugust vaadet jagada. Kui määruse teinud ametiisik leiab, et määrust on vaja tühistada, siis pöördub ta selleks prokuröri poole.

S. A. Albert ja V. A. Stremovski aga esitavad järgmise väite. Kui prokurör leiab, et miilitsaorgan on ebaõigesti keeldunud kriminaalasja algatamisest, siis ta kas tühistab selle määruse ja algatab kriminaalasja või teeb ettepaneku seda teha miilitsa ülemal (minu sõnenduses — H. R.)⁷ Niisugune

⁵ Н. В. Жогин, Ф. Н. Саткуллин. Предварительное следствие в советском уголовном процессе. М., 1965, lk. 345.

⁶ Vt. näit. В. М. Савицкий. Прокурорский надзор за дознанием и предварительным следствием. М., 1959, lk. 167 ja 170.

⁷ С. А. Альберт и В. А. Стрёмовский. Возбуждение уголовного дела органами милиции. Харьков, 1957, lk. 12.

väide ei tulene seadusest ja see tähendaks oma järelevalve funktsioonide asetamist teistele.

Tekib küsimus, kas prokuröri järelevalvega on tegemist siis, kui prokurör ise asub kuriteo tunnustele viitavat materjali kontrollima ja asja algatamist otsustama. Meie arvates ühtivad sel korral prokuröri järelevalve subjekt ja objekt. Seepärast ei oleks enam õige kõnelda prokuröri järelevalvest, vaid kõrgemalseisva prokuröri ametkondlikust kontrollist kriminaalasja algatamise staadiumi üle.

2. Prokuröri järelevalve õiguslikud vahendid kriminaalasja algatamisel esinevate seaduserikkumiste avastamiseks ja kõrvaldamiseks

Järelevalve funktsioonide teostamiseks annab seadus prokuröri käsutusse rea õiguslikke vahendeid.

Prokuröri järelevalve akte ja teisi õiguslikke vorme, mille kaudu realiseeritakse prokuröride volitusi, nimetatakse prokuröri järelevalve õiguslikeks vahenditeks. Juriidilises kirjanduses kasutatakse seda terminit võrdtähenduslikult terminile — prokuröri järelevalve vormid.

Õiguslikud vahendid jagatakse põhiliselt kahte gruppi: 1) vahendid seaduserikkumiste ennetamiseks ja väljaselgitamiseks ja 2) vahendid seaduserikkumiste ja neid sünnitavate põhjuste kõrvaldamiseks. Selline jaotus on tinglik, kuna ühed ja samad õiguslikud vahendid võivad rikkumisi nii avastada kui ka kõrvaldada.

Õiguslike vahendite kasutamine toob kaasa õigussuhete tekkimise ühelt poolt prokuröri ning teiselt poolt riiklike organite, ühiskondlike organisatsioonide, ametiisikute ja kodanike vahel.

Prokuratuuri eesrindlike kogemuste ja teaduse saavutuste alusel töötatakse välja õiguslike vahendite realiseerimise meetodid (töövõtted), mis peavad aitama kõige efektiivsemalt lahendada prokuröri ülesandeid.⁸

Vastavalt KrPK §-le 100 lg. 2 avastatud kuriteost ja juurdluse alustamisest teatab juurdlusorgan viivitamatult prokuröridele. G. Gorškov ja N. Kalašnikova koguni leiavad, et sellise nõude täitmine mitte ainult ei väldi kriminaalasjade põhjendamatu algatamist, vaid aitab kõrvaldada ka puudusi uurimises ning lühendada selle tähtaegu.⁹ Et teostada järelevalvet kriminaalasja algatamise seaduslikkuse üle, on kehtestatud ametkondlike juhen-

⁸ С. Г. Серезовская, В. К. Звирбуль jt. Прокурорский надзор в СССР М., 1966, lk. 23.

⁹ Г. Горшков, Н. Калашникова. Возбуждение уголовных дел о правонарушениях несовершеннолетних. — «Социалистическая законность», 1960, № 7, lk. 31.

ditega kord, mille kohaselt juurdlus- ja eeluurimisorganid peavad saatma prokurörile kriminaalasja algatamise ja algatamisest keeldumise määruste ärakirjad. Sel teel teatatakse prokurörile kriminaalasja algatamisest või selle algatamisest keeldumisest.

Saanud määruse kriminaalasja algatamise kohta, avab prokurör selles asjas järelevalvetoimiku, mis aitab edasist järelevalvet teostada.

Vaatluse all olnud 5393-st kriminaaltoimikust nähtub, et prokurörile on teatatud kriminaalasja algatamisest kõigest 13,64% osas ning kriminaalasja algatamise keeldumise 565-st materjalist — 3,18% osas.¹⁰

Faktiliselt teatatakse prokurörile peaaegu kõikidest kriminaalasja algatamisest, mille kohta annavad tunnistust prokuratuurides olemasolevad järelevalvetoimikud ja sissekanded uurimisžurnaalides.

Kuid praktikas esineb üksikuid fakte, et juurdlusorgan tahtlikult ei saada prokurörile kriminaalasja algatamisest keeldumise määrust, kartes, et viimane võib selle tühistada. Kriminaalasja algatamisest keeldumiste kohta ei seata prokuratuuris sisse ka järelevalvetoimikuid ega tehta märkmeid žurnaalidesse.

Kriminaalasja algatamisest keeldumise määruste saamise kohta oleks tarvis prokuratuurides sisse seada vastav žurnaal, kuhu võiks fikseerida määruse saabumise fakti ja aja. See annab võimaluse kontrollida määruste saabumist prokuratuuri žurnali võrdlemisel teiste organite vastavate žurnaalide ja kaustadega.

Mis puutub kriminaalasja algatamisest teatamise, siis selle kui protsessi eeskirjadega seatud nõude täitmise fakti ja aja kohta oleks tarvis teha märke kriminaaltoimikusse.

Märkmetel määruste saabumise aja kohta on kahtlemata dissiplineeriv tähendus. Et määruse saabumise õigeaegsuse küsimuses on tarvis tugevdada prokuröri järelevalvet, seda näitavad ka alljärgnevad andmed (lk. 174).

Prokurör tutvub kriminaalasja algatamise määrusega ning vähimagi kahtluse korral juurdlusorgani või uurija otsuse suhtes kontrollib materjalid, mis olid kriminaalasja algatamise aluseks, leiab V. K. Zvirbul.¹¹ «Kui määruse enda sisust ei saa teha mingit kindlat järeldust, siis kontrollib prokurör materjalid, mille alusel asi oli algatatud .» leiab V. M. Savitski.¹² Nende teineteisele ligilähedaste seisukohtadega võib printsiibis nõustuda, kuna asja algatamise seaduslikkuse ja põhjendatuse kontrollimine jätkub ka järelevalve teostamisel kriminaalasja uurimise üle.

¹⁰ Kui edaspidi pole märgitud vaadeldud kriminaalasjade või kriminaalasja algatamisest keeldumise materjalide arvu, siis tuleb nendeks lugeda vastavalt «5393» või «565».

¹¹ В. К. Звирбуль jt. Op. cit., lk. 126.

¹² В. М. Савицкий jt. Op. cit., lk. 166.

Kriminaalasja toimetused või kriminaalasja algatamisest keeldumise materjalid, millest andmed nähtuvad	Kriminaalasja algatamisest või selle keeldumisest prokuröri teatamise aeg (protsentides), arvates määruse tegemisest				
	kuni 1 päev	2—3 päeva	3—10 päeva	10 päeva kuni 1 kuu	üle 1 kuu

Kriminaaltoimetuste järgi	68,89	15,63	12,50	2,17	0,81
Kriminaalasja algatamisest keeldumise materjalide järgi	27,77	61,11	5,56	0,00	5,56

Praktikas esineb juhte, et miilitsas sotsialistliku omandi riisumise vastu võitlemise liinis algatatakse kunstlikult kriminaalasju «töönäitajate» tagaajamise eesmärgil. Seepärast on mõnikord vaja kehtestada kord, et antud liinis kriminaalasja algatamise määrusi kontrollitaks ainult koos nende aluseks olevate materjalidega.

Tekib ka küsimus, kuidas ja millise sagedusega kontrollida kriminaalasja algatamisest keeldumise määruse aluseks olevaid materjale?

NSV Liidu peaprokuröri 15. mai 1957. a. käskkirja nr 107 «Prokuröri järelevalve puudustest seaduste täitmise üle miilitsa tegevuses juurdluse teostamisel ja nende kõrvaldamise abinõudest» p. 2 «a» kohustab linna ja rajooni prokuröre regulaarselt (minu sõrendus — H. R.) ja hoolikalt kontrollima miilitsaosakondades kuriteo kohta käivate avalduste ja teadete lahendamise seaduslikkust ja õigeaegsust, eriti kriminaalasjade algatamisest keeldumiste põhjendatust.¹³

V. K. Zvirbul soovib prokuröril kontrollida kriminaalasja algatamisest keeldumiste seaduslikkust perioodiliselt (minu sõrendus — H. R.) vähemalt 1 kord kümne päeva tagant. Siinjuures ta lähtub sellest, et niisugune aeg on esialgse materjali kontrollimise maksimaalseks seaduses ettenähtud tähtjaks.¹⁴

N. V. Zogin on seisukohal, et «järelevalve efektiivsuse huvides peab prokurör esialgsete materjalide vastuvõtmises ja õiges lahendamises saavutama iga kord seda, et juurdlus- ja uurimisorganid viivitamatult teataksid temale vastuvõetud avaldustest ja teadetest.»¹⁵

¹³ Сборник действующих приказов и инструкций Генерального прокурора СССР М., 1953.

¹⁴ В. К. Звирбуль jt. Op. cit., lk. 126 ja 148.

¹⁵ Н. В. Жогин. Теоретические основы прокурорского надзора за предварительным расследованием. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. Московский ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. В. В. Ломоносова. М., 1966, lk. 18.

Siit võiks teha järelduse, et prokurör mitte ainult ei tutvu keeldumise määrustega ja nende aluseks olevate esialgsete materjalidega, vaid teostab pidevalt kontrolli iga esialgse materjali lahendamise käigu enda üle. See oleks eesmärgi mõttes igati tervitatav ettepanek, kuid tänapäeva prokuratuuride operatiivkoosseisude suhtelise vähesuse tõttu, kahjuks, ebareaalne.

Praktikas kontrollivad prokuratuurid kriminaalasja algatamisest keeldumise määrusi nii perioodiliselt kui ka pidevalt.

Tallinna Linna Prokuratuur kontrollib miilitsaasutustes kriminaalasja algatamisest keeldumise materjale 1 kord kahes nädalas, Kohtla-Järve Linna Prokuratuur 1 kord kuus.

Valga ja Võru rajoonide prokuratuurid kontrollivad kriminaalasja algatamisest keeldumise materjale kohe pärast määruse koostamist.

Tartu linna prokurör ja linna TSN TK miilitsaosakonna ülem andsid 16. märtsil 1963. a. välja ühise käskkirja nr. 30, mis kehtestab korra, et kontrollimise materjal, milles keeldutakse kriminaalasja algatamisest, tuleb saata kohe prokuratuurile kontrollimiseks järelevalve korras.¹⁶

Autori arvates tuleb kriminaalasja algatamisest keeldumise määrust ja selle aluseks olevaid materjale kontrollida kohe pärast nende lõplikku vormistamist, et õigeaegselt kõrvaldada seaduserikkumisi. See on vajalik ka kuriteo avastamise huvides.

Mis puutub prokurööri järelevalvesse esialgsete materjalide kontrollimise käigu enda üle, siis see võiks olla katseline. See-sugust kontrolli teostab prokurör ka kaebuste saabumisel algatava organi tegevuse üle ja suurema tähtsusega materjalides.

Õheaegselt järelevalve teostamisega kriminaalasja algatamise seaduslikkuse üle on prokurörile pandud kontroll ka kuriteo õige ja õigeaegse arvelevõtmise, registreerimise üle.¹⁷

Need küsimused on teineteisega tihedalt seotud, kuna kuriteo kohta käiva avalduse või teate vastu võtmata või (vastuvõtmisel) registreerimata jätmine viivadki selleni, et kuritegu ei võeta arvele.

Praktikas kontrollitakse kuriteole viitavate avalduste ja teadete vastuvõtmist ja registreerimist mitmesuguste meetodite abil, näiteks:

1. Juurdlus- ja eeluurimisorganites olemasoleva arvestuse žurnaalides ja kaustades tehtud (kuriteole viitavate) sissekannete ja materjalide teineteisega võrdlemine.
2. Abinõude tarvituselevõtu kontrollimine miilitsa öö-päevaste kuriteosündmuste kohta antavate ülevaadete põhjal.
3. Abinõude tarvituselevõtu kontrollimine meditsiinasutuste, ees-

¹⁶ Vt. Tartu Linna Prokuratuuri 1963. a. prokurööri käskkirjade kaust.

¹⁷ Vt. NSVL peaprokurööri lk. 174 osundatud käskkirja p. 2 «a».

- kätt neuroloogia-, traumatoloogia- ja günekoloogiaosakondadelt juurdlus- ja eeluurimisorganitele esitatud teadete põhjal.
4. Abinõude tarvituselevõtu kontrollimine kohtu-med. ekspertiisiasutuste aktide (eriti nende, mis käsitlevad surma põhjusi ja kehavigastuste iseloomu) põhjal.
 5. KrPK § 102 korras kinnipeetavate toidukuludokumentide järgi kontrollimine, kas iga kinnipidamine on toimunud alгатatud kriminaalasja järgi.
 6. Prokuröri teiste järelevalveülesannete täitmisel asutustes, ettevõtetes ja organisatsioonides ning esinemistel elanikkonna ees faktide väljaselgitamisel, kus juurdlus- või eeluurimisorganile esitati avaldus või teade, mille lahendamise tulemuste kohta aga viimased vastust andnud ei ole.
 7. Prokuratuuri ja kaubandusorganisatsioonide vahel puudujäägi materjalide esitamise ja lahendamise kohta vastastikuste võrdlusaktide koostamine.
 8. Üldsuse kaasabil kriminaalasja alгатamisel esinevate seaduserikkumiste väljaselgitamine. Rahvamaleva, rahvakontrolli organid ja seltsimehelikud kohtud, kui prokurör töötab nendega tihedas kontaktis, võivad anda andmeid seaduserikkumiste kohta kriminaalasja alгатamise staadiumis, millega nad oma tegevuses kokku puutuvad. Ka prokuröri ühiskondlikke abisid võib edukalt saata näiteks meditsiinasutustesse miilit-sale esitatud teadete lahendamist välja selgitama, mida näitab ka Tartu Linna Prokuratuuri praktika.

Vastavalt KrPK §-le 120 lg. 4 ja «NSV Liidu prokuröri järelevalve põhimääruse» §-le 19 on prokuröril õigus:

1. Anda juurdlus- või eeluurimisorganeile juhendeid kuriteo uurimise kohta.
2. Nõuda välja juurdlus- või eeluurimisorganeilt kontrollimiseks kriminaalasju, dokumente, materjale ja teisi andmeid kuriteo toimepanemise kohta.
3. Osa võtta kohtueelsest menetlusest ja vajaduse korral isiklikult teostada uurimist igas asjas.
4. Kõrvaldada uurija või juurdlust teostav isik uurimise või juurdluse edasisest teostamisest, kui need isikud lubasid seaduserikkumise asja uurimisel.
5. Võtta iga asi juurdlusorganilt ja anda eeluurimisorganile, samuti anda asi üle ühelt eeluurimisorganilt teisele eesmärgiga tagada asja täielikum ja objektiivsem uurimine.

Prokuröri juhendid antakse kirjalikult ning need on uurijale ja juurdlust teostavale isikule kohustuslikud.

Eeltoodud õiguste sõnastuste kohaselt on nad kasutatavad vaid kohtueelsel uurimisel. Üksnes õigus nõuda välja materjale ja teisi andmeid kuriteo toimepanemise kohta oleks kasutatav ka kriminaalasja alгатamise staadiumis.

Mõned protsessualistid on arvamusel, et prokuröri on õigus anda juurdlust teostavale isikule ja uurijale kohustuslikke juhendeid samuti kriminaalasja algatamise staadiumis.¹⁸

Praktikas kasutavad prokurörid kõiki eelloetletud õigusi ka kriminaalasja algatamise staadiumis ning nende juhendeid on juurdlus- või eeluurimisorganid võtnud endale kohustuslikuks täitmiseks. Meie arvates on tarvis niisugust praktikat ka seadusandlikult legaliseerida, kuna see on suunatud prokuröri järelevalve tugevdamisele.

Kui uurija või juurdlusorgan on teinud algatamise määrase seaduslike ajendite ja alusteta, tühistab prokurör selle KrPK § 98 lg. 2 kohaselt.

Vaatluse all olevatest asjadest nähtub, et prokurör on 9 juhul tühistanud algatamise määrase, seejuures 6 juhul siis, kui uurimistoimingud olid juba teostatud. Need tühistamised on ebaõiged, kuna alustatud kohtueelset uurimist ei saa teha enam olematuks ning seetõttu oleks tulnud nendes asjades menetlus lõpetada.

Peab märkima, et KrPK § 98 lg. 2 normi on harva võimalik ellu rakendada, kuna neid juhte, mil prokurör avastab ebaseadusliku kriminaalasja algatamise määrase, ilma et seejuures oleks teostatud uurimistoiminguid, tegelikkuses peaaegu ei esinegi. Ent need asjaolud, et pärast algatamise määrase koostamist on välja nõutud dokumente (õiendid, iseloomustused jms.) ning kannatanu üle kuulatud (keda juba avalduse esitamisel hoiatati kriminaalvastutusest teadvalt vale avalduse esitamise eest), ei tohiks siiski olla takistuseks kriminaalasja algatamise määrase tühistamisel.

Vastavalt KrPK §-le 98 kohtu või kohtuniku aluseta keeldumisel kriminaalasja algatamisest esitab prokurör määrase peale eriprotesti käesolevas koodeksis ettenähtud korras. Neid juhte tegelikult esinenud ei ole.

KrPK § 98 aga ei nimeta, et prokuröri oleks õigus esitada eriprotest kohtu või kohtuniku tehtud ebaseaduslikule või aluseta kriminaalasja algatamise määrasele.

Vene NFSV ja Usbeki NSV kriminaalprotsessi koodeksite paragrahvid, mis käsitlevad prokuröri järelevalvet kriminaalasja algatamise staadiumis, lähevad mööda sellest, kas prokuröri on õigus esitada eriprotesti kohtu või kohtuniku määrasele kriminaalasja algatamise või sellest keeldumise kohta. Arvatavasti, lähtudes KrPK üldisest normist, mis annab õiguse prokuröri esitada eriprotesti kohtumäärasele, leiab M. J. Raginski Vene NFSV KrPK kommenteerimisel, et prokuröri on see õigus ka kriminaal-

¹⁸ Vt. näit. H. B. Жо́гин, Ф. Н. Фаткуллин. Возбуждение уголовного дела, М., 1961, lk. 195 ja 196; J. Adojaan jt., Eesti NSV kriminaal-koodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn, 1965, lk. 181 (vt. § 98 komm. 4).

asja algatamises või selle algatamisest keeldumises.¹⁹ Sellega võib nõustuda.

Meie KrPK §-s 98 võiks nimetada ka prokuröri õigust teha eriprotest kohtu või kohtuniku kriminaalasja algatamise määrusele. Selles küsimuses eriprotesti esitamine kohtumäärusele oleks palju võimalikum kui juurdlusorgani või uurija määruse tühistamine, kuna kohus uurimistoiminguid ise ei teosta. Eeskujuks võiks siin olla Ukraina NSV, Valgevene NSV. Leedu NSV, Läti NSV, Kirgiisi NSV, Tadžiki NSV, Armeenia NSV ja Turkmeeni NSV kriminaalprotsessi koodeksid, kus küsimus on niiviisi lahendatud.

Kui kohus saadab oma määrusega algatatud kriminaalasja kohtueelseks uurimiseks, siis ei tähenda see muidugi seda, et ta oleks lahendanud mõne isiku süü küsimuse. Seepärast prokurör, saanud kohtu poolt algatatud kriminaalasja ja jõudnud veendumusele, et asi on algatatud põhjendamatult, lõpetab selle. Kuid prokurör võib lõpetada kohtu poolt algatatud kriminaalasja vaid pärast selle oma menetlusse võtmist. Vastasel korral tähendaks asja lõpetamise määrus sisuliselt kohtumääruse tühistamist prokuröri poolt, milleks tal ei ole õigust. Kui prokurör aga jõuab veendumusele kriminaalasja algatamise põhjendamatuses juba enne selle oma menetlusse võtmist, siis ta mitte ei lõpeta kriminaalasja, vaid esitab seaduses ettenähtud korras eriprotesti kohtumääruse peale.

Vastavalt KrPK §-le 98 lg. 2 kriminaalasja aluseta keeldumise korral tühistab prokurör uurija või juurdlusorgani määruse, algatab oma määrusega asja ja saadab selle eeluurimise või juurduse teostamiseks (minu sõrendus — H. R.).

G. Jasinski ja V. K. Zvirbul märgivad, et kui prokurör tühistab kriminaalasja algatamisest keeldumise määruse, siis ta kas algatab asja või teeb ettepaneku täiendavaks kontrollimiseks.²⁰

Kriminaalasjast nähtub, et 73 juhul on prokurör tühistanud kriminaalasja algatamisest keeldumise määruse, sellest 65 korral ühes asja algatamisega ja 8 korral ilma selleta.

Kuigi KrPK §-s 98 lg. 2 on öeldud, et prokurör tühistab keeldumise määruse ja algatab oma määrusega asja, ei saaks seda nõuet võtta kategoorilisena. Nendel juhtudel, kui on kriminaalasja algatamisest keeldutud pealiskaudselt kontrollitud materjalide põhjal, tuleb keeldumise määrus küll tühistada, kuid ei tohi automaatselt algatada kriminaalasja nende samade mittetäielike materjalide põhjal. Sel juhul tuleks lihtsalt ülesandeks teha täien-

¹⁹ М. Ю. Рагинский jt. Научно-практический комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РСФСР. Под общей ред. В. А. Солдырева. М., 1963.

²⁰ Г Ясинский. Надзор прокурора за законностью возбуждения уголовных дел. — «Социалистическая законность», 1965, № 6, lk. 53; В. К. З в и р б у л ь jt. Op. cit., lk. 127.

dav kontrollimine ning alles pärast seda anda võimalus uuesti otsustada kriminaalasja algatamise või sellest veelkordse keeldumise küsimus. Sama seisukoht kehtiks ka kriminaalasja algatamise määruse tühistamisel prokuröri poolt. Eeltoodud praktika juhte tuleks õigeks tunnistada ja juurutada, sest see aitab vältida ebaseaduslikke algatamisi.

Peab märkima, et V Remnjov ja N. Maslov nõuavad õigustatult prokuröridelt edasist järelevalve teostamist, kui asja ei algatatud ja tehti ettepanek täiendavaks kontrollimiseks. Vastasel korral võib miilitsaorgan kas materjali üldse mitte kontrollida või teha seda pinnapealselt ning jälle ebaseaduslikult keelduda kriminaalasja algatamisest.²¹

«NSV Liidu prokuröri järelevalve põhimääruse» § 16 kohaselt on prokuröril õigus teha riiklikele organitele esildusi seaduserikkumiste ja neid soodustavate põhjuste kõrvaldamise kohta. Riiklik organ on kohustatud mitte hiljem kui ühe kuu jooksul läbi vaatama prokuröri esilduse ja võtma tarvitusele vajalikud abinõud seaduserikkumiste ja nende põhjuste kõrvaldamiseks. Kuigi tähendatud normiga reglementeeritud esildust loetakse üldjärelevalve õiguslikuks aktiks, lähtudes selle asukohast (II peatükk), võiks seda autori arvates kasutada ka kriminaalprotsessis prokuröri järelevalve õigusliku vahendina. Paragrahvis 16 räägitakse küll riiklikest organitest üldse, kuid sinna hulka kuuluvad ka juurdlus- ja eeluurimisorganid.

Prokuröri järelevalve alade sisemisel liigitusel ei tohiks olla sellist tähendust, et ta võtaks kriminaalprotsessis asja algatamise küsimuses tehtavatelt prokuröri esildustelt nende õigusliku iseloomu, jättes nad ainult tava seisundisse.

Peab märkima, et ka kriminaalprotsessi eeskirjad (KrPK § 47) märgivad, et asjaolude kõrvaldamiseks, mis soodustasid või võivad soodustada kuritegude toimepanemist, teeb juurdlust teostav isik, uurija või prokurör vastavatele ettevõtetele, asutustele või organisatsioonidele esildusi. Kuid seesugust esildust ei saaks vaadelda prokuröri järelevalve õigusliku vahendina (asja algatamise aspektist), kuna see on suunatud mitte seaduserikkumiste kõrvaldamisele kriminaalasja algatamise staadiumis, vaid kuritegevust soodustavate asjaolude kõrvaldamisele. Muidugi võivad ka asja algatamisel esinevad seaduserikkumised mõnikord esineda kuritegu soodustava asjaoluna, kuid see pole siiski tüüpiline. Käsitletavaid esildusi teevad peale prokuröri ka teised organid, kes on volitatud kriminaalasja algatama, mis näitab, et nad ei ole ainult prokuröri esilduseks.

Kui kriminaalasja algatamise või sellest keeldumise määruse tühistamine ei ole enam võimalik või on otstarbetu, siis teeb pro-

²¹ В. Ремнев, Н. Маслов. Надзор за законностью разрешения сообщений о преступлениях. — «Социалистическая законность», 1965, № 6, lk. 37.

kurör määruse asemel esilduse, milles juhib vastava organi tähelepanu esinevatele seaduserikkumistele, ja teeb ettepaneku võtta tarvitusele vajalikud abinõud nende vältimiseks edaspidi.

Perioodiliselt on prokuratuuridel vaja üldistada kriminaalasja algatamise või selle algatamisest keeldumise praktikat, mille alusel võib teha vastavatele organitele esildusi. Selliseid üritusi lülitatakse tavaliselt sisse ka prokuratuuride tööplaanidesse.

Eeltooduga sarnane oleks meie seisukoht ka distsiplinaarvastutuse võtmise määruse suhtes, mida samuti üldiselt peetakse üldjärelevalve õiguslikuks aktiks (vt. «NSV Liidu prokurööri järelevalve põhimääruse» II osa § 15 lg. 1).

Prokurööri järelevalve õiguslike vahendite kasutamise operatiivsus jätab veel soovida.

Ebaseaduslikule asja algatamisele või selle algatamisest keeldumisele on prokurör reageerinud:

1 päeva jooksul — 2,70%

2—3 päeva jooksul — 2,70%

3—10 päeva jooksul — 16,21%

10 päeva kuni 1 kuu jooksul — 37,84%

üle 1 kuu — 40,55% juhtudest.

Prokurööri järelevalve operatiivsust on võimalik tõsta selle töö parema organiseerimisega, määruste ja nende aluseks olevate materjalide kiirema läbivaatamisega, millest oli eespool juttu.

A. Viktorov ja M. Haet soovitasid omal ajal, et järelevalve kriminaalasja algatamise seaduslikkuse üle peaks koonduma prokuratuuri ühe operatiivtöötaja kätte. Nad nägid selles ühte abinõu prokurööri järelevalve tugevdamiseks.²²

Nagu näitavad Tartu Linna Prokuratuuri kogemused, on tööpoolest otstarbekas mitte teha ühe ja sama prokuratuuri operatiivtöötajale ülesandeks teostada järelevalvet nii kriminaalasja algatamise kui ka kohtueelse uurimise üle. Kui järelevalve teostamine nende protsessi mõlemas staadiumis anda ühele operatiivtöötajale, siis ta pööraks peamist tähelepanu kohtueelsele uurimisele ja kriminaalasja algatamise küsimused jääksid unarusse. Praktikas on teada ka juhte, kus materjali esialgse kontrollimisega on tahtlikult viivitatud selleks, et edaspidi lühendada uurimise aega. Kui aga prokurööri järelevalvet teostavad eraldi töötajad, siis oleks mainitud puudused välditavad ning järelevalve kriminaalasja algatamise seaduslikkuse üle tugevneks.

²² A. Викторов, М. Хаеt. О возбуждении уголовного преследования прокуратурой. Вестник советской юстиции, № 2 (108), lk. 37.

ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР ЗА ЗАКОННОСТЬЮ ВОЗБУЖДЕНИЯ УГОЛОВНОГО ДЕЛА

Прокурор города Тарту Х. А. Рооп

Резюме

В начале работы подчеркивается значение и сущность прокурорского надзора за законностью возбуждения уголовного дела. При этом автор определяет и понятие возбуждения уголовного дела. Поскольку автор придерживается взгляда, что возбуждение уголовного дела является самостоятельной стадией уголовного процесса, то он присоединяется к мнению тех авторов, которые считают, что прокурорский надзор начинается с момента появления повода как юридического факта, вызывающего упомянутую стадию.

В работе показаны основные задачи прокурорского надзора за законностью возбуждения уголовного дела.

Далее подробно анализируются отдельные правовые средства прокурорского надзора, в основном с точки зрения республиканского законодательства и на основании довольно большого материала (разработано 5393 уголовных дела и 565 материалов, по которым отказано в возбуждении уголовных дел).

Одновременно статья касается и методов осуществления правовых средств прокурорского надзора в этой стадии уголовного процесса.

В результате такой разработки вопроса автор делает ряд предложений об усовершенствовании правовых норм и дает некоторые рекомендации органам, возбуждающим уголовные дела.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

E.-J. Truuväli. Rahva Omakaitse 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis Eestis	3
Э.-Ю. В. Труувяли. Организация Народной самозащиты в социальной революции 1940 года в Эстонии. <i>Резюме</i>	15
P. Kask. Isikliku omandiõiguse teostamise mõiste, üldpõhimõtted ja garantiid	17
П. П. Касък. Понятие, общие принципы и гарантии осуществления права личной собственности. <i>Резюме</i>	40
L. Lill. Allüürnike ja ajutiste elanike õiguslik seisund	44
Л. А. Лилль. Правовое положение поднаимателей и временных жильцов. <i>Резюме</i>	58
E. Ploom. Vastutus vara mittesäilimise puhul võõrastemajades, ühiselamutes ja muudes organisatsioonides	59
Э. Л. Плоом. Ответственность за несохранность имущества в гостиницах, общежитиях и других организациях. <i>Резюме.</i>	73
I. Orgo. Õpilasleping.	76
И. М. Орго. Ученический договор. <i>Резюме</i>	94
H. Kings. Retsidiivsest kuritegevusest Eesti NSV kriminaalseadusandluses ja nõukogude kriminaalõiguse teoorias	96
Х. Э. Кингс. Рецидивная преступность в советском уголовном законодательстве и в теории советского уголовного права. <i>Резюме</i>	130
H. Lindmäe. Uutest vahenditest sõrmejälgede nähtavaks muutmisel ja fikseerimisel	132
Х. Э. Линдмяэ. О новых средствах по выявлению и фиксации следов пальцев рук. <i>Резюме</i>	139
K. Nigola. Väliste tingimuste mõjust autotranspordialaste kuritegude toimepanemisel	141
К. В. Нигола. О влиянии внешних условий на совершение автотранспортных преступлений. <i>Резюме</i>	167
H. Roop. Prokurööri järelevalve kriminaalasja algatamise seaduslikkuse üle	169
Х. А. Рооп. Прокурорский надзор за законностью возбуждения уголовного дела. <i>Резюме</i>	181

**ТРУДЫ ПО ПРАВОВЕДЕНИЮ
VII**

На эстонском языке
Резюме на русском языке

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18

Vastutav toimetaja P. Kask
Korrektorid E. Oja ja J. Sarv

Ladumisele antud 25. I 1967. a. Trükkimisele antud
3. V 1967. a. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 3.
60×90, 1/16. Trükipoognaid 11,5. Arvestuspoognaid
13,2. Trükiarv 500. Tellimise nr. 985. MB-05419.
Hans Heidemanni nim. trükikoda, ENSV, Tartu,
Olikooli 17/19. I

Hind 89 kop.